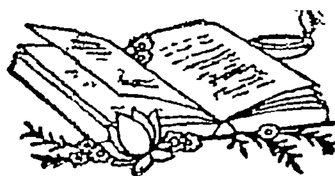
જૈનધર્મનો સરળ પરિચય

લેખક

પૂજ્ય પં. શ્રી ભાનુવિજયજી ગણિવર

પ્રકાશક : પ્રાપ્તિ સ્થાન,
દિવ્ય દર્શન સાહિત્ય સમિતિ
C/o. ચતુરદાસ ચીમનલાલ
કાળુશીની પોળ, અમદાવાદ

પ્રકાશક મિતિ
સં. ૨૦૧૮ વૈ વ ૭

કીંમત
રૂા. ૧–૫૦

પ્રથમ આવૃત્તિ
નકલ ૨૦૦૦

મુદ્રક
જીવણલાલ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ
ઉત્કૃષ્ટ મુદ્રણાલય
રીચીરોડ, પુલ નીચે, અમદાવાદ

વિષય-અનુક્રમ

પ્રસ્તાવના

ગ્રંથનો જન્મ–પાલીતાણા, અંધેરી, નાસિક, અહમદનગર, વઢવાણ, પાલણપુર, અમદાવાદ, શિવગંજ વગેરે સ્થળોએ પૂ. પં. શ્રી ભાનુવિજયજી મહારાજે તત્ત્વજ્ઞાનનો વર્ગ ચલાવેલો ત્યારે એના એક પુસ્તકની માગણી થતી, એમા પિંડવાના યુવક વિદ્યાર્થીઓએ ૮૦૦–૯૦૦ નકલો નોંધી લઈ હિંદી પુસ્તક તૈયાર કરવાનો આગ્રહ કર્યો. તેથી પૂ. પન્યાસજી મહારાજે અનેક જવાબદારીઓની વચ્ચે આ 'જૈન ધર્મનો સરળ પરિચય' પુસ્તક તૈયાર કર્યું. તે આજે પ્રકાશિત કરતા અમને હર્ષ થાય છે.

ગ્રંથના વિષયો : આ પુસ્તકમા આત્માની સાબિતિ, આત્માનો ઉત્થાનક્રમ, ધર્મની જરૂર, ધર્મ પરીક્ષા, જૈન ધર્મની સર્વોપરિતા, જીવ–અજીવાદિ મોક્ષપર્યન્ત નવ તત્ત્વ, વિશ્વસંચાલન, કર્મ સિદ્ધાન્ત, માર્ગાનુસારી જીવનથી માડી સાધુધર્મ સુધીનો ક્રમિક મોક્ષમાર્ગ, શ્રાવકના આચાર-અનુષ્ઠાન અને વ્રતો, પંચ પરમેષ્ઠી, પંચાચાર ધ્યાન, પ્રમાણ–નય–નિક્ષેપ–સપ્તભંગી, સ્યાદ્‌વાદ વગેરે અનેકાનેક વિષયોને સરળ અને સંક્ષિપ્ત રૂપે સંગૃહીત કરવામાં આવ્યા છે.

ગ્રંથની ઉપયોગિતા–સંગ્રહ કરેલ વિષયો પરથી સમજાશે કે આ પુસ્તક નવી જૈન પ્રજા, બુઝર્ગ જૈનો તથા જૈનેતરો વગેરે માટે ઘણું ઉપયોગી છે, કેમકે આજના શિક્ષણમાથી આર્યપ્રજાના પ્રાણભૂત ધર્મતત્ત્વના શિક્ષણને

રુખસદ મળી છે, પ્રજા વિનાશકારી જડવાદ અને વિલાસવાદ તરફ ઘસડાઇ રહી છે, આવા અવસરે ધર્મ તત્ત્વનું જ્ઞાન આપી પ્રજાને સચેતન કરવાની અત્યન્ત આવશ્યકતા છે. પાઠશાળાઓમાં ૨-૩ વર્ષનો કોર્સ બાંધી આ પુસ્તક ભણાવી શકાય. ઉનાળાની રજા (વેકેશન)માં ખાસ વર્ગ કાઢી આને ભણાવી શકાય. બુઝર્ગ જૈનો પણ આ પુસ્તકના ઉંડા અભ્યાસથી પોતાના ધર્મ સંબંધી સારો બોધ મેળવી શકશે. આજે કેટલાય જૈનેતર ભાઇઓ પણ જૈનધર્મ સમજવા આતુર અગર તત્ત્વના જિજ્ઞાસુ હોય છે, એમને એકજ પુસ્તકથી જૈનધર્મના વિવિધ અંગો સરળ ભાષામાં ટૂંકા વાંચને સમજવા માટે આ પુસ્તક આપી શકાય એવું છે. વળી સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજોને પણ પ્રારંભમા આ પુસ્તક યથા નામ ટૂંકમાં જૈનધર્મનો સારો પરિચય કરાવે એમ છે.

પુસ્તક ભણવાની રીત-પુસ્તકમાં પ્રકરણો પાડવામાં આવ્યા છે. તે દરેક પ્રકરણને શકયતાએ ગુરુ પાસે સમજી લઈ પેરેગ્રાફ પર ટાકેલા અને અંદરમાના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દા જુદી નોટમાં તારવી લેવા અને કંઠસ્થ કરી લેવા પછી દરેક મુદ્દો એકેક ઊભા કોલમને મથાળે ટાકી એની નીચે કોલમમાં એ મુદ્દાના અવાતર મુદ્દા ટૂંકમા લખવા અને તેનું પણ અવધારણ કરી લેવું આમ ક્રમશ પ્રકરણો તૈયાર કરતા જવું અને રોજ પહેલેથી યાદ કરતા રહેવુ

આ પુસ્તક ભણવાના લાભમાં-પહેલો તો લાભ એ, કે જૈન ધર્મની વાતો કેટકેટલી અતુલ અસાધારણ છે,

અને એની પોતાની કેવી કેવી આગવી વિશેષતા દર્શાવે છે, એનો ખ્યાલ આવશે તથા જૈનધર્મ અને એના સ્થાપક તીર્થંકર ભગવાન પ્રત્યે અનહદ માન ઉપજશે. વળી જૈન તત્ત્વ સિદ્ધાન્ત અને મોક્ષ માર્ગનો સુંદર બોધ થશે જે જીવનને ઉત્તમ જીવવામાં અતિ ઉપયોગી નીવડશે સાથે એ પણ સમજાશે કે ભૌતિક વિજ્ઞાન કરતાં આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાન કેટકેટલું ચઢિયાતુ અને જીવનમાં સાચી શાંતિ, સ્ફુર્તિ તથા આબાદી આપનારૂં છે બીજું ભવ્ય તત્ત્વ-દૃષ્ટિનો પણ લાભ થશે વગેરે.

આ પુસ્તકના ઝડપી પ્રકાશન માટે એના પ્રેસ પુફો તપાસવા વગેરેમા પૂ. મુનિરાજશ્રી મિત્રાનંદ વિજયજી મહારાજે ઘણો શ્રમ ઉઠાવી કાર્યને સુન્દર બનાવ્યું છે, તથા પૂ મુનિરાજશ્રી પદ્મસેનવિજયજી મહારાજ વગેરે પણ સારા ઉપયોગી બન્યા છે. મુદ્રણ કાર્ય ઉત્કૃષ્ટ પ્રેસવાળા શ્રી જીવણભાઇએ ઝડપથી કરી આપ્યુ છે તેથી લેખકશ્રી ઉપગત ઉક્ત સૌનો આ તકે આભાર માનીએ છીએ,

વિ સ ૨૦૧૮
વૈ સુદ ૧૫

શા. ચતુરદાસ ચીમનલાલ

શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ ભગવાન, સિરોડી

પ્રાસંગિક.

આ પુસ્તકના પ્રકાશનમા સિરોડી જિનમંદિર-પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે પૂ. મુનિરાજ શ્રી રત્નાશુવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી સિરોડી શ્રી સંઘ તરફથી ૮૦૦ નકલ નોંધાઇ તેની સાભાર નોંધ લઇએ છીએ સિરોડીમા મૂળ નાયક શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથ પ્રભુનું બિંબ એવુ અતિભવ્ય છે કે જાણે એની સામે કલાકો સુધી ધ્યાન કરીએ! નવુ મંદિર પણ ભવ્ય બન્યુ છે

આ સિરોડી આબુની પાછલી તળેટી અણાદરાથી ૭ માઈલ દૂર આવેલુ પ્રાચીન ગામ છે ગામના અલંકાર સમુ સેંકડો વરસો જૂનું જિનમંદિર ત્રેવિસમા તીર્થપતિ શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના ભવ્ય વિશાળ પ્રતિમાથી અધિષ્ઠિત હતુ મંદિર જીર્ણશીર્ણ થઇ ગયુ હતુ. બીજી બાજુ એક હસ્તક દેવદ્રવ્ય વગેરે ધર્મક્ષેત્રના જૂના વહીવટની ચોખવટ નહોતી વિ સં ૨૦૦૧મા પૂ મુનિરાજશ્રી કેવળવિજયજીના શુભ પ્રયત્નથી એ ચોખવટ થઈ તથા મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાનુ નક્કી થયુ આની સારી અસર પહેલી તો સંઘની આર્થિક સ્થિતિ પર થઈ સંઘનો દિનપ્રતિદિન ઉદય થતો ગયો, મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર શરૂ થયો.

સં ૨૦૧૭મા પૂ આચાર્યદેવશ્રી વિજયયશોદેવસૂરિજી મહારાજ વિહાર કરતા અત્રે પધાર્યા સ્થાનિક સંઘની ધાર્મિક પરિસ્થિતિ તપાસવાની એમની વિશિષ્ટ દયાનુસાર અત્રે પૂજાપરજા ચાલી પ્રમાદના કારણે ધર્મના કામ સીદાતા જોઈ એમણે સંઘને જોરદાર પ્રેરણા આપી પરિણામે 'સંઘ' ઉત્સાહિત થઈ ચોમાસુ કરવા વિનંતી કરી અને પ્રતિષ્ઠા મુહૂર્ત જોઈ આપવા માગણી કરી. સં ૨૦૧૮ ના

માગશર શુદ ૬ નુ મુહૂર્ત નક્કી કરવામા આવ્યું ચોમાસા માટે ગચ્છાધિપતિ પૂ આચાર્યદેવ શ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજને આગ્રહ ભરી વિનતી કરતા પ્રતિષ્ઠાનુ મહાન કારણ જાણી, પૂ મુનિરાજશ્રી રત્નાશુવિજયજી તથા પૂ મુનિશ્રી ચદ્રાશુવિજયજીને અત્રે ચોમાસા માટે મોકલ્યા

રાજસ્થાની સઘનુ કામ એટલે બાબાશાહી પરતુ પૂ મુનિરાજશ્રી રત્નાશુવિજયજી મહારાજની વારવાર પ્રેરણાથી ચોમાસામા પર્યુષણા પછી સઘે પ્રતિષ્ઠા-મહોત્સવ અતિભવ્ય ઉજવવા તડામાર તૈયારી કરવા માડી. એક મહિનો કારીગરોને રાખી મડપ, દરવાજા, રચનાઓ, લખાણબોર્ડો વગેરે તૈયાર કરવામા આવ્યા બીજી બાજુ સઘની સભામા બોલીઓ બોલાઈ ખૂબી એ હતી કે અનેક ભાગ્યવાનોએ અદ્ભુત મોટી રકમોથી ઉછામણી લીધી એક મહાનુભાવે તો પાચ હજારની મૂડીમાથી ૪ હજાર ખરચ્યા.

બાદ પ્રતિષ્ઠા અગે આમત્રણ–પત્રિકા ભારતભરમા પહોચાડવામા આવી કા વ. ૧૧ થી ભવ્ય ઉત્સવ શરૂ થયો પૂ આચાર્યદેવશ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ, પૂ પન્યાસજી મહારાજો શ્રી મલયવિજયજી, શ્રી ત્રિલોચનવિજયજી, શ્રી ભાનુવિજયજી, શ્રી રવિવિજયજી અને વિશાળ મુનિમડળ, તથા સાધ્વીજી મહારાજોના પાવન પગલા થયા તેથી સઘમા અનેરો ઉત્સાહ વ્યાપી ગયો પૂ આ. શ્રી વિજયયશોદેવસૂરીશ્વરજી મ ટાઇફોઇડ તાવની બિમારીના કારણે ન પધારી શકવાથી એટલી ખોટ રહી ગઇ બાકી સઘની ઉત્સવ યોજના અનેરી દીપી ઊઠી કા વ. ૧૧ થી મહોત્સવના મગલ ગીત ગાજતા થઈ ગયા લોકોમા આનદ-ઉત્સાહના પૂર ઊભરાયા. રોજ નવનવી પૂજાઓ, ભાવના તથા પ્રતિષ્ઠા–વિધિના અનુષ્ઠાનો સુંદર રીતે ઉજવાવા માડચા

સીરોડી નગરમા પ્રવેશ નાકે, ગલીઓના નાકે વિશાલ રગીન થાભલા અને કમાનવાળા દરવાજા ખડા કરવામા આવ્યા હતા એમા જિનમદિરની ગલીના દરવાજા પર ટકોરખાનાના નાદ ગગનમા ગાજી રહ્યા હતા આખા નગરમા ધજાપતાકા અને તોરણો તથા પ્રત્યેક જૈનના ઘરને નવા રગરોગાન અને સ્વાગત ચિત્રો તથા સીરોડીના સ્પેશીયલ ઇલેક્ટ્રીક મશીનથી સેકડો વીજળીક દીવાની રોશની વગેરેએ દેવપૂરીના શોભા સર્જી દીધી હતી

દેરાસરની પાછળ રચાયેલ મડપ તો ભિન્નભિન્ન ચિત્રોવાળા મોટા પડદા તથા શત્રુજય, ગીરનાર, ધરણેન્દ્રપદ્માવતી પાર્શ્વનાથ શ્રેયાસકુમાર, ચૌદ સ્વપ્ન દર્શન, ઇલાચીકુમાર વગેરે રચનાઓથી ઇન્દ્રસભા જેવો શોભી રહ્યો હતો

સુરતના પ્રખ્યાત રઉફ બેન્ડના માઇકમાથી ગાજતા સુરીલા સગીતમય વાજિત્રનાદ લોકોના કલેજા તર કરી દેતા કુલ્લે પાચ વરઘોડા નીકળ્યા—વરઘોડામા બે હાથી, બે ચાદીના રથ, વરકાણાના પ્રખ્યાત ઘોડા, વિશાળ મુનિગણ, સાધ્વીજી મહારાજ, પુરૂષ વર્ગ સાજન તથા સ્પેશીયલ કાચની પેટીઓમા શોભતા ૧૪ સ્વપ્ના સાથે શોભતો શ્રાવિકાવર્ગ, આ બધી શોભા જોવા રસ્તાની બને બાજુ સ્થાનિક અને આજુબાજુના ગામોમાથી ઉતરી પડેલ હજારોની માનવમેદનીની લાબે સુધી ઠઠ જામેલી રહેતી દિવસના અને રાત્રે પણ બેન્ડના મ્યુઝીક સાભળવા લોકો નગરના વિશાળ રસ્તાને પણ સાધી દેતા

સર્વે સાધર્મિકવાત્સલ્ય—નવકારશીઓ પણ સુદર કર્યા વિશિષ્ટ પકવાન્ન વગેરેથી હજારો માણસોની રોજ ભક્તિ થતી ચાર બાજુથી કલ્પના બહાર અધિક ને અધિક માણસ આવી રહ્યુ હતુ

છતા ગોડીપાર્શ્વપ્રભુનો કોઇ એવો ચમત્કાર કે કયારે પણ મોઇમા ખોટ જણાઇ નહિ પ્રતિષ્ઠાને દિવસે સ્થાનિક અને પરગણાના સમસ્ત જેન-જૈનેતરોને જમણ આપવામા આવ્યુ.

પૂ પન્યાસજી મહારાજે તથા પૂ આચાર્યદેવ જેમ જેમ પધારતા ગયા તેમ તેમ સઘે અધિકાધિક ઉલ્લાસથી સ્વાગત વરઘોડા કાઢયા પાલણપુર-વડગામના ગવૈયા હરજીવનદાસની મડળીએ પૂજા-ભાવના તથા પ્રભુભક્તિની સગીતની રેલમછેલ વરસાવી વિધિ વિધાન શ્રી કાન્તિભાઈ સવચદ અને શ્રી રમણભાઇ કેશવલાલે શાસ્ત્રોક્ત રીતે શુદ્ધ ઉચ્ચારણ અને ચોકસાઇથી કર્યા.

સુ દના વહેલી પ્રભાતથી પ્રતિષ્ઠા માટે લોક અધીરૂ બની ગયુ હતુ લગભગ ૨૦ પ્રભુજી, પગલા, પાચ ઇડા અને ધ્વજાદડ આગળ મત્રોચ્ચાર પૂર્વક વાસક્ષેપ કરવા પૂ આચાર્યદેવાદિ મુનિવરો ગોઠવાઇ ગયા બોલીવાળા પણ ઉપસ્થિત થઈ ગયા બરાબર શુભ લગ્ને શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથ પ્રભુજી વગેરેને ગાદીનશીન કરવામા આવ્યા બપોરના અષ્ટોત્તરી સ્નાત્ર થયુ. આખા ય ઉત્સવે જૈનેતરોમા જિનશાસનની અપૂર્વ પ્રભાવના કરી સઘ સમસ્તના હૈયામા આનદના મહાસાગર ઉછળી રહ્યા સઘના બધા ભાઇઓએ સારી સેવા ઉઠાવેલી.

कर्मसाहित्यनिष्णात, चारित्ररत्नखान, गच्छाधिपति गुरुदेव सिद्धान्त-
महोदधि पूज्य आचार्यदेव श्रीमद् विजयप्रेमसूरीश्वरजी महाराज
साहब के कर-कमलो मे यह ग्रन्थरत्न का सादर समर्पण ।

समर्पक शिष्याणु भानुविजय

नोट जीव-विचार [पाछल जुओ] विवरण जुओ पृ० ८८

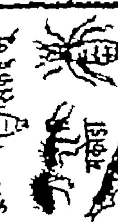

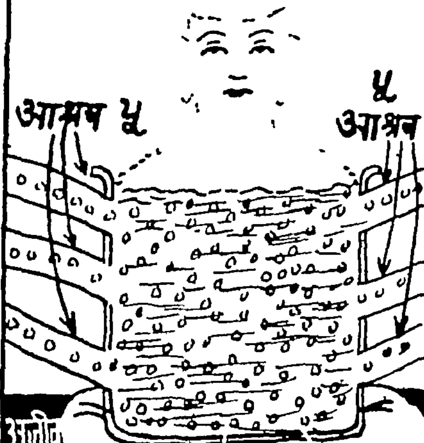

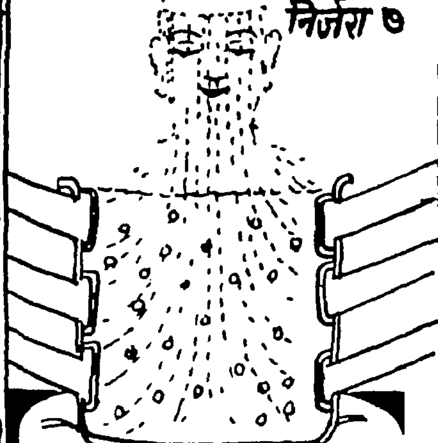
जीव

ज्ञानावरण
अनंत ज्ञान
दर्शनावरण
अनंत दर्शन
मोहनीय
सम्यग्दर्शन वीतरागता
अंतराय
अनंतवीर्य आदि
वेदनीय
अनंत सुख
आयुष्य
अक्षय स्थिति
नाम कर्म
अरूपिता
गोत्र कर्म
अगुरु लघुता

निद्रा
अविरति
राग-द्वेष
काम क्रोधादि
कृपणता
दुर्बलतादि
जन्म
मृत्यु
गति, शरीर
इंद्रियादि
यश, अपयश
सौभाग्य
दौर्भाग्यादि
नीच कुल
ऊंच कुल

कर्म की ८ मूल प्रकृति : बादल की उपमा : विवरण देखे पृष्ठ ६७

मोक्ष ९

नव तत्त्व : विवरण देखें पृष्ठ ३९

શુદ્ધિપત્રક

નોંધ:- આ પુસ્તક શીઘ્ર પ્રગટ કરાયું હોઇ એના મુદ્રણમાં અશુદ્ધિઓ વધારે રહી ગઇ છે, તો તે નીચે પ્રમાણે સુધારો લઇ પછી પુસ્તક વાંચવા ખાસ વિનંતિ છે

પૃ૦પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬/૨૦	ચઉઇ૦	ચઉરિન્દ્રિય
૭/૧૯	આત્માના	આત્મામાં
૮/૧૧	પદાર્થોની,	પદાર્થોની
૯/૭	નિર્ભિક૦	નિર્ભીક૦
૧૦/૮	જીવની	જીવને
૧૦/૨૪	પ્રતાપ	પક્ષપાત
૧૧/૯	ધર્મસિદ્ધ	ધર્મસિદ્ધિ
૧૧/૧૦	વસ્તુનો	વસ્તુ તો
૧૧/૧૭	પાત્ર	પત્ર
૧૧/૧૯	ન કહેવાય	કહેવાય
૧૨/૫	માટે	મળ્યે
૧૨/૧૪	વધતા	વધતા
૧૨/૨૨	બીજી નીચ	બીજા નીચી
૧૩/૧૨,૧૩	કેટલાકને	કેટલાકને
૧૪/૨૦	દુખીત	દુખિત
૧૬/૫	વ્રત	વ્રત,
૧૬/૫	નિયમ	નિયમ,
૧૬/૫	દેવગુરુભક્તિ	દેવગુરુ-ભક્તિ
૧૬/૭	વાર્તા	વાત
૧૬/૨૧	ફળભોગને	ફળ-ભોગને
૨૧/૩	જ છે	નથી
૨૧/૧૧	દ્રવ્યો-મૂળ,	મૂળ દ્રવ્યો
૨૩/૧૮	જ્ઞાન,	જ્ઞાન અને
૨૪/૧૫	પર્યાયશબ્દ દર્શક	પર્યાય-શબ્દ-દર્શક
૨૪/૧૬	ભોગવવા	ભોગવવાના
૨૭/૫	પુદ્ગલનો	પુદ્ગલનો
૨૭/૬	રાગદ્વેષાદિ મનપ્રવૃત્તિ	(રાગદ્વેષાદિ) (મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ)
૨૭/૧૨	અ તે	અને
૨૮/૫	સરખી	સરખી ધાગ
૨૮/૬	પુગદ્લ	પુદ્ગલ
૨૯/૧૮	કરી	થઇ
૨૯/૨૦	જીવ	જીવ-
૩૦/૨	કરે છે.	કરે છે
૩૩/૯	કરે ૨	કરે ૨ (૫)
૩૭/૧૫	એકમેક રૂપતાથી	એકમેક-રૂપતાથી
૩૭/૧૬	અલગ રૂપ૦	અલગ-રૂપતાથી
૪૧/૧૪	માટે	માટે એ
૪૩/૧૬	એટેલા	એટલા
૪૫/૪	હોઇ હોઇ	હોઇ
૪૫/૮/૯	નવા નવા	નવા નવા
૪૭/૧	ધડનાર	ઘડનાર
૪૭/૬	પોરા)	પોગ

પૃ૦પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૮/૧૯/૨૦	દ્વિન્દ્રિય	દ્વીન્દ્રિય
૫૩/૬	પાપણાદિ	પાષાણાદિ
૫૩/૧૫	દ્વયગુણુક	દ્વચણુક
૫૬/૨	અહારાદિ	આહારાદિ
૫૬/૧૪	હોય	દેખાય
૬૨/૪	ક્રોધાદિના	ક્રોધાદિના
૬૬/૧૫	પ્રકૂતિબંધ	પ્રકૃતિબંધ
૭૦/૧૮	૨ નિદ્રા	૨ નિદ્રાનિદ્રા
૭૨/૬	પિંડ	(પિંડ
૭૨/૨૨	પેટ	પેટ, પીઠ
૭૪/૧૦	૨ વિહાયો	૨ વિહાયો૦
૭૪/૧૮	શ્વાસોચ્છાસ	શ્વાસોચ્છવાસ
૭૪/૧૮	શ્વાસોની	શ્વાસોની૦
૭૬/૨૩	ગણુતા	ગણુતા
૭૮/૧૨	પગવર્ત૦	અપ ાવર્ત૦
૮૦/૬	સામગ્રી	જરૂરી સામગ્રી
૮૦/૧૭	વિગેરે	વગેરે
૮૦/૨૧	પુણ્યાનુ	પુણ્યાનુ
૮૧/૬	બાધવાનું	બંધાવાનુ
૮૧/૯	આ છે	આ ૪૭ છે
૮૧/૧૦	૪ દર્શના૦	૯ દર્શના૦
૮૨/૧૦	મોક્ષ માર્ગ	મોક્ષ-માર્ગ
૮૩/૪/૬	ધર્મ પ્રાપ્તિ	ધર્મ-પ્રાપ્તિ
૮૩/૫	પુદ્ગલ પગવર્ત	પુદ્ગલ- પગવર્ત
૮૫/૧૯	ઘર.-(૫)	ઘર. (૫)
૮૫/૨૧	વિવાહ -(૬)	વિવાહ-(૬)
૮૭/૧૩	સારૂં	સારૂ
૮૭/૧૬	લોકપ્રિયતા(૪)	લોકપ્રિયતા
૮૭/૧૯	બલાગલ -	બલાબલ-
૮૭/૨૫	ગુણુપક્ષ૦	(૮)ગુણુપક્ષ૦
૮૯/૩	વગેરે આની	વગેરે, આની
૯૮/૧૧	દા—અ	દા—ન
૯૮/૧૬	બીજી	બીજ
૯૮/૨૪	એમા	એમ,
૧૦૦/૧૩	કહે છે	કરે છે
૧૦૧/૮	માટી	મારીને
૧૦૧/૬	રાધ	રાળ
૧૦૪/૮	વ્યપાર	વ્યાપાર
૧૦૪/૨૧	ચાવત્	યાવત્
૧૦૫/૫	૬ ગુણાઓ	૬ ગુણો આ
૧૦૬/૧૮	સ્ત્રી-	સ્ત્રી-ધન-
૧૦૬/૨૪	જનારા	જનારી
૧૦૭/૨૩	છોડુ	છોડુ કે
૧૦૮/૭	કરવા	કરવા માટે
૧૦૯/૬	ધર્મસમગ્રી	ધર્મસામગ્રી
૧૧૧/૧૯	કેવો કેવો	કેવા કેવા
૧૧૨/૨૪	જુગુત્સા	જુગુપ્સા
૧૧૨/૨૨	પાચ અતરાય	પાચના અતરાય
૧૧૩/૧૪	માક્ષમાર્ગ	મોક્ષમાર્ગ
૧૧૫/૧૨	**વચમાં મોટું હેડિંગ 'વ્રત નિયમ' જોઇએ.**	

તા ક પાન ૮૮/૨૪ પંક્તિ પછી આ ઉમેરો,- (૭) **પ્રસિદ્ધ દેશાચાર પાલન**-ધર્મ-અબાધક દેશના પ્રસિદ્ધ આચારોનું પાલન કરવુ

પૃ૦પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧૭/૧	દ્રશન	દ્રચશન
૧૧૭/૨૩	ગત્રિના	ગાત્રિના
૧૧૮/૧૮	હાહણ	વાહણ
૧૧૮/૧૯	સજીવ પાણી,	સજીવ પાણી,
૧૧૯/૫	પ્રતિજા	પ્રતિજ્ઞા
૧૧૯/૧૫	મોહનઢાગ	મોહનદ્વાર
૧૨૦/૯	વસ્તુ,	વસ્તુ, વાયુકાય મા૧-૨-૩ હિંચકા પ ખાથી અધિક અને
૧૨૧/૭	થાય	થાય.
૧૨૧/૧૦	પાપ ત્યાગ	પાપ ત્યાગ તથા સાધના
૧૨૨/૧૫	કગય છે	છે
૧૨૨/૧૭	કે અમુક	ને અમુક
૧૨૯/૫	૧૨૦ પચ કલ્યાણક	૧૨૦ કલ્યાણુક
૧૩૨/૫	આદિથી	આદિથી આરાધના
૧૩૨/૨૦	પદ	પદના ગુણુની સંખ્યા
૧૩૩/૭	વિકાર સભવ	વિકાર– સભવ
૧૩૩/૮	વિકાર નિગ્રહ	વિકાર– નિગ્રહ
૧૩૩/૧૪	તો નવા	તો વ્રત અને નવા
૧૩૫/૮	બોલી નથા	બોલી દ્વારા તથા

પૃ૦પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૫/૯	દાન	–માન, ગેરહ
૧૩૮/૯	તેની	તેની નિર્જીવ
૧૪૧/૪	ન બનના	ન બનતા
૧૪૧/૧૯	પ્રાણિધાન	પ્રાણિદયા
૧૪૧/૨૧	ધર્મસામગ્રી અપરિગ્રહ	)અપરિગ્રહ ધર્મસામગ્રી)
૧૫૫/૫	બોલતા	બોલાતા
૧૫૭/૦૧	Poents	Points
૧૬૦/૧૦	૧૦૧ થી ૧૦૮	૧૦૩ થી ૧૦૮
૧૬૪/૧૦	૦કર્મ	૦કર્મના
૧૭	ગુરુને	ગુરુ ને
૧૭૦/૨૪	અક્ષ શ્રુત	અક્ષ-શ્રુત, (અક્ષ-થી બોધ થાય તે),
૧૭૪/૭	વિપૂલમતિ	વિપુલમતિ
૧૭૪/૧૦	વિમારી	વિચારી
૧૭૬/૮	એને નિગમન	પછી નિર્ણય થાય કે પર્વતમા અગ્નિ છે, એને નિગમન
૧૭૭/૧૩	સમતિરૂઢ	સમભિરૂઢ
૧૭૮/૮	સંગ્રહ	સંગ્રહ
૧૮૧/૧૯	જાપ	નામ
૧૮૨/૯	સયમ	સંયમ
૧૮૪/૧૯	પરદ્રવ્ય	પરદ્રવ્ય
૧૮૫/૧૫	અમત પણ	અમત પણ
૨૧	વટો	ઘટો
૧૮૬/૧૨	पद=	'पद'
૧૮૭/૧૪	ચારિત્ર	ચરિત્ર

૧ પ્રવેશ.

આ જગત એટલે શુ ? આપણે કોણ છીએ ? અને આપણે શું કરવું જોઈએ ? આવા પ્રશ્નો શાણા માણસોને ઊઠે છે.

જગત શુ છે એના વિચારમાં તત્ત્વનો વિચાર આવે અને—

આપણે કોણ ? એમાં આપણો જૂનો ઇતિહાસ, કયી અને કેવી રીતે આપણી અવનતિ થઈ તથા હવે ઉત્થાન કયા ક્રમથી થાય, એ વિચારવાનુ આવે.

આપણે કરવાનુ શું ? એમા ધર્મનો વિચાર આવે આ પુસ્તકમા આ બધો વિષય સરળતાથી રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, એ વિષયોનો પરિચય જૈનધર્મે બતાવેલી રીતિએ અપાયો છે, તેથી આ પુસ્તકનું નામ 'જૈન ધર્મનો સરળ પરિચય' રાખવામા આવ્યુ છે.

અહીં આપણે પહેલા ઉપર્યુક્ત વિષયોનો ટૂંકમા ખ્યાલ કરી લઈએ.

જગત એટલે એકલા જડ પદાર્થો નહી, કેમ કે જડમા કોઈ બુદ્ધિ, યોજના–શક્તિ કે ઉદ્યમ નથી દેખાતા; તેથી આપણી નજર સામે દેખાતુ વ્યવસ્થિત સર્જન અને સચાલન માત્ર એ જડ પદાર્થ કરી શકે નહિ. એ જડની સાથે જીવતત્ત્વ (પદાર્થ) કામ કરે છે માટે માનવુ પડે કે જીવ વસ્તુની બુદ્ધિ, યોજના–શક્તિ અને ઉદ્યમ તથા જડની સહાય દ્વારા વિશ્વમા વિવિધ સર્જન–સંચાલન બને છે. ટૂકમા જડની સહાય અને જીવનો પુરુષાર્થ—બેના મિલનથી જગતની ઘટમાળ ચાલે છે

જીવની તેવી તેવી બુદ્ધિ અને ઉદ્યમના લીધે જીવ પર જડ કર્મની રજ ચોટે છે અને એ કર્મ પાકી જાય છે ત્યારે તે જીવમા અને જડમા તે તે પ્રકારે ફેરફારો ઊભા કરે છે; જેના યોગે નવાં નવા સર્જનો થયા કરે છે તેથી માનવાને કારણ મળે છે કે એની પાછળ જીવ, જડ પુદ્ગલો અને કર્મ કામ કરી રહ્યા છે. માળીએ તો માત્ર ખાતર અને બીજ નાખી પાણી પાયું પણ એની એ જમીન, ખાતર, બીજ અને પાણી પર છોડ, પાદડા, ફૂલ અને ફળ જુદા જુદા રંગના, ઘાટના અને સ્વાદના કેવી રીતે વ્યવસ્થિત રૂપમા તૈયાર થાય છે? વળી આપણા શરીરની જેમ રોજ ને રોજ એ દરેક છોડવા સ્વતંત્ર-પણે જ મોટા શી રીતે થતા જાય છે? એટલે માનવુ પડે કે એ પુદ્ગલો પાછળ જીવ અને કર્મ કામ કરી રહ્યા છે એ જ રીતે જમીનની અંદરની તેવી તેવી માટી, ધાતુઓ, પાષાણ તથા પાણી, અગ્નિ અને વાયુના સર્જન પાછળ પણ જીવ અને એના કર્મ કામ કરી રહ્યા છે. ત્યા ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જીવો પોતપોતાના કર્મના હિસાબે દાખલ થાય છે અને એને પોતાને યોગ્ય ખોરાક મળવાથી કર્માનુસાર વિચિત્ર શરીર બને છે. એનું જ નામ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ વગેરે છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે આ જગતમા થતા સર્જનો પાછળ જીવ અને જડ એ બે તત્ત્વ કામ કરી રહ્યા છે જીવને પોતાના કર્મ ભોગવવાનું તેવા તેવા શરીર દ્વારા થાય છે. વળી એમા પાછા જીવની મિથ્યા વાસના, તેવી તેવી લાગણીઓ (દા તરીકે વનસ્પતિકાયમાં પણ ભય, લજ્જા, મોહની લાગણીઓ) મૂઢતા તેમજ કાયિક પ્રવૃત્તિ વગેરે દ્વારા નવાં નવા કર્મની રજ ચોટે છે, એ કર્મનો વિપાક થતા વળી તેવા તેવા સર્જન થાય છે. જીવ એક શરીરમાથી નીકળી બીજું શરીર ધારણ કરે

છે. બીજામાથી નીકળી ત્રીજુ. આમ સમસ્ત વિશ્વની આવી વિચિત્ર ઘટમાળ ચાલ્યા કરે છે. જીવના સહારા વિના એકલાં જડના પણ સર્જન થાય છે. (દા ત. સધ્યાના રગ, મેઘના ગર્જન શબ્દ, વરાળ, ધૂમાડો, છાયા, અધકાર, અદશ્ય અણુ-માથી મોટા મોટા સ્કન્ધ ઇત્યાદિ. વિશ્વમા આ બધુ સર્જન-સચાલન અનાદિ કાળથી ચાલ્યુ આવે છે કોઈ પણ કાર્ય, કારણ-સામગ્રી વિના બની શકે જ નહી એટલે ક્યારેક પહેલા આ વિશ્વમા કશુ જ નહોતુ અને પછી જીવ અને જડ અચાનક ફૂટી નીકળ્યા અગર એકલો જડ પદાર્થ પહેલા હતો અને પછી જીવ પદાર્થ નવો જ બની ગયો અગર જીવ તદ્દન ચોકખો હતો અને એકાએક શરીર ધારણ કરવા લાગ્યો. આવું કાઈ ઘટી શકે જ નહી કાર્ય બને એટલે પૂર્વે કારણો હોવાનુ માનવુ જ પડે એ કારણોને પણ ઊભા થવામા એના પણ કારણ માનવા જ પડે એમ ક્યારેક તદ્દન પ્રાથમિક શરૂઆત નથી થઈ પરતુ પૂર્વ પૂર્વ કારણ વિચારતા અનાદિ કાળથી આ ઘટમાળ ચાલી આવનારી માનવી જ પડે

હવે એ વિચારીએ કે આપણે કોણ છીએ? પૂર્વે શુ હતા? અને આપણુ અધ:પતન—ઉન્નતિ શી રીતે?

પૂર્વે કહ્યુ તેમ આપણુ આ દેખાતુ શરીર આપણા જીવનુ શરીર છે. જીવના પોતાના પૂર્વ કર્મને અનુસાર તેનુ નિર્માણ અને વર્ધન થયુ છે. આયુષ્યકર્મની પૂર્ણાહુતિ સુધી આ શરીરમા આપણા જીવને એકમેક થઈને રહેવુ પડે છે. શરીરમા જીવ અને એના કર્મ છે માટે જ શરીર મનમાની રીતે હાલે છે, ચાલે છે, કામ કરે છે આખ જુએ છે, કાન સાભળે છે, જીભ ચાખે છે, તેમજ એકલી રોટલી ખાવા છતા એમાથી લોહી, માસ, હાડકા, કેશ, નખ, કફ, મળ-મૂત્ર આ બધુ વિચિત્ર પરિવર્તન

થાય છે. જીવ અને કર્મની શક્તિ, સહકાર વિના એકલા શરીર અને રોટલીની તાકાત નથી કે આવુ બધું બનાવી શકે જ્યાં- સુધી શરીરમા જીવ બેઠો છે ત્યાસુધી જ આ પ્રક્રિયા ચાલુ રહે છે. મડદામા આમાનું કશું જ ન થાય.

માતાના પેટની અંદર પણ માતાનો ખાવાપીવા સિવાય કોઇ પ્રયત્ન નહિ છતા, વ્યવસ્થિત રીતે બાળક તૈયાર થાય છે. એ બાળકના જીવ અને કર્મને લઈને થાય છે. માટે તો એક જ માતાના બે બાળકોના શરીર વર્ણ, આકૃતિ, સ્વર તથા બીજી ખાસિયતોમા ય ફરક પડે છે. આથી ફલિત થાય છે કે આપણે જીવ છીએ. જીવ અનાદિ અનંત કાળથી કર્મબંધ કરે છે. શરીરમા પૂરાય છે. ત્યા કર્મ કરે છે વળી આ જીવે અનંતાનંત કાળ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય વનસ્પતિકાયમા કાઢ્યો. ત્યા અનંતીવાર જન્મમરણ કર્યા પહેલા કહી આવ્યા તેમ સૂક્ષ્મ લાગણીઓ અને આહાર ગ્રહણ વગેરે કાયિક પ્રવૃત્તિ દ્વારા જીવ કર્મથી લેપાતો જ રહ્યો. જૂના કર્મ ભોગવવા, નવા ઊભા કરવા એ કર્મથી નવા નવા શરીર બનવા વગેરે ચાલ્યા કર્યું. આ કર્મ સારા- નરસા (પુણ્ય, પાપ) એમ બે પ્રકારે હોય છે. ક્યારેક કંઈક પુણ્યશક્તિ વધતા, વનસ્પતિકાયમાથી બહાર નીકળી પૃથ્વી- કાયાદિપણુ પામ્યો. તેમા ય ઉપર-નીચેની યોનિમા જન્મ મળતા બેઈદ્રિયપણુ, ત્રીન્દ્રિયપણું (તેઇન્દ્રિયપણું), ચઉઈન્દ્રિયપણું, પંચેંદ્રિયપણું વગેરેમા ભટકવાનું થયું. વચમા વચમાં એકેન્દ્રિ- પણું પણ પામતો ગયો. પાપ વધતા નીચે પડવાનું અને પુણ્ય વધતા ઊંચે આવવાનું બન્યું. આવી રખડપટ્ટી અનંતાનંત કાળથી ચાલુ છે.

પ્ર૦—પુણ્ય શી રીતે વધ્યું ?

ઉ૦—એક તો કર્મનો બહુ માર ખાધા પછી (અકામ

નિર્જરાથી) કર્મ લઘુતા થવાને કારણે સહજ શુભ ભાવથી પુણ્ય વધે છે. બીજુ ધર્મ કરવાથી પુણ્ય વધે છે. એમા પણ પછી આગળ આગળ પુણ્ય વધ્યે જ જાય એવો નિયમ નથી. જીવ જેવો વર્તે તેવા તેવા પુણ્ય કે પાપ ઊભા થાય છે ત્યા બહુ માર ખાધા પછી કે અશુદ્ધ ધર્મ સેવીને ઊભા કરેલા પુણ્યને ભોગવવાનુ આવે છે. ત્યારે જીવ લગભગ પાપાચરણમા પડી નવા પાપ વધારી નીચે ગબડે છે, પણ જો શુદ્ધ ધર્મ આચરે તો તેથી વધેલી પુણ્યાઇ ભોગવવાની આવે ત્યારે ફરી શુદ્ધ ધર્મ સૂઝે છે. પુણ્ય વધે છે અને આગળ વધે છે એમા વળી પાછો જો મોહ-મૂઢ બની ભૂલે તો નીચે ગબડે છે

પ્ર૦—શુદ્ધ ધર્મ શુ ?

ઉ૦-શુદ્ધ ધર્મ, વીતરાગ, સર્વજ્ઞ બનેલા ભગવન્તે કહ્યો હોય તે છે. કેમકે તેઓ સર્વજ્ઞ બનેલા ત્રણે કાળની પરિસ્થિતિ પ્રત્યક્ષ નિહાળે છે, તેમજ વીતરાગ હોવાથી, જૂઠ બોલાવનારા કારણો રાગ-દ્વેષ વગેરે એમને છે નહિ, તેથી જીવ અજીવ વગેરે તત્ત્વ કયા કયા અને જીવની અવનતિ—ઉન્નતિ કેમ થાય છે, તથા ધર્મનુ સ્વરૂપ શું છે તે બરાબર જોયા પ્રમાણે જ કહે છે એ એવો ધર્મ બતાવે છે કે જેનાથી પ્રત્યક્ષમા પણ દોષો, દુષ્કૃત્યો અને આર્તધ્યાન ઘટી આત્માના ક્રમસર વિકાસ થતો દેખાય, આતરિક સાચી સુખશાતિ વધે, તેમજ ભવાતરે સદ્ગતિ, સારી સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય અને ત્યા અધિક ધર્મસાધના કરતો કરતો જીવ આગળ વધે.

આ શુદ્ધધર્મનો પ્રારભ વૈરાગ્યથી થાય છે વૈરાગ્ય એટલે સસાર અને ઇન્દ્રિયના વિષયો પ્રત્યે નફરત, અરુચિ, કંટાળો, મનને એમ થાય કે-'આ વારવાર જન્મવુ-મરવુ એ શુ ?' આ

શરીરરૂપી પુદ્ગલના થોચા મેળવવા, 'એને વધારવાની જ વેઠ કરવી, પાછા એ ખોવાઇ તો જવાના જ, જીવનમા અનેકાનેક પ્રકારની જડની ગુલામી કર્યા કરવી, છતા સરવાળે કેમ ? તો કે અહીંથી ડીસમીસ થાઓ, મરીને ચાલ્યા જાઓ. આ બધું શુ ? શા સારૂ મારે કર્યા કરવુ ? કેવો આ સ સાર અને એના તકલાદી સુખ ! કેમ આમાથી છૂટાય ?

આમ સ સાર પર, સંસાર-ભ્રમણુ પર નફરત જાગે, અરુચિ થાય, કંટાળો આવે અને એમાથી છૂટવા દિલ તલસે, એનું નામ વૈરાગ્ય. એમાથી જ શુદ્ધધર્મની શરૂઆત થાય, એ વિના નહિ.

જડ પદાર્થોની, ધાધલ ભર્યા સંસાર ઉપર નફરત ન થાય ત્યા સુધી અ તરાત્મા પર અને અંતરાત્માને જડથી નિવૃત્ત કરવા પર દૃષ્ટિ જ જશે નહિ. દૃષ્ટિ જ ન જાગે તો ધર્મ પણુ શા માટે કરે ? પૈસા-ટકા કે દુન્યવી સુખ-સન્માનના જ લક્ષ વાળો જીવ પણુ એ માટે ધર્મ સાથે સોદા કરે છે, પરંતુ એ કાઇ ધર્મ નથી. ધર્મ તો સ સારના પાજરામાથી છૂટવા માટે છે છૂટવાના માર્ગે લઇ જનારી સદ્ગતિ વગેરે સામગ્રી છે. એ સારૂ આત્માનુ લક્ષ જોઈએ. એ લક્ષ તો જ આવે કે જો જડ માત્રના બ ધન પર નફરત છૂટે માટે જ શુદ્ધધર્મની શરૂઆતમા જડ બ ધનમય સ સાર પર વૈરાગ્ય જોઇએ. વૈરાગ્ય આવે એટલે સાચી મોક્ષરુચિ આવે.

પ્ર૦—આવો ધર્મ કયારે મળે ?

ઉ૦—જીવનો આ સ સારથી છૂટકારો (મોક્ષ)પામવા પૂર્વના એક પુદ્ગલપરાવર્તકાળમા જ ધર્મ મળે છે એ છેલ્લો અર્થાત્ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તકાળ યાને ચરમાવર્તકાળ

કહેવાય છે. (અસંખ્ય વર્ષ=૧ પલ્યોપમકાળ, ૧૦ કોટાકોટિ પલ્યો૦= ૧ સાગરોપમ, ૨૦ કોટાકોટિ સાગરો૦= ૧ કાળચક્ર. અનંતા કાળચક્ર= ૧ પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ).

ચરમાવર્તકાળ પૂર્વે અચરમાવર્તકાળમા ધર્મ મળતો જ નથી. કેમકે ત્યા વૈરાગ્ય, આત્મદૃષ્ટિ કે મોક્ષદૃષ્ટિ આવતી જ નથી. ત્યા તો માત્ર જડનો મોહ, ક્રોધાદિ કષાયો, મિથ્યામતિ અને હિંસાદિ પાપો ભવાભિનંદિતા વગેરેમા નિર્ભિકપણે ડૂબાડૂબ રહેવાનુ અને નરક. તિર્યંચ, મનુષ્ય દેવ એ ચાર ગતિઓમા રખડ્યા કરવાનુ એમા પણ બેઇંદ્રિયથી માંડી પંચેદ્રિયપણા સુધીની અવસ્થા જે ત્રસપણુ કહેવાય, તેમા વધુમા વધુ ૨૦૦૦ સાગરોપમ સુધી ટકી શકે એમા મોક્ષ ન થયો તો છેવટે એટલા કાળ પછી તો એકેન્દ્રિયપણામા ઉતરવુ જ પડે. ત્યા વધુમા વધુ કદાચ અનંતા કાળચક્ર પણ નીકળી જાય તે પછી ઊંચો આવે એમા ય ૨૦૦૦ સાગરોપમ સુધીમા મોક્ષ ન પામ્યો તો એટલા કાળના ત્રસપણામાથી યા કદાચ એની પહેલા પણ પાછુ એકે-ન્દ્રિયપણામા ઘસડાઈ જવાનુ અનંતાનંત કાળમા આવુ બને એમા નવાઈ નથી વાત આ છે કે અચરમાવર્ત કાળમા જીવને આત્મા તરફ કોઇ દૃષ્ટિ જ નહિ, સંસાર પર વૈરાગ્ય નહિ, પાપનો ખરેખરો ભય નહિ, એ બધુ ચરમાવર્તકાળ કાળમા જ થાય. ત્યા પણ શરૂઆતમા ય થાય, પછી ય થાય, વચમા ય થાય કે લગભગ છેડે પણ થાય

પ્ર૦—આત્માની ઉન્નતિ અર્થાત્ ધર્મમા આગળ પ્રગતિ અંગે જૈન દર્શન શુ કહે છે?

ઉ૦—અહી એટલુ સમજી લેવાનુ છે કે પૂર્વે કહ્યુ તેમ અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયપણામા જ જન્મ-મરણ કરતા

જીવને ભવિતવ્યતાના યોગે બહાર નીકળવાનું થાય છે અને પૃથ્વીકાયાદિ યોનિઓમા ફરવાનું થાય છે એમા બે જાતના જીવ હોય, એક ભવ્ય એટલે મોક્ષ પામવાની લાયકાતવાળા જીવ અને બીજા અભવ્ય એટલે લાયકાત વિનાના. અભવ્યને તો કદી મોક્ષ જ નહિ તેથી કયારે ય ચરમાવર્તકાળ જ નહિ. ભવ્યને તે કાળ મળે પણ મુખ્યતયા કાળના સહારાથી મળે અર્થાત્ એટલો કાળ પસાર થયા પછી જ મળે 'કાળના સહારાથી ચરમાવર્તમા આવ્યા પછી હવે જીવની શુભ કર્મ—પુણ્યાઈનો સહારો મળે તો પચેંદ્રિયપણુ વગેરે મળે અને ત્યા પુરુષાર્થ કરે તો ધર્મ પામે. આમ ભવિતવ્યતા, કાળ, સ્વભાવ, કર્મ અને પુરુષાર્થ આ પાચ કારણ કામ કરી રહ્યા હોય છે. એમાં સારો મનુષ્યભવ વગેરે અને દેવ–ગુરુ–ધર્મના સયોગ મળ્યા પછી હવે ધર્મદૃષ્ટિ જાગી, એનો અર્થ એ કે પહેલા ચાર કારણ તો અનુકૂળ થઈ ગયા છે. હવે પુરુષાર્થ કરવાનો બાકી રહે છે. પુરુષાર્થ કરનારો જીવ કઈ રીતે આગળ વધે છે, એનો ક્રમ જુદી જુદી અપેક્ષાએ વિચારીએ.

[૧] ધર્મને એક વૃક્ષ કલ્પીએ તો પહેલા ધર્મબીજ **આત્મક્ષેત્રમાં વવાવું જોઈએ એ ધર્મબીજ એટલે ધર્મપ્રશસા** બીજાના ધર્મને જોઈ, દા. ત. (કોઈની તપસ્યા, કોઈનું મહાન દાન વગેરે જોઈ) 'અહો ! કેવો સુદર પ્રયત્ન ' એવી જે પ્રશસા થાય તે ધર્મબીજ છે. કેવળ રગરાગ કે પૈસાટકાના પૂજારીને તો એમ લાગશે કે આ શી મૂર્ખાઈ? તપથી રગરાગ ગુમાવે છે અને પૈસા ફોગટ ફેકી દે છે. ત્યારે જેને કંઈક રંગરાગ અને લક્ષ્મીનો પ્રતાપ ઘટ્યો હોય તેને જ બીજાના દાન, તપ વગેરે પર આકર્ષણ થાય તે પછી ધર્મપ્રશંસા થાય એ જ ધર્મ-બીજનું વાવેતર થયુ પછી પોતાને ધર્મ કરવાની અભિલાષા

જાગે એ અંકુર ફૂટયો કહેવાય આગળ એ સાભળવા-સમજ-વાનું સાભળે સમજે એ કંદ કહેવાય એના પર શ્રદ્ધા થાય, આચરણ કરાય અને એ રીતે વિકાસ કરતા કરતા છેવટ મોક્ષ થાય છે. એ બધી, નાળ, પત્ર, પુષ્પ, પાકા ફળ સુધી પહોચ્યા ગણાય. અહિંસા, ક્ષમા, સત્ય વગેરે કોઈપણ ધર્મ સિદ્ધ કરવા માટે પહેલું આ બીજ વાવેતર જરૂરી છે. અર્થાત્ તે તે ધર્મની પહેલી તો શુદ્ધ પ્રશંસા થવી જોઈએ એનું નામ ધર્મબીજાધાન. પછી તે તે ધર્મની, રુચિ અભિલાષારૂપી અંકુર વગેરે પ્રગટ કરી આગળ તે તે ધર્મવૃક્ષ વધારતા તે ધર્મસિદ્ધરૂપી ફળ આવે.

ધર્મપ્રશંસાની આ વસ્તુનો અસર્વજ્ઞના ધર્મોમા પણ બને છે, કિંતુ ત્યા સાચી ધર્મશ્રદ્ધા નથી મળતી એમા કોઈક જન્મમા પોતે મિથ્યા આગ્રહ વિનાનો બન્યો હોય અને સર્વજ્ઞે કહેલા સત્ય-ધર્મનુ શ્રવણ મળી જાય અને એને એ સાભળી ચમત્કાર લાગે કે 'અહો કેટલો સચોટ સયુક્તિક અને પ્રમાણુસિદ્ધ કલ્યાણ ધર્મ ! આ જ સત્ય ધર્મ છે, સત્ય મોક્ષ માર્ગ છે. આના જ તત્ત્વ એ સત્ય તત્ત્વ છે' એવી શ્રદ્ધા થાય તો એ, મૂળ ધર્મ-પ્રશંસા રૂપી બીજ પર અંકુરો, કંદો, નાળ, પાત્ર, પુષ્પ વગેરે થઈને ફળ આવ્યુ કહેવાય. હવે આ સદ્ધર્મ શ્રદ્ધા, સત્-તત્ત્વ શ્રદ્ધા જેને સમ્યગ્દર્શન ‖ કહેવાય એ બીજ બને છે એના પર સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ ચારિત્ર, સમ્યક્ તપની સાધના થાય તો છેવટે મોક્ષફળ આવે છે

[૨] મોક્ષમાર્ગની દૃષ્ટિએ જોઇએ તો હવે ધર્મ એટલે મોક્ષ પમાડનાર સમ્યગ્ આચરણ પૂર્વે કહ્યુ તેમા ચરમાવર્તમા જયારે કંઈક પણ આત્મા તરફ દૃષ્ટિ જાય છે અને જે જડના રંગ-રાગની જ એક માત્ર લેશ્યા હતી તે મોળી પડે છે ત્યારે જીવ ન્યાયસંપન્નતા, કૃતજ્ઞતા, દયા, પરોપકાર વગેરેનુ સેવન કરતો

થાય છે. આ સેવન વાસ્તવિક મોક્ષમાર્ગ યાને સમ્યગ્દર્શનાદિ તરફ લઇ જનારો હોવાથી, માર્ગાનુસારી જીવન યા સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મ કહેવાય છે. એ સેવતા સેવતા સદ્‌ગુરુનો યોગ થાય તથા સર્વજ્ઞકથિત વાસ્તવિક તત્ત્વ અને મોક્ષમાર્ગ સાભળવા-સમજવા માટે શ્રદ્ધા થાય ત્યા સમ્યગ્દર્શન થાય છે. એમા પછી વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર અરિહંત ભગવાનની પૂજાભક્તિ, સંસાર ત્યાગી, અહિસાદિ મહાવ્રતધારી સાધુ મહાત્માની ભક્તિ, સર્વજ્ઞ વાણીનું શ્રવણ, તીર્થયાત્રા, અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુ એ પાચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવાના મંત્રનુ સ્મરણ, જાપ વગેરે સમ્યગ્દર્શનની કરણી કરે છે. આગળ વીર્યોલ્લાસ પ્રગટ કરી હિસા, જૂઠ વગેરે પાપના સ્થૂલ ત્યાગની પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પાચ અણુવ્રત ગ્રહણ કરે છે એની સાથે ત્રણ ગુણવ્રત, ચાર શિક્ષાવ્રત તથા બીજી શ્રાવકપણાની કરણી કરતો કરતો જીવ ઊંચો આવે છે એમા વૈરાગ્ય અને વીર્યોલ્લાસ વધતા સાસારિક સર્વ સંબધોનો ત્યાગ કરી સૂક્ષ્મ કોટિની અહિંસા, સત્ય વગેરે મહાવ્રતો સ્વીકારી મુનિ બને છે. એમા જ્ઞાનાચાર વગેરે પંચાચારનુ પાલન કરી સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષ પામે છે.

જીવને આ બધી આત્માની ઉન્નતિ કરતા અનેક ભવ લાગે છે નિશાળના ધોરણોની જેમ અનેક જન્મોમા પ્રગતિ કરતા કરતા છેવટે કોઈ મનુષ્યભવમા પરાકાષ્ટાએ પહોચવાનું બને છે, માટે બીજી નીચ કોટીના જીવ તરફ અરુચિ, દ્વેષ ન કરતા, તેમજ જાત માટે ખોટી ચિંતા, નિરાશા ન સેવતા, એક માત્ર ધર્મસાધના, યોગસાધના, યોગ્યતા—સાધનામા લક્ષ રાખી મન-વચન-કાયાથી પુરુષાર્થ કરવો.

હવે અહી આગળ લખાણમાં તત્ત્વ અને મોક્ષમાર્ગનો કંઈક વિસ્તારથી વિચાર કરીએ

૨—જીવનમાં ધર્મની જરૂર.

પ્ર૦—જીવનમા ધર્મની શી જરૂર છે?

ઉ૦—જીવનમા જેટલી સુખની જરૂર છે એટલી જ ધર્મની જરૂર છે કેમ કે સુખ ધર્મથી જ મળે છે. 'સુખ ધર્મથી, દુ ખ પાપથી' 'सुख धर्मात् दुख पापात् ,' આ સનાતન સત્ય છે. ધર્મ પરલોકને તો સારો કરે છે ઉપરાત અહિં પણ સુખ દેખાડે છે, કેમ કે સુખ એ અ તરના અનુભવની વસ્તુ છે, બાહ્ય પદાર્થોનો ધર્મ નહિ એટલુ ધ્યાનમા રહે, કેમ કે બાહ્ય ધનના ઢગલા હોવા છતા પણ ચિત્ત જો કોઈ ચિંતાથી સળગી રહ્યુ હોય તો સુખ શું ? ટૂકી બુદ્ધિવાળા માને છે કે સુખ ધનમા છે, સ્ત્રીમા છે, મેવામીઠાઇમા છે, માનપાન અને સત્તા—સાહ્યબીમા છે પણ જગતમા જુઓ તો દેખાય છે કે કેટલાકને ધન માલ ઓછુ છે છતા વધારે સુખી છે, અને કેટલાકને એ વધારે છે છતા એમની પાસે સુખ-શાતિ ફરકતી નથી બીજી વાત એ છે કે જો સુખ ધનમાલનો ગુણ હોત તો ધન આદિની અધિકતામા સુખનો અનુભવ વધત પણ એક—બે લાડુ ખાતા સુખ થાય છે. પણ અધિક ખાવામા આવતા ઉલટી જેવુ થાય છે એક પત્ની કરીને જે સુખ લાગે છે તે સુખ બે, ત્રણ કરવા જતા વધવાને બદલે ઉલ્ટુ ઘટી જાય છે. તો સુખ એમા શાનુ કહેવાય ? એકની એક ચીજથી પોતાને સુખ અને બીજાને દુ ખ લાગે છે.

તેમ પોતાને એક વસ્તુ એકવાર સુખરૂપ અને પછી દુઃખરૂપ લાગે છે. તો ચીજમા ચોકસ શું સુખ કે દુઃખ ? કશું નહિ. સુખ એ બાહ્યવસ્તુનો ધર્મ નથી; એ તો આત્માની ચીજ છે. પરંતુ એ ત્યારે જ અનુભવમાં આવે છે કે જયારે કોઇ ચિંતા ન હોય, ભય ન હોય, સંતાપ નહિ, અંજપો ન હોય, પરંતુ નિશ્ચિંતતા હોય, નિર્ભયતા હોય, શાંતિ હોય, મન મસ્ત અને માતબર હોય. ધર્મ આ સ્થિતિ ઊભી કરી આપે છે. એટલે પછી જેમ વનવગડામા અત્યંત ભૂખ્યાને સુકો રોટલો પણ મહાઆનંદ આપે છે, તેવી રીતે ધર્માત્માને દુન્યવી સામાન્ય સંયોગમા પણ મહાન આનંદ રહે છે. જેમ કે સાધુ મહર્ષિને. ઉપરાંત ધર્મ એ એવા પુણ્યના થોક આપે છે કે એ જીવને પરભવમા સારી દેવ-મનુષ્યાદિ ગતિ, સારૂં ફળ, આરોગ્ય, ઋદ્ધિ, સમૃદ્ધિ અને ધર્મસામગ્રી આપે છે. બસ, અહીં અને ભવિષ્યમા સુખ જોઈએ છે, તો ધર્મ આરાધવાની ખાસ જરૂર છે. કહ્યુ છે:—

व्यसनशतगतानां क्लेशरोगातुराणां ।
मरणभयहतानां दुःखशोकार्दितानाम् ।
जगतिबहुविधानां व्याकुलानां जनानां ।
शरणमशरणानां नित्यमेको हि धर्मः ॥

—સેંકડો સંકટ પ્રાપ્ત થયેલાને, ક્લેશ અને રોગથી પીડાતાને, મરણના ભયથી વિહ્વળ બનેલાને દુઃખ-શોકથી દુખીતને, અનેક પ્રકારે આકૂળવ્યાકૂળ લોકોને અને નિરાધારને જગતમા હંમેશા એક માત્ર શરણભૂત ધર્મ જ છે.

૩–ધર્મપરીક્ષા.

એવો ધર્મ વાસ્તવિક કયો હોઈ શકે? આવો એક પ્રશ્ન ઊઠે છે. ખુલાસો એ છે કે જે ધર્મ સોનાની જેમ કષ, છેદ અને તાપની પરીક્ષામા પાસ થાય તે જ ખરો ધર્મ છે, તે જ આદરણીય છે

૧. **પહેલી** વાત:—કષ એટલે કસોટી–પરીક્ષામા પાસ એ કે જેમા યોગ્ય વિધિ–નિષેધ કહ્યા હોય; અર્થાત્ અમુકમા પ્રવૃત્તિનુ યોગ્ય વિધાન કર્યું હોય અને અમુકનો યોગ્ય નિષેધ એટલે કે અમુકથી નિવૃત્ત થવાનુ કહ્યું હોય, અમુકનો આદર અને અમુકનો ત્યાગ કરવાનુ યોગ્ય ફરમાવ્યું હોય, દા ત. "જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ વગેરે કરવા અને હિંસાદિ છોડવા" આમા જ્ઞાનાદિનું વિધાન અને હિસાદિનો નિષેધ છે.

૨ બીજી વાત –વિધિનિષેધને અનુરૂપ અર્થાત્ પુષ્ટ કરનાર આચાર અનુષ્ઠાન જે ધર્મમા ફરમાવ્યા હોય તે છેદ પરીક્ષામા પાસ કહેવાય. દા. ત પહેલા નિષેધ તો કર્યો કે કોઇ જીવની હિંસા નહિ કરવી પછી અનુષ્ઠાન તરીકે કહ્યું પશુને મારીને યજ્ઞ કરવો, તો આ કાઇ નિષેધને અનુરૂપ ન થયુ ઉલટું હિસાના નિષેધનો ભગ કરનારુ થયુ માટે એ ધર્મ છેદ પરીક્ષામા પાસ ન થાય જૈન ધર્મમા આવુ નથી. કેમકે ગૃહસ્થ

કે સાધુ માટે જે આચાર અનુષ્ઠાન બતાવ્યા છે એ વિધિ અને નિષેધની સાથે સંગત છે, પોષક છે. સાધુ માટે કહ્યું, ‘ સમિતિ ગુપ્તિ પાળો, અર્થાત્ જીવરક્ષા થાય એ રીતે ચાલો, બોલો, બેસો, ઊઠો, ભિક્ષા લો વગેરે ગૃહસ્થ શ્રાવકને પણ સામાયિક વ્રત નિયમ દેવગુરુ ભક્તિ વગેરે અનુષ્ઠાનો એવા બતાવ્યા છે કે જે વિધિ નિષેધથી સહેજ પણ વિરુદ્ધ જતા નથી.

ત્રીજી વાર્તા— ધર્મની તાપ પરીક્ષા એ છે કે વિધિ-નિષેધ અને આચાર-અનુષ્ઠાન સંગત બની શકે એવા તત્ત્વ અને સિદ્ધાન્ત માન્ય હોવા જોઈએ દા. ત તત્ત્વ માન્યું કે એક, શુદ્ધ, બુદ્ધ (આત્મા) એ જ તત્ત્વ છે. હવે જો એમ જ હોય તો વિધિ-નિષેધ કેમ ઘટે ? નિષેધ એ છે કે-“ કોઈ પણ જીવને મારવો નહિ.” જો આત્મા એક જ હોય, બીજો કોઈ આત્મા હોય જ નહિ, તો પછી કોણ કોને મારે ?

એમ કોઈએ તત્ત્વ માન્યુ કે આત્મા ક્ષણિક છે, અર્થાત્ ક્ષણમા નાશ પામે છે. બીજી ક્ષણે બીજો નવો આત્મા પેદા થઈ ક્ષણમા નાશ પામે છે. આ પ્રમાણે આત્મા ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામે છે. આત્મતત્ત્વ જો આવુ ક્ષણિક હોય તો નિષેધ-હિંસાના આચરણનુ અને વિહિત તપ-ધ્યાનનુ ફળ કોને ? કેમકે હિંસા કે તપધ્યાન કરનાર આત્મા તો ક્ષણમા નાશ પામ્યો. એમ જીવ એકાતે નિત્ય જ હોય અર્થાત્ એનામા કોઇ પણ ફેરફાર થાય જ નહિ તો પછી ફળ ભોગને માટે જરૂરી પરિવર્તન કયા રહેશે. માટે આ તત્ત્વ સિદ્ધાન્તની માન્યતામા વિધિ નિષેધ અને અને આચાર અનુષ્ઠાન સગત ન બન્યા.

જૈનધર્મ કહે છે ‘ આત્મા અનંતા છે, વળી એ નિત્યા નિત્ય છે ’ તેથી વિધિ-નિષેધ અને આચાર તત્ત્વ-સિદ્ધાન્તની

સાથે સગત બની શકે છે. આત્મા અનત છે તેથી એકને બીજાની હિંસાનો પ્રસગ હોઈ શકે છે. તેમ નિત્યાનિત્ય છે એટલે જીવ, દ્રવ્ય તરીકે નિત્ય અને અવસ્થા (પર્યાય) તરીકે અનિત્ય છે; તેથી હિંસાદિના ફળ ભોગવવા એ કાયમ છે અને અનિત્ય છે એટલે અવસ્થા બદલાય છે, તેથી ફળ ભોગવવા માટે બીજી અવસ્થા આવી શકે છે આમ જૈન ધર્મ ત્રણે પરીક્ષામા પાસ થવાથી સો ટચના સોના જેવો શુદ્ધ છે. આ ઉપરથી ધર્મનુ સ્વરૂપ શું હોઈ શકે એ સમજાશે.

૪—જૈન ધર્મ એ વિશ્વધર્મ છે?

શુ જૈન ધર્મને વિશ્વધર્મ કહેવાય? હા, કહી શકાય, કેમકે

(૧) જૈન ધર્મમા વિશ્વનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ રજૂ થયુ છે.

(૨) જૈન ધર્મ એ વિશ્વ માટેનો ધર્મ છે, કેમકે સમસ્ત વિશ્વને ગ્રાહ્ય થાય એવા સર્વવ્યાપી નિયમો એમા ફરમાવ્યા છે.

(૩) એમા ધર્મના પ્રણેતા તરીકે અને આરાધ્ય ઈષ્ટ દેવ તરીકે કોઈ એક સ્થાપિત વ્યક્તિ નથી; પરંતુ આરાધ્ય અને પ્રણેતા તરીકે જે વીતરાગતા, સર્વજ્ઞતા, સત્યવાદિતા વગેરે ચોક્કસ ગુણો અને વિશેષતા જોઇએ, એવા ગુણો અને વિશેષતા-વાળાને જ ઈષ્ટ દેવ અને પ્રણેતા માનવામા આવ્યા છે.

(૪) જૈન ધર્મમા વિશ્વના પ્રાથમિક પ્રારંભિક યોગ્યતાવાળા જીવથી માડીને ક્રમશઃ સર્વોચ્ચ કક્ષા સુધી પહોચેલા જીવોનુ હિત થાય એવી અને પાલનમા ઉતરી શકે એવી વિવિધ કક્ષાવાળી સાધના બતાવી છે.

(૫) જૈનધર્મમા સમસ્ત વિશ્વનાં યુક્તિસિદ્ધ અને ખરેખર વિદ્યમાન તત્ત્વો પર પ્રકાશ પાડવામા આવ્યો છે.

(૬) જૈનધર્મમાં વર્તમાન વિશ્વની દુ.ખદ સમસ્યાનો ઉકેલ કરી શકે એવા અનેકાતવાદાદિ સિદ્ધાન્ત અને અહિંસા-અપરિ-

શ્રદ્ધાદિરૂપ આચાર મર્યાદા જોવા મળે છે. માટે જૈન ધર્મને વિશ્વહિતકારી ધર્મ કહી શકાય.

આજની દુનિયાના સમર્થ નાટચકાર, ચિંતક તથા મહાન સલાહકાર બર્નાર્ડ શોને ગાંધીજીના પુત્ર દેવીદાસ તરફથી પૂછવામા આવ્યું કે–"જો પરલોક જેવી વસ્તુ હોય તો તમે આ જન્મ પછી કયા જન્મ થાય તે ઇચ્છો છો?" બર્નાર્ડ શોએ જવાબ આપ્યો કે–"હુ જૈન થવા માગુ છુ"

દેવીદાસ ચોકી ઉઠયા અને વિચારવા લાગ્યા કે પોતાના દેશનો ખ્રિસ્તી ધર્મ અને ભારતનો ૪૦ ક્રોડની સંખ્યાવાળા અનુયાયીઓનો હિંદુધર્મ છોડી ૨૦–૨૫ લાખની સંખ્યાવાળા અનુયાયીઓના જૈન ધર્મને કેમ પસદ કરે છે? દેવીદાસે શોને પૂછયું, 'કેમ એમ?'

બર્નાર્ડ શો કહે છે, 'જૈન ધર્મમા ઇશ્વર–પરમાત્મા બનવાનો પરવાનો (Sole Agency) કોઈ પણ એક વ્યક્તિને જ નથી આપી દેવામા આવ્યો. પરંતુ વિશિષ્ટ યોગ્યતાવાળો કોઈ પણ મનુષ્ય આત્માની ઉન્નતિ–ઉર્ધ્વીકરણ કરીને પરમાત્મા બની શકે છે, તેમજ એ માટે એમા વ્યવસ્થિત, ક્રમિક સાધના માર્ગ બતાવ્યો છે જે વૈજ્ઞાનિક પણ છે એવો વ્યવસ્થિત–સક્રિય ક્રમિક અને વૈજ્ઞાનિક સાધનામાર્ગ બીજે નથી.'

ધર્મના મુખ્ય બે વિભાગ : એક વિભાગ, પાલન કરવાના આચાર–વિચારનો. **બીજો** જાણવા અને માનવાનાં તત્ત્વોનો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ધર્મે એ બતાવવુ જોઈએ કે આ વિશ્વ શું છે, વિશ્વ વ્યવસ્થા કેવી રીતે ચાલે છે, એમા જીવ સાથે કયા તત્ત્વો જોડાયા છે અને આચાર–વિચાર કયા કયા છે કે જે મોક્ષ તરફ પ્રયાણ શરૂ કરાવે અને એ પ્રયાણને અખંડ રાખે.

૫—વિશ્વ શું છે?

વિશ્વ શું છે? વિશ્વ એ ચેતન અને જડ દ્રવ્યોનો સમૂહ છે. જડ દ્રવ્યોમા પુદ્ગલ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ અને કાળ ગણાય છે. એનુ વર્ણન આગળ કરીશું.

પ્રશ્ન૦—શુ આ દ્રવ્યો સિવાય વિદ્યુત શક્તિ વગેરે વસ્તુઓ વિશ્વમા નથી?

ઉત્તર૦—ના, એ જુદી વસ્તુઓ નથી. શક્તિ પણ દ્રવ્યોનો એક ગુણ ધર્મ છે. શક્તિ-ગુણ-અવસ્થા વગેરેને કોઇ આધાર જોઈએ. દા. ત. પ્રકાશ-શક્તિનો આધાર દીવો, રત્ન વગેરે છે. એટલે દ્રવ્ય સિવાય શક્તિ નામની કોઈ સ્વતંત્ર વસ્તુ નથી.

પ્ર૦—તો ચૈતન્યને પણ જડ શરીરની જ એક શક્તિ માનો કેમકે તે પણ જડથી જુદુ દેખાતુ નથી એટલે વિશ્વમાત્ર જડ, દ્રવ્યમય રહ્યું. ચેતન દ્રવ્ય વળી જુદું કયું?

ઉત્તર૦—ચેતન દ્રવ્ય જુદું સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે માત્ર એમા વર્ણ, સ્પર્શ વગેરે ધર્મો નહિ હોવાથી આંખ વગેરે બાહ્ય ઇન્દ્રિ-ઓથી દેખી શકાતુ નથી. ચેતન દ્રવ્ય શરીરમા પ્રવિષ્ટ છે શરીર નજરે દેખાય છે એટલે એમા જ ચૈતન્ય, જ્ઞાન, રાગ, ઇચ્છા, સુખ-દુખ વગેરે હોવાનો ભાસ થાય છે બાકી ખરેખર એ

શરીરનો ધર્મ નથી. શરીરમા પૂરાયેલા ચૈતન્યદ્રવ્ય-આત્મદ્રવ્યનો ધર્મ છે.

પ્ર૦—ચૈતન્ય વગેરે ધર્મો શરીરના જ છે. એમ શા માટે?

ઉત્તર૦—એટલા માટે કે શરીર જડ છે, તેથી માટી, લાકડું, પત્થર વગેરે જડની જેમ એમા વર્ણ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ હોઈ શકે છે. પરંતુ ચૈતન્ય, જ્ઞાન, સુખદુ.ખ વગેરે ધર્મ નહિ, એનાં કારણો એ છે કે (૧) મરેલાના શરીરમા એ ધર્મો બીલકુલ દેખાતા નથી, વળી (૨) શરીરના ઘટક દ્રવ્યો—મૂળ, માટી, પાણી વગેરેમા જ્ઞાનાદિ તદ્દન છે જ નહિ. દારૂના ઘટક દ્રવ્ય આટો, પાણી, ગોળ વગેરેમા અંશે ય મદશક્તિ છે. તો ભેગા મળવાથી બનેલ દારૂમા મદશક્તિ દેખાય છે અહીં માટી યા અન્ન, પાણી વગેરેમા અંશે ય જ્ઞાન, સુખ-દુ ખ વગેરે ક્યા છે? તો એથી બનેલા શરીરના એ ધર્મ કેમ મનાય? માટે કહેવુ પડે છે કે એ શરીરમા એક અદૃશ્ય ચેતન દ્રવ્ય છે, એના એ ધર્મ છે. રાખમા ભીનાશ, શીતળતા, ચીકાશ નથી દેખાતી, પરંતુ એમા પાણી ભળ્યુ હોય તો એ દેખાય છે માટે એ જોઈને કહીએ છીએ કે આમા પાણી ભળ્યુ છે. એના એ ગુણધર્મ છે એમ શરીરમા ચેતન આત્મા ભળેલો છે, એના એ જ્ઞાનાદિ ગુણધર્મ છે માટે જ શરીરમાથી આત્મા નીકળી ગયા પછી એ મુદ્દલ દેખાતો નથી.

૬–સ્વતંત્ર આત્મદ્રવ્યનાં પ્રમાણ.

પ્ર૦—જગતમાં ચેતન-આત્મદ્રવ્ય, જડ કરતા એક જુદું જ, સ્વતંત્ર દ્રવ્ય હોવાનું પ્રમાણ છે ?

ઉત્તર૦—હા, અનેક પ્રમાણ છે (૧) ઉપર કહ્યું તેમ જ્ઞાન, ઇચ્છા, સુખ-દુઃખ, રાગ-દ્વેષ, ક્ષમા-નમ્રતા વગેરે ધર્મો, વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ કરતા તદ્દન વિલક્ષણ છે. તેથી એ જ્ઞાનાદિના આધાર તરીકે જડ કરતા વિલક્ષણ દ્રવ્ય જોઈએ. એ જ સ્વતંત્ર આત્મદ્રવ્ય.

(૨) શરીરમા આત્મા છે ત્યા સુધી જ ખાધેલા અન્નના રસ, રૂધિર, મેદ, કેશ, નખ વગેરે પરિણામ બને છે. મડદામાં આત્મા નથી તો કશું નથી બનતું.

(૩) શરીરમાંથી જીવ ગયો, હવે આમા જીવ નથી, એમ કહેવાય છે ત્યા જીવ એ જ આત્મદ્રવ્ય.

(૪) શરીર વધે કે ઘટે તો ય જ્ઞાન, સુખ, દુખાદિ વધતા ઘટતા નથી. એ સૂચવે છે કે જ્ઞાનાદિ શરીરના ધર્મ નથી, આત્મદ્રવ્યના છે.

(૫) શરીર એક ઘર જેવુ છે. એમા રસોડુ, પાયખાનું, પાકખાનુ છે, બારીઓ છે તો એ ઘરમાં રહેનાર ઘરનો માલિક કોઈ જુદો જ હોવો જોઈએ, તે જ આત્મા.

(૬) એમ શરીર એ કારખાનું છે, પેટ બોઈલર છે, હૃદય મશીન છે, મગજ એ મેનેજરની ઓફીસ છે. ત્યારે એ બધાનો સંચાલક-માલિક કોણ ? કહો, આત્મા. જે શરીરમાથી આત્મા નીકળી ગયો એનું બધુ કામ બધ

(૭) શરીર એ કાપડની જેમ ભોગ્ય વસ્તુ છે. મેલુ થયુ હોય તો એને ઉજળું કરાય છે. તેલ માલિસથી સુવાળું કરાય છે. પફ-પાવડરથી સુદર અને સુશોભિત કરાય છે. મેલુ હોય તો ગમતુ નથી, પણ આ બધુ કરનાર કોણ ? શરીર સ્વય નહિ પણ આત્મા

(૮) શરીર એક ઘરની જેમ બનેલી રચના છે. એને આટલુ વ્યવસ્થિત બનાવનાર કોણ ? કહો કે આત્માના પૂર્વો-પાર્જિત કર્મ.

(૯) ઇન્દ્રિયોમા જ્ઞાન કરવાની સ્વતંત્ર શક્તિ નથી, કેમકે મડદુ થયે ઇન્દ્રિયો કાયમ હોવા છતા કશુ કરી શકતી નથી. વળી ચક્ષુ, શ્રોત્ર વગેરે એકબીજાથી તદ્દન જુદા હોઈ જે હું વાજિંત્ર જોઉં છુ તે જ હુ શબ્દ સાભળુ છુ આવુ આવુ અલગ અલગ દશ્ય-રૂપ, શ્રવ્ય-શબ્દ ઇત્યાદિનું એકીકરણ કરી શકે નહિ; તો એ જ્ઞાન, એકીકરણ વગેરે કરનાર કોઈ એક સ્વતંત્ર દ્રવ્ય હોવુ જ જોઈએ અને તે જ આત્મા. શરીર કોઈ એક ચીજ નથી. એ તો હાથ, પગ, મો, માથુ, છાતી, પેટ વગેરેનો સમુહ છે. એ કોઈ એક વ્યક્તિ નહિ કે જે એકીકરણ કરી શકે માટે એક સ્વતંત્ર વ્યક્તિ તરીકે આત્મદ્રવ્ય માનવુ પડશે

(૧૦) કોઈ એક ઇન્દ્રિય નાશ પામ્યા પછી પણ એના પૂર્વ અનુભવોનું સ્મરણ થાય છે, એ કરનાર આત્મા જ છે

(૧૧) નવ નવા વિચારો, લાગણીઓ, ઇચ્છા તથા હાથ–પગ વગેરે અવયવોનું હલનચલન કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર આત્મા છે. પોતે ધારે ત્યારે ચાલુ કરે અને ધારે ત્યારે બંધ.

(૧૨) આત્મા નથી એ બોલવા પર જ આત્મા પુરવાર થાય છે વસ્તુ કયા ય વિદ્યમાન હોય એનો જ બીજે નિષેધ થઈ શકે છે. જડને અજીવ કહેવાય છે, હવે જો જીવ જેવી વસ્તુ નહિ તો અજીવ શુ ? જગતમા બ્રાહ્મણ છે તો જ અબ્રાહ્મણ કહી શકાય.

(૧૩) શરીરના પર્યાય શબ્દ દર્શક બીજા શબ્દ ‘દેહ’ ‘કાયા’ ‘કલેવર’ છે. જીવના પર્યાય શબ્દ ‘આત્મા’ ‘ચેતન’ વગેરે છે.

(૧૪) કોઈને પૂર્વભવનું સ્મરણ થાય છે અને પાછલું બધું પોતાના અનુભવ જેવું લાગે છે. આ વસ્તુ શરીરથી આત્મા જુદો હોય અને તે પૂર્વ જન્મમાથી અહિં આવ્યો હોય તો જ ઘટી શકે, તો જ, પૂર્વનુ સ્મરણ કરી શકે નહિતર પૂર્વના શરીરના અનુભવ અનુસાર આ શરીરને યાદ ન આવી શકે. અનુભવ કોઈ કરે અને સ્મરણ બીજો કરે એ કેમ બને ?

(૧૫) બજારની ખાતર આરામી જતી કરાય છે અને પૈસા ખાતર એક બજાર મૂકી બીજો પકડાય છે. એ પૈસા પણ પુત્રની ખાતર ખરચી નખાય છે. તેમજ એ પુત્રને પણ બળતા ઘરના ચોથા મજલે છોડી પહેલા માળેથી પોતાનું શરીર બહાર કાઢી લેવામા આવે છે. કેમ આમ ? કહો, વધુ પ્રિય ખાતર અવસરે ઓછું પ્રિય જતુ કરાય છે. તો પ્રશ્ન છે કે–અવસરે કલેશ–રગડામા શરીર પણ આપઘાતથી જતુ કરાય છે. તે કઈ વધુ પ્રિય વસ્તુ ખાતર ? કહેવુ જ પડશે કે આત્મા ખાતર મર્યા પછી મારે આ જોવુ નહિ અને દુ ખી થવુ નહિ એમ ત્યા થાય છે. એટલે સૌથી અધિક પ્રિય તરીકે આત્મા જડથી તદ્દન જુદો એક સ્વતંત્ર દ્રવ્ય સિદ્ધ થાય છે.

૭—આત્માનાં ષટ્ સ્થાન

(૧) જગતમા આવા સ્વતંત્ર આત્મદ્રવ્યો અનંત છે. તેથી જ આ આત્મદ્રવ્યો અને જડ-દ્રવ્યોના પરસ્પર સહકારથી આ વિશ્વની ઘટમાળ ચાલે છે જીવ, જડ-અન્ન ખાય છે તો શરીર પેદા થાય છે, ટકે છે, અને વધે છે. શરીરને અવયવો તથા ઇન્દ્રિયો છે. તો જીવ એના દ્વારા ગમનાગમન કરે છે, જુવે છે, જ્ઞાન લે છે.

(૨) આ આત્મદ્રવ્યો કોઈએ બનાવ્યા નથી, પણ સનાતન નિત્ય છે. એક શરીરમાંથી બીજા શરીરમા, એક ગતિમાથી બીજી ગતિમા નિરાધાર અને પરાધીનપણે ભ્રમણ સસરણ કરે છે. એ સંસરણનું નામ ‘સસાર’

(૩) આત્મા વિવિધ વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિથી કર્મ ઉપાર્જન કરે છે આત્માએ વૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ કરી એટલે કર્મ એને ચોટી જ પડે છે. માટે આત્મા કર્મનો કર્તા છે.

(૪) આત્મા કર્મનો ભોક્તા છે એને ઉપાર્જેલા કર્મના ફળ ભોગવવા પડે છે. પોતાના કરેલા કર્મ પોતાને જ ભોગવવા. એ કર્મનું પરિણામ વિવિધ શરીરોનું નિર્માણ, અજ્ઞાન દશા, રોગ, જશ, અપજશ વગેરે આવે છે.

(૫) કર્મથી બંધાયેલા આત્માનો મોક્ષ પણ થઈ શકે છે કર્મ અને દેહાદિકના આત્યન્તિક વિયોગને મોક્ષ કહેવાય.

(૬) મોક્ષના ઉપાય પણ છે. રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન વગેરે કર્મ-બંધના કારણોને રોકી એનાથી વિપરીત કારણો સેવાય તો સર્વકર્મનો ક્ષય થઈ જરૂર અંતે મોક્ષ થાય.

૧. આત્મા છે. ૨. આત્મા નિત્ય છે ૩. કર્મનો કર્તા છે. ૪ કર્મના ફલનો ભોક્તા છે. ૫. આત્માનો મોક્ષ છે. ૬. મોક્ષના ઉપાય છે. આત્મા સંબંધી આ છ મુદ્દાને ષટસ્થાન કહેવાય છે. એને સ્વીકારે તે આસ્તિક કહેવાય એને ન માને તે નાસ્તિક કહેવાય. '**षट् स्थान अस्ति**' માને તે આસ્તિક. '**नास्ति**' કહે તે નાસ્તિક.

卐

૮—૭ દ્રવ્ય—પંચાસ્તિકાય–વિશ્વસંચાલન

પૂર્વે કહી આવ્યા કે વિશ્વ એ જીવો અને જડદ્રવ્યોનો સમૂહ છે.

જે જડદ્રવ્યોમા વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ છે એને પુદ્ગલ દ્રવ્ય કહેવાય છે એમાનો એક વિભાગ કર્મના પુદ્ગલનો જીવ સાથે કષાય, રાગદ્વેષાદિ–યોગ–મન–વચન–કાયાની પ્રવૃત્તિની ચીકાશને કારણે તેલિયા કપડા પર ધૂળ ચોટે તેમ ચોટે છે અને જીવ પર શરીર વગેરે જુદા જુદા ભાવો સર્જે છે. જીવને કષાય થવાનું કારણ પણ જીવના પૂર્વ કર્મનો ઉદય–વિપાક છે. એ કર્મ પણ જીવે કષાયથી ભેગા કરેલા. એ કષાય પણ એની પૂર્વે ચોટેલા કર્મના વિપાકથી થયેલા. આમ કાર્ય અને કારણનો નિયમ વિચારતા પૂર્વ પૂર્વના કર્મ અ તે કષાય જવાબદાર બને છે કારણ વિના તો કાર્ય બને જ નહિ એટલે અનંતા કાળ પૂર્વે પણ શુ હતુ એ વિચારીએ તો જીવને કોઈ પૂર્વ કર્મના વિપાક વિના જ એકાએક કષાય થઈ ગયા, અગર તો કષાય વિના એકાએક કર્મ ચોટી ગયા, એમ બની શકે જ નહિ કષાય થયા તો કર્મ હતા અને કર્મ ચોટચા તે પણ કષાય હતા માટે જ. તાત્પર્ય એ કે બેમાથી કોઇની શરૂઆત કારણ વિના નહોતી થઈ. માટે જ નક્કી થાય છે કે બન્નેની ધારા અનાદિ કાળથી ચાલી આવે છે એનું જ નામ સસાર. સસાર અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે. આ વસ્તુ પિતા-પુત્ર, વૃક્ષ-બીજ, મરઘી-

ઇંડું વગેરે દૃષ્ટાંતોથી સમજી શકાય છે. પિતા પણ કોઈનો પુત્ર છે. એ પણ એની પહેલાના કોઈ પિતાનો પુત્ર છે. મરઘી પણ કોઈ ઈંડામાથી થઈ એ ઈંડું પણ કોઇ મરઘીમાથી થએલું આમ એક સરખી અનાદિ કાળથી ચાલી આવે છે.

જીવને કર્મ પુગદ્દલ કષાયમા પ્રેરે છે અને કર્મને જીવ સર્જે છે. પરસ્પરના સહયોગથી નવા નવા શરીર, ઈન્દ્રિયો વગેરે બને છે એ બનાવવા કર્મ સિવાય બીજા પુદ્ગલ કામ લાગે છે એ પુદ્ગલ શુ છે અને એ પ્રક્રિયા કેવી રીતે થાય છે? એનો વિચાર આગળ કરીશુ. પરંતુ મુખ્ય કાર્યવાહી જીવ અને જડ પુદ્ગલથી થાય છે એ સમજી રાખવુ જીવ અને પુદ્ગલમા નવી નવી અવસ્થાઓ ફેરફારો થયા કરે એનું જ નામ વિશ્વનું સંચાલન [Working of the world]

આકાશદ્રવ્ય — જીવ અને પુદ્ગલને રહેવા જગ્યા જોઈએ, તે આપનાર આકાશદ્રવ્ય છે. કહેશો કે આકાશ વળી શુ? એ તો શૂન્ય છે ના, જગ્યા—અવકાશ આપવાનું કાર્ય શૂન્યથી ન બને એને માટે તો કોઈ દ્રવ્ય જોઈએ. દ્રવ્ય તે કહે-વાય કે જે કઇ ને કઈ કાર્ય કરે અને જેનામા ગુણ પર્યાય રહે (પર્યાય=અવસ્થા)

આકાશ અવકાશ દાનનું કાર્ય કરે છે અને એમા એકત્વ સંખ્યા, મહાપરિમાણ વગેરે ગુણો છે. તથા ઘટાકાશ, મઠાકાશ વગેરે એના પર્યાયો છે એટલા માટે આકાશ એ દ્રવ્ય છે. આકાશ કેટલું મોટુ? તેનું માપ નથી, એનો છેડો હોઈ શકે નહિ. નહિ તો પ્રશ્ન થાય કે છેડો એટલે ખાલી અવકાશ પૂરો થયા પછી આગળ શુ? માટે આકાશ અંતરહિત અનંત છે. એવા આકાશમા જીવ અને પુદ્ગલ સર્વત્ર ગમનાગમન કરી શકતા

હોત તો તો આજે જે વ્યવસ્થિત વિશ્વ દેખાય છે એ દેખાત નહિ. બધુ વેરવિખેર, ક્યાનુ ક્યા જઈ પડ્યુ હોત પણ એવુ નથી. આકાશના અમુક ભાગમા જ જીવ અને જડ પુદ્ગલોનુ ગમનાગમન થાય છે. આકાશના જેટલા ભાગમા એ બને છે, એટલા ભાગને લોક (લોકાકાશ) કહેવાય છે બાકીના ખાલી ભાગને અલોક(અલોકાકાશ) કહેવાય છે ત્યા જીવ કે પુદ્ગલ નથી

ધર્માસ્તિકાય — જીવ અને પુદ્ગલનુ ગમનાગમન લોકાકાશમા જ થાય એનુ નિયામક ધર્માસ્તિકાય છે અર્થાત્ જેમ તળાવના જેટલા ભાગમા પાણી છે તેટલા જ ભાગમા માછલી હરી-ફરી શકે છે. માટે પાણી માછલીને ગતિમા સહાયક કહેવાય છે તેમ જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ (ગમનાગમન)મા સહાયક ધર્માસ્તિકાય લોકાકાશમા જ વ્યાપ્ત છે તેથી જીવ અને પુદ્ગલ એની સહાયથી માત્ર લોકમા જ ગતિ કરી શકે છે.

અધર્માસ્તિકાય :— વળી જેવી રીતે ઊભા રહેતા શીખનારૂ નાનુ બાળક કે લાબી બિમારીમાથી ઉઠેલ માણસને ઊભા રહેવામા કોઈનો હાથ યા કઠેડા વગેરેનો ટેકો સહાયક છે તેમ જીવ અને પુદ્ગલને ઊભા રહી શકવા, સ્થિર કરી શકવામા સહાયક કોઈ દ્રવ્ય છે એ દ્રવ્યનુ નામ અધર્માસ્તિકાય છે. એ પણ લોકમા જ વ્યાપ્ત છે તેથી બહુ બહુ તો જીવ પુદ્ગલ લોકના છેડા સુધી જઈ શકે છે માટે જ અહીં કર્મમુક્ત થયેલો જીવ ઊંચે જઈને લોકના અન્તે સ્થિતિ કરે છે સ્થિર થાય છે.

કાળદ્રવ્ય — આ પાચ દ્રવ્યો ઉપરાત જીવ અને પુદ્ગલમા નવુ-જૂનુ, બહુ જૂનુ, હાલનુ, પૂર્વનુ, બહુ પૂર્વનુ એવા ભાવો કરનાર કાળ નામનુ દ્રવ્ય છે. ચીજ એની એ છે પણ હમણા નવી કહેવાય છે અને કલાક પછી બીજી ચીજ ઉત્પન્ન થઈ એની

અપેક્ષાએ પૂર્વની એ ચીજ જૂની કહેવાય છે. આ નવાનું જૂનું કરે છે. કોણુ ? કહો, કાળ. એમાં સેકંડ, મિનિટ, કલાક, દિન, વર્ષ વગેરે અથવા સમય, ક્ષણુ, ઘડી, પળ, દિવસ વગેરે હિસાબ છે. આમ ૧. જીવ, ૨. પુદ્દગલ, ૩ આકાશ, ૪. ધર્માસ્તિકાય, ૫ અધર્માસ્તિકાય અને ૬, કાળ એ છ દ્રવ્ય છે.

બસ આ છ દ્રવ્યોનો સમુહ એનું જ નામ વિશ્વ. આ જીવ, પુદ્દગલ વગેરે છએ દ્રવ્યો મૂલ રૂપે કાયમ રહે છે. પરંતુ એક બીજાના સહકારથી એમાં નવી નવી રીતભાત થાય, જૂની જૂની નષ્ટ થાય અર્થાત્ મુખ્ય જીવ અને કર્મના હિસાબે અથવા કુદરતી રીતે નવી નવી ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થાય છે મૂળ છ દ્રવ્ય અવિનાશી છે. એમા અવસ્થાઓ બદલાયા કરે છે અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્યની મહાસત્તાને અનુભવતા દ્રવ્યોમાં જે અવસ્થા, પર્યાયનું પરિવર્તન થયા કરે છે, એ જ વિશ્વનુ સંચાલન છે.

પ્રશ્ન—અહીં છ દ્રવ્યોમા પૂર્વે ધર્માસ્તિકાય કહ્યો એમા અસ્તિકાય એટલે શું અને અસ્તિકાય કોણુ કોણુ ?

ઉત્તર—અસ્તિ=અંશ, પ્રદેશ. કાય=સમુહ. જે દ્રવ્યમા અ શ યાને પ્રદેશનો સમુહ હોય તેનું નામ અસ્તિકાય. દા. ત. ધર્મ નામનું દ્રવ્ય લોક વ્યાપી એક દ્રવ્ય હોવા છતા તે સમસ્ત નહિ પરંતુ પોતાના અમુક અમુક અ શથી ત્યા રહેલા જીવ કે પુદ્દગલને ગતિમા સહાય કરે છે એથી એમા અ શ સાબિત થાય છે

અસ્તિકાય પાચ છે જીવાસ્તિકાય, પુદ્દગલાસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય. ભાગ છૂટા પડી

શકે યા ન પડી શકે, પણ જયા અંશ કલ્પી શકાય તેનુ નામ અસ્તિકાય.

કાળ જયારે જુઓ ત્યારે માત્ર વર્તમાન એક સમયરૂપ જ મળે, સમુહ ન મળે, તેથી કાળ એ અસ્તિકાય નથી. વળી એક અપેક્ષાએ કાળ એ જીવાદિ દ્રવ્યનો પર્યાય જ છે, તેથી સ્વતંત્ર દ્રવ્યરૂપ નથી મનાતો એટલે પાચ અસ્તિકાય દ્રવ્યો એ જ વિશ્વ

૯—જગત્કર્તા કોણ ? ઈશ્વર નહિ.

વિશ્વનું સર્જન સચાલન કોઈ ઈશ્વર કે ઇશ્વરીય શક્તિ નથી કરતી, કિન્તુ જીવ અને કર્મ કરે છે પુરુષાર્થ જીવનો અને ટેકો કર્મનો આ ઉપરાત જો ઇશ્વરને જગત્કર્તા તરીકે લાવીએ તો અનેક પ્રશ્ન ઊભા થાય છે કે (૧) એ કયા પ્રયોજને ઘડભાગ કરે ? (૨) અમુક જ જાતનું કેમ કરે ? (૩) ઈશ્વર જો દયાળુ હોય તો જીવને દુ:ખદાયી થાય એવા પદાર્થોનું સર્જન કેમ કરે ? (૪) પોતે કયા શરીરથી કરે ? એ શરીર શામાથી અને શી રીતે બન્યુ. ?

આના ઉપર વિચારતા નવી સમસ્યાઓ ખડી થાય છે. (૧) ઇશ્વર જો કોઈ પ્રયોજન વિના સર્જન કે નાશ કરે તો એ મૂર્ખ રમત કહેવાય. (૨) ક્રીડાથી કરે તો બાળક કહેવાય. (૩) દયાથી કરે તો બધાને સુખી અને બધા માટે સુખના સાધન કરવા જોઇએ. (૪) જો કહો કે ઈશ્વર તો ન્યાયાધીશ છે, તેથી જીવને ગુનાની સજા માટે દુખના સાધન સર્જે છે. તો ત્યા પહેલો પ્રશ્ન એ જ થાય કે આટલુ બધું કરી શકનાર ઈશ્વર તો સર્વ શક્તિમાન ગણાય અને એને દયાળુ તો માનો જ છો તો એ ઇશ્વર જીવને ગુનો જ શા માટે કરવા દે કે જેથી પછી એ ગુનાની સજા કરવી પડે ? ઈશ્વર પોતાની શક્તિથી જીવને પાપથી કેમ રોકે નહિ ? પોલીસ પોતાની સામે જ કોઈને

બીજાનું ખૂન કરતો જોઇ રહે તો એ પોલીસ પણ ગુનેગાર ગણાય. શુ ઈશ્વરને ગુનેગાર ઠરાવો છો ? અગર ગુનો કરતા રોકવાની તાકાત વિનાનો ગણાવવો છે, યા નિર્દય મનાવવો છે ? (૫) વળી એ પણ પ્રશ્ન છે કે ઇશ્વર કયા બેસીને સર્જન કરે છે ? તમારા માનવા પ્રમાણે તો પૃથ્વી પણ ઈશ્વર બનાવશે ત્યારે થશે, તો પૃથ્વીને કયા બેસીને બનાવશે ? વળી ઈશ્વરનુ શરીર કયાથી આવ્યુ, કોણે બનાવ્યુ ? ઇશ્વરને પહેલા શરીર હતુ નહી તો હાથ-પગ વિના શી રીતે વિશ્વને ઘડે છે ? સ્વયં નિરાકાર ઈશ્વરે સાકાર રચના કેવી રીતે કરી ? સારાશ એ છે કે જગત્કર્તા ઈશ્વર નથી

જગતકર્તા જીવ અને કર્મ—જીવોના કર્મના હિસાબે ઈશ્વરને જો કર્તા માનવો છે તો એવુ માનવાથી સર્યું. કહો કે કર્મ જ સર્જન કરે છે મોટા પર્વતો, નદીઓ, સૂર્ય-ચન્દ્ર વગેરેને કર્મ બનાવે છે એ બધા જીવોના શરીરના જૂથ છે. તે તે જીવોના તેવા તેવા કર્મના હિસાબે તેવા તેવા શરીર બને છે, એનુ જ નામ પર્વત, વૃક્ષ, પૃથ્વી વગેરે છે, એ કોઈ જીવતા શરીર છે માટે જ કપાવા-છેદાવા છતા મનુષ્યશરીરના ઘાની જેમ ફરીવાર પુરાઈ-રુઝાઇ જાય છે અને બરાબર અખંડ જેવા થઇ જાય છે માનવ શરીરમાથી પણ જો જીવ નીકળી જાય છે તો ઘા પુરાતો-રુઝાતો નથી એનો અર્થ જ એ, કે જીવ છે તો જ કર્મના સહારે નવા શરીરનુ કે શરીરના અન્યાન્ય ભાગોનું સર્જન-સમારકામ થાય છે. -

જમીન, ખાતર, બીજ, પાણી વગેરે વિદ્યમાન હોવા છતાં ત્યા જીવો દાખલ થઇને જ બીજમાથી લીલો અંકુર, કત્થાઈ થડ, લીલા પાન, ગુલાબી ફૂલ, મધુરૂ ફળ વગેરે રૂપે પોતપોતાના શરીર બનાવે છે.

૧૦. દ્રવ્ય–ગુણ–પર્યાય.

દ્રવ્ય એટલે જેનામા ગુણ-પર્યાય રહે (પર્યાય=અવસ્થા) અર્થાત્ જેનામા ગુણ હોય, શક્તિ હોય અને જેને અનેક અવસ્થાઓ હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય જગતમા દ્રવ્ય જેવી વસ્તુ હોય તો જ એના આધારે ગુણ-પર્યાય અને શક્તિ રહી શકે

ગુણ-પર્યાયમાં ફરક આ છે કે–' **सहभाविनो गुणा क्रमभाविन पर्याया** ' સાથે રહે તે ગુણ, ક્રમસર થયા કરે તે પર્યાય અપેક્ષાએ ગુણને પણ પર્યાય કહેવાય, કેમકે તે ય ક્રમસર પણ થયા કરે છે દા. ત પહેલા સૂર્યાસ્તનુ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન, પછી થતુ સધ્યાનુ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન. તેથી ક્રમશ પેદા થવાવાળા જીવ દ્રવ્યમા સ્વાભાવિક ગુણો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર વગેરે પણ છે. શક્તિ—વીર્ય છે, આગન્તુક ગુણો મિથ્યાત્વ કષાય વગેરે છે. ત્યારે અવસ્થા તરીકે જીવને સસારીપણુ, મુક્તપણુ. સસારીપણામાં મનુષ્યપણુ, દેવપણું વગેરે મનુષ્યપણામાં બાલ્યપણુ, યુવાનપણુ વગેરે અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

આ જ્ઞાન એ પર્યાય થયો. પુદ્ગલ દ્રવ્યમા ગુણો–રૂપ, રસ, ગધ, સ્પર્શ આકૃતિ વગેરે છે અને પર્યાયો જુદી જુદી અવસ્થાઓ છે. દા. ત. સોનામા પીળાશ, ભારેપણું, કઠોરતાદિ એ ગુણો છે અને લગડીપણું, પ્રવાહીપણું, કંઠીપણુ વગેરે પર્યાયો છે. એમ દૂધપણું, દહીંપણુ, માખણપણું વગેરે પર્યાય છે, પૃથ્વી

જલ, અગ્નિ, કાષ્ઠ, પત્થર, પવન, ધાતુ, રાત, વીજળી શબ્દ, પ્રકાશ, છાયા વગેરે બધાએ પુદ્ગલના રૂપક છે.

આકાશ દ્રવ્યનો ગુણુ અવગાહ છે. એથી વસ્તુને એ પોતાનામા અવગાહે છે, વસ્તુને પોતે અવકાશ દાન કરે છે અને એના પર્યાયો કુંભાકાશ, ગૃહાકાશ વગેરે છે. ઘડો પડયો છે. તો એ ઘડાએ રોકેલ આકાશનો ભાગ ઘટાકાશ કહેવાય, ઘડો ઘરમા ફૂટી ગયો, તો તે જ ઘટાકાશને હવે ગૃહાકાશ કહીશું

ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યમાં ગતિસહાયકતા, એકત્વ વગેરે ગુણુ છે અને જીવધર્માસ્તિકાય, પુદ્ગલ-ધર્માસ્તિકાય વગેરે પર્યાય છે; એમ અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યમાં સ્થિતિસહાયકતા, એકત્વ વગેરે ગુણુ છે. જીવ-અધર્માસ્તિકાય, પુદ્ગલ-અધર્માસ્તિકાય પર્યાય છે.

કાળ દ્રવ્યમાં નવુ-જૂનું કરવાની વર્તના, એ ગુણ છે. વર્તમાનકાળ, ભૂતકાળ, સૂર્યોદયકાળ, મધ્યાહ્નકાળ, બાલ્યકાળ, તરુણુકાળ વગેરે પર્યાય છે

છ દ્રવ્યના ગુણ પર્યાયનો કોઠો

દ્રવ્ય	ગુણ	પર્યાય
જીવ	સ્વાભાવિકગુણ—જ્ઞાન, ચારિત્ર, સુખ વીર્યાદિ	મનુષ્યપણું, દેવપણુ, બાલ્યપણું, યુવાનપણું વગેરે
	વૈભાવિક ગુણ-મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષાદિ	
પુદ્‌ગલ	રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, આકૃતિ, ગુરુતા, લઘુતા	અમુક જાત, ભાત, માલિકી-સંબંધ, કાળસંબંધ, સ્થાન
આકાશ	અવગાહ (અવકાશ દાન)	ઘટાકાશ, ગૃહાકાશ.
ધર્માસ્તિકાય	ગતિસહાયકતા	જીવ-ધર્માસ્તિકાય પુદ્‌ગલ- ,,
અધર્માસ્તિ-તિકાય	સ્થિતિસહાયકતા	જીવ અધર્માસ્કિાય. પુદ્‌ગલ ,,
કાળ	નવું-જૂનું કરવાની વર્તના.	વર્તમાન, ભૂત, બાલ્ય, તરૂણાદિ.

પર્યાય બે જાતના હોય છે. (૧) વ્યંજન પર્યાય. (૨) અર્થ પર્યાય વ્યંજન પર્યાય —વસ્તુ જેનાથી વ્યક્ત થાય તે. દા. ત. ઘડાનો વ્યંજન પર્યાય-ઘડો, કુંભ, કલશ, ગાગર વગેરે. એમ જીવનો વ્યંજન પર્યાય—જીવ, આત્મા, ચેતન, પ્રાણી-વગેરે.

અર્થ પર્યાય.— પદાર્થની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ. દા ત —પાણીનો ઘડો, ઘીનો ઘડો વગેરે અવસ્થાઓ, અથવા કુંભારની માલિકી, વેચાણ થયા પછી ખરીદનારની માલિકી, અથવા માટલીની અપેક્ષાએ નાનાપણુ, લોટાની અપેક્ષાએ મોટાપણુ,—આ બધા ઘડાના અર્થ પર્યાયો કહેવાય છે

બીજી રીતે પર્યાય બે જાતના ·— (૧) સ્વપર્યાય, (૨) પરપર્યાય (૧) સ્વપર્યાય — પોતાનામા વળગી રહેનારા. (૨) પરપર્યાય — પોતાનામા નહી રહેનારા દા. ત. ઘડામા માટીમયતા છે એ સ્વપર્યાય. સુતરમયતા નથી એ પર-પર્યાય ઘડામા ગૃહવાસિતા છે એ સ્વપર્યાય. તળાવવાસિતા નથી એ પરપર્યાય

પ્રશ્ન–પરપર્યાય તો પરના થયા, પણ ઘડાના કેવી રીતે ?

ઉત્તર–પરપર્યાય એ પરના તો સ્વપર્યાય છે. જ્યારે ઘડાના એ પરપર્યાય છે તે ઘડાના પર્યાય એ રીતે કે જ્યારે સ્વપર્યાય ઘડા સાથે એકમેક રૂપતાથી સબધિત છે ત્યારે પરપર્યાય પણ અલગ રૂપતાથી એ જ ઘડાના સંબધી છે. ઘડો જેમ માટીમય કહેવાય છે, એમ એ જ ઘડો 'સુતરમય કે સુવર્ણમય નથી' તેમ કહેવાય છે. માટીમય કોણ? ઘડો. સુવર્ણમય કોણ નહિ ? તો એજ ઘડો. માત્ર ઘડાની સાથે માટીમયતા અસ્તિત્વ (અનુવૃત્તિ) સબધથી સબધિત છે સુવર્ણમયતા નાસ્તિત્વ (વ્યાવૃત્તિ) સંબધથી સંબધિત છે. ઓરમાન પુત્ર કોનો ? સાવકી માનો ખરેખર તો એનો એ પુત્ર નથી છતા ઓરમાયા સંબધથી એનો જ કહેવાય છે એમ પરપર્યાય ઘડાનો જ કહેવાય.

આ સ્વપર્યાય ચાર રીતે હોઇ શકે. (૧) દ્રવ્યપર્યાય, (૨) ક્ષેત્રપર્યાય, (૩) કાલપર્યાય અને(૪) ભાવપર્યાય. (૧) દ્રવ્યપર્યાય

એટલે વસ્તુના મુખ્યદલ (ઉપાદાન)ની અપેક્ષાએ પર્યાય-(૨-૩) વસ્તુને રહેવાના ક્ષેત્ર અને કાલની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રપર્યાય, કાલ પર્યાય-(૪) વસ્તુના ગુણધર્મ એ ભાવપર્યાય. દા. ત. કપડામાં સૂતર એ દ્રવ્યપર્યાય. કબાટમા રહેલું એ ક્ષેત્રપર્યાય, નવુ યા અમુક માસનું એ કાલપર્યાય, સફેદ ચીકણુ, કિંમતી, કોટરૂપે, અમુક વ્યક્તિની માલિકીનું, વગેરે વગેરે ભાવપર્યાય

આ દ્રવ્યાદિ પર્યાય પણ બે રીતે (૧) સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ, સ્વભાવ પર્યાય અને (૨) પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ પરભાવ પર્યાય, દા. ત. ઉપર કહ્યા તે વસ્ત્રના સ્વદ્રવ્યાદિ પર્યાય છે અને એ જ વસ્ત્રમા રેશમીપણું અને લાલાશ ફેરાપણુ-સસ્તાપણુ, ખમીસપણું અમુકની માલિકી વગેરે એના પર-દ્રવ્યાદ પર્યાય છે.

આથી એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે અવસ્થા એકલી નથી રહેતી પણ કોઈ આધાર દ્રવ્યને લઈને રહે છે. દ્રવ્ય છે તો એમા અવસ્થાઓ આવે છે ને જાય છે અને વિદ્યુત્શક્તિ, લોહચુંબકની આકર્ષણ શક્તિ વગેરે પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યને લઇને જ છે એટલે દ્રવ્ય ત્રિકાળવર્તી છે, ગુણપર્યાય એના પલટાતા ધર્મો છે.

જેવી રીતે પુદ્ગલ દ્રવ્યની શક્તિઓ છે, એવી રીતે આત્મ-દ્રવ્યની પણ સ્વતંત્ર શક્તિઓ છે. માત્ર આપણે આત્મા તરફ દષ્ટિવાળા ન હોઈએ તો ન સમજાય; બાકી મહાવિદ્વત્તા, અખૂટ અતુલ બલ, મહાયોગીપણું, અદ્ભુત તપ, ક્ષમા વગેરે શુ છે ? આત્મશક્તિઓ છે. આગળ વધીને મંત્રશક્તિ, વિદ્યાશક્તિ, ગગન-ગામિની આદિ લબ્ધિઓ, યાવત્ કેવલજ્ઞાન અને મોક્ષલબ્ધિ એ બધી અચિંત્ય-અનુપમ શક્તિઓ આત્માની જ છે.

૧૧. નવતત્ત્વ.

પૂર્વે જોયુ કે વિશ્વ એ જીવ અને અજીવ (જડ) દ્રવ્યોનો સમૂહ છે. એટલે મુખ્ય–તત્વ બે, જીવ અને અજીવ. પરતુ આટલુ જ જાણવાથી બધુ કાર્ય સરતુ નથી. ઉચ્ચ માનવ જીવનમા શુ કરવુ. શુ ન કરવુ, શુ શુ કરવાથી શુ શુ ફળ મળે, આપત્તિની ઇચ્છા ન હોવા છતા અને એને બહુ રોકવાના પ્રયત્ન કરવા છતા આપત્તિ અને પ્રતિકૂળનુ આક્રમણ કેમ થાય છે, ક્યારેક અલ્પ પ્રયત્ન છતા મોટી સગવડ કેમ સારી મળે છે? વગેરે જિજ્ઞાસાઓ ઊભી રહે છે આ જિજ્ઞાસા સતોષવા અને જીવની ઉન્નતિ સાધવા નવતત્ત્વની વ્યવસ્થા સમજવી પડે.

એને સમજવા માટે એક કાલ્પનિક ચિત્ર છે (ચિત્ર પ્રારભે જુઓ)

એક સરોવર છે એમા નિર્મળ પાણી છે. પરંતુ નીકો દ્વારા બહારનો કચરો અદર વહી આવે છે. એ કચરામા પણ બે જાત છે, એક સહેજ સારા રગવાળો. બીજો ખરાબ રગવાળો. હવે જો આ નીકના દરવાજા બધ કરાય તો, નવો કચરો આવતો બંધ થાય અને કોઈ જો એવુ ચૂર્ણ અદર નખાય તો અદરનો કચરો સાફ થઈ જાય. એ જ રીતે જીવ જાણે એક સરોવર છે. એમા અનત જ્ઞાન, અનંત સુખાદિરૂપ નિર્મળ પાણી છે. પરતુ મિથ્યાત્વ, કષાય, હિંસાદિ નીકો દ્વારા કર્મકચરો જીવ સરોવરમા ભરાયા કરે છે. આ મિથ્યાત્વાદિને **આશ્રવતત્ત્વ** કહેવાય.

આશ્રવ=જેના દ્વારા આત્મ-સરોવરમા કર્મ શ્રવે,-વહી આવે જીવસરોવરમા જે કર્મ એકઠા થાય તે બે જાતના, એક શુભ બીજા અશુભ. શુભ કર્મ મનને અનુકૂળ ફળ દેખાડે છે, અશુભ કર્મ મનને પ્રતિકૂળ ફળ દેખાડે છે. શુભ કર્મને પુણ્યતત્ત્વ કહેવાય. અશુભ કર્મને પાપતત્વ કહેવાય. આશ્રવની નીક સામે જો સમ્યક્ત્વ સામાયિક, ક્ષમા, અહિંસા-વ્રત નિયમ વગેરે દરવાજા ઢાંકણા ગોઠવી દેવાય તો કર્મકચરો આવતો અટકે. આ સમ્યક્ત્વ સામાયિકાદિને **સંવરતત્ત્વ** કહેવાય. સંવર=કર્મની આડે ઢાંકણુ. કર્મ જે આવે છે તે આત્મા સાથે એકમેક થઈને રહે છે. એ કર્મનો સ્વભાવ, સ્થિતિ, કાળ, રસ વગેરે નક્કી થાય એને **બંધતત્વ** કહેવાય આ બંધાયેલા કર્મ-કચરાને બાર પ્રકારના તપરૂપી ચૂર્ણથી સાફ કરી શકાય છે, નિર્જરણ કરી શકાય છે. માટે એ તપને **નિર્જરાતત્ત્વ** કહેવાય જ્યારે સર્વકર્મનો ક્ષય થાય છે, ત્યારે જીવના અનંત જ્ઞાન દર્શન સુખ વગેરે ગુણો પ્રગટ થાય છે અને જીવ સંસારના સર્વ બંધનથી મુક્ત થાય છે. માટે જ એને **મોક્ષતત્ત્વ** કહેવાય.

નવતત્ત્વની ટૂંકી સમજ આ પ્રમાણે.

૧. જીવ-ચેતના લક્ષણુવાળો, જ્ઞાનાદિગુણુવાળો

૨. અજીવ-ચૈતન્યરહિત, પુદ્ગલ, આકાશ વગેરે દ્રવ્ય

૩ પુણ્ય-શુભકર્મપુદ્ગલ, જેનાથી જીવને મનગમતુ મળે. દા ત.- શાતાવેદનીય, યશનામકર્મ, વગેરે

૪. પાપ-અશુભ કર્મપુદ્ગલ, જેનાથી જીવને અણગમતુ મળે. દા.ત અશાતા૦ અપયશ૦ વગેરે

૫. આશ્રવ-જેનાથી કર્મ શ્રવી આવે, વહી આવે, કર્મને આવવાના રસ્તા. દા.ત મિથ્યાત્વ, ઇન્દ્રિયો, અવ્રત, કષાય, અને યોગ.

૬ સંવર–કર્મને આવતા અટકાવનાર દા ત સમ્યક્ત્વ, ક્ષમાદિ, પરિસહ, શુભભાવના, વ્રત-નિયમ, સામાયિક, ચારિત્ર વગેરે.

૭. બંધ–આત્મા સાથે કર્મનો દૂધ-પાણીની જેમ એકમેક થતો સંબંધ. કર્મમા નક્કી થતી પ્રકૃતિ(સ્વભાવ), સ્થિતિ-કાલ, ઉગ્રમંદ રસ, અને દળપ્રમાણ પ્રદેશ

૮ નિર્જરા–કર્મનો હ્રાસ કરનાર બાહ્ય-અભ્યંતર તપ, દા.ત. ઉપવાસ, રસત્યાગ, કાયક્લેશ વગેરે એ બાહ્ય. પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, સેવા, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વગેરે અભ્યંતર.

૯ મોક્ષ–જીવનો કર્મસંબંધથી સર્વથા છૂટકારો અને જીવનું અનંતજ્ઞાન–અનંતસુખ ઈત્યાદિ સ્વરૂપ પ્રગટ થવુ તે.

આ નવતત્ત્વ જિન–તીર્થંકર ભગવાને કહેલા છે. માટે જૈન તત્ત્વ કહેવાય જિન એટલે રાગદ્વેષનો જય કરનાર એ ત્રણે ય કાળના વિશ્વના તમામ ભાવો પ્રત્યક્ષ જુએ છે, જાણે છે, માટે એ સર્વજ્ઞ છે વીતરાગ-સર્વજ્ઞને જૂઠ બોલવાને કોઈ કારણ નથી જૂઠુ રાગથી, દ્વેષથી, ભયથી, હાસ્યથી, અજ્ઞાનથી મોહથી બોલાય છે.

એ રાગદ્વેષ અજ્ઞાનાદિ જેમને મુદ્દલ નથી તે કદી જૂઠુ બોલે નહિ. માટે–' વીતરાગ સર્વજ્ઞપ્રભુએ કહેલુ તે બધુ સાચું જ છે આ નવતત્ત્વ તેમણે કહ્યા હોવાથી પૂરેપૂરા સત્ય છે'–એવી શ્રધ્ધા કરે તેનામા સમ્યક્ત્વ- સમ્યગ્દર્શન આવ્યું કહેવાય. આ નવતત્ત્વના વિષયોમા જ્ઞાન ઉપરાત સાચી શ્રધ્ધા લાવવા માટે નવતત્ત્વને વિભાગવાર ત્રણ રીતે સ્વીકારવાં જોઈએ.—

૧ જીવ-અજીવને જ્ઞેયતત્ત્વ (જાણવા) તરીકે.

૨. પાપ, અશુભ આશ્રવ અને બંધને હેય (ત્યાજય) તત્વ તરીકે, અને

૩. પુણ્ય (પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય), શુભઆશ્રવ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ, એને ઉપાદેય(આદરવા જેવા) તત્ત્વ તરીકે.

આમ જ્ઞેય, હેય, ઉપાદેય તરીકે સ્વીકારે એટલે? જ્ઞેય પ્રત્યે ઉદાસીનભાવ રાખવો (રાગદ્વેષ ન કરવા લાયક માને), ૨. હેય પ્રત્યે ત્યાજય માની અરુચિ-અણગમો થાય અને ૩ ઉપાદેય પ્રત્યે આદરણીય સમજી રુચિ, રસ, હોંશ રાખે.

૧૨. જીવનું મૌલિક અને વિકૃત સ્વરૂપ.

જીવના મૂળસ્વરૂપમા અનતજ્ઞાન છે. એનો જ્ઞાન-સ્વભાવ જ એને જડદ્રવ્યથી જુદો પાડે છે આ જ્ઞાન જો એનો સ્વભાવ ન હોય તો કોઇપણ બહારના તત્ત્વની તાકાત નથી કે એનામા જ્ઞાન પ્રકટ કરી શકે. હવે જયારે જ્ઞાન એ જીવનો સ્વભાવ છે, ત્યારે વિચારવાનુ એ છે કે, શુ એ જ્ઞાન ગુણ મર્યાદિત હોય અર્થાત્ અમુક જ હેય, જ્ઞેય વિષયને જાણે ? કે સમસ્ત જ્ઞેય વિષયને જાણે ? મર્યાદિત ન કહી શકાય કેમકે મર્યાદાનુ માપ કોણ નક્કી કરે, કે આટલું જ માપ હોય, વધારે કે ઓછુ નહિ ? માટે કહો કે જેમ દર્પણની સામે જેટલુ આવે એટલા બધાનું પ્રતિબિંબ ઝીલે છે એમ જ્ઞાન વિશ્વમા જે કોઈ જ્ઞેય વસ્તુ છે એને જાણી શકે, માત્ર જેમ છાબડા નીચે ઢંકાયેલ દીવાનો પ્રકાશ, કાણામાથી જેટલો બહાર આવે એટલો જ બહારના પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે. એવી રીતે કર્મથી છવાઈ ગયેલ આત્માનો જ્ઞાનપ્રકાશ બાકોરામાથી બહાર નીકળે એટેલા જ પ્રમાણમા જ્ઞેય વસ્તુનો પ્રકાશ થાય. એટલા જ વિષયને જાણે.

બાકી જીવના મૂળસ્વરૂપમા અનતજ્ઞાન છે, એમ અનંત-દર્શન છે ' અનતસુખ છે, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક ચારિત્ર યાને વીતરાગતા છે. અક્ષય-અજર-અમર સ્થિતિ છે અરૂપિપણુ છે. અગુરલઘુ સ્થિતિ છે. અનંતવીર્ય વગેરે શક્તિ

છે. એક મહારત્નની કે સૂર્યના તેજની જેમ આ આઠ મૂળ જીવના સ્વરૂપ છે. પરંતુ વાદળથી છવાઇ ગયેલા સૂર્યની જેમ અથવા માટીથી લેપાયેલા ખાણુના રત્નની જેમ જીવ આઠ જાતના કર્મપુદ્‌ગલથી છવાઈ ગયેલા છે-ઢકાઇ ગયેલ છે, તેથી એનું મૂળ સ્વરૂપ પ્રગટ નથી. ઉલ્ટુ એકેક કર્મ-આવરણુના લીધે એમા મેલુ સ્વરૂપ પ્રગટે છે. દા. ત. જ્ઞાનાવરણુ કર્મના લીધે અજ્ઞાન સ્વરૂપ બહાર પડયુ છે, દર્શનાવરણુકર્મના લીધે દર્શનશક્તિ હણુાઈ ગઈ હોવાથી અધાપો, અશ્રવણુ વગેરે તથા નિદ્રાઓ બહાર પડી છે આઠે કર્મથી જુદી જુદી વિકૃતિ, ખરાબી ઊભી થઇ છે. આને ચિત્રથી સમજી શકાશે. (ચિત્ર પ્રારભે જુઓ)

અહિં ધ્યાન રાખવાનું કે ચિત્રની સરળતા ખાતર સૂર્ય કે રત્નના માત્ર એકેક ભાગમા જ એકેક પ્રકાશ, કર્મ અને અસર બતાવી છે. બાકી આત્મામા તો દરેકે દરેક પ્રકાશ વગેરે વિશેષતા આત્માના સર્વ ભાગમા વ્યાપેલી છે. એમા જ્ઞાનાવરણુ, દર્શનાવરણુનુ સ્વરૂપ ઉપર જોયુ. હવે આગળ વેદનીય કર્મથી જોઇએ વેદનીય કર્મથી આત્માનુ મૂળ સ્વાધીન અને સહજ સુખ દબાઈ જઈને કૃત્રિમ, પરાધીન, અસ્થિર શાતા, અશાતા ઊભી થઈ છે. મોહનીય કર્મના આવરણુથી મિથ્યાત્વ, રાગદ્વેષ, અવ્રત, હાસ્યાદિ, કામક્રોધાદિ પ્રગટ થયા કરે છે આયુષ્ય કર્મથી જન્મ-જીવન-મરણુના અનુભવ કરવા પડે છે. નામકર્મના લીધે શરીર મળવાથી જીવ અરૂપી છતાં રૂપી જેવો થઈ ગયો છે. એમા ઈન્દ્રિયો, ગતિ, જશ-અપજશ, સૌભાગ્ય-દૌર્ભાગ્ય, ત્રસપણું-સ્થાવરપણું વગેરે ભાવો પ્રગટે છે. ગોત્રકર્મના લીધે ઊંચુ-નીચું કુળ મળે છે અને અતરાયકર્મને લીધે કૃપણુતા, દરિદ્રતા, પરાધીનતા અને દુર્બળતા ઊભી થઈ છે.

એમ જીવમા મૂળ સ્વરૂપ ભવ્ય, શુદ્ધ અને અચિંત્ય અનુપમ

હોવા છતા, કર્મની જકડામણુને લીધે જીવ તુચ્છ, મલિન, વિકૃત સ્વરૂપવાળો બની ગયો છે. પૂર્વે કહી આવ્યા તેમ આ વિકૃતિ કોઇ કોઈ અમુક વખતે શરૂ નથી થઇ, કિન્તુ કાર્ય–કારણભાવના નિયમ મુજબ અનાદિ અનત કાળથી ચાલી આવે છે જૂના જૂના કર્મ પાકતા જાય છે, તેમ તેમ એ આ વિકારોને પ્રગટ કર્યે જાય છે અને પોતે આત્મા ઉપરથી ખરી જાય છે, પણ એની પછીના કર્મ પાછા પાકી પાકીને ફળ દેખાડયે જાય છે. તેથી વિકારોની સતત ધારા ચાલુ રહે છે. બીજી બાજુ નવા. નવા. કર્મ ઊભા થતા જાય છે અને એ પાછા સ્થિતિકાળ પાકયે વિકારો દેખાડયે જાય છે. આમ સસારધારા અનાદિથી ચાલુ જ છે જો કર્મને ખેચી લાવનારા આશ્રવો બધ કરાય અને સવર સેવાય તો નવા કર્મ આવતા. અટકે અને જૂનાનો નિર્જરા (તપથી) નિકાલ આવે અને એક દિ, જીવ સર્વ કર્મથી રહિત બનતા મોક્ષ પામે પોતાના અનંત જ્ઞાનાદિના મૂળ સ્વરૂપ એકવાર પૂર્ણ પ્રગટ થઇ જાય, પછી કોઈ જ આશ્રવ ન રહેવાથી કયારે ય પણ કર્મ લાગવાના નહિ અને સસાર અવસ્થા થવાની નહિ.

卐

૧૩. જીવના ભેદ.

વિશ્વમા જીવો બે પ્રકારના છે. એક મુક્ત, બીજા સંસારી. મુક્ત એટલે આઠે પ્રકારના કર્મથી રહિત. સંસારી એટલે કર્મ-બંધનથી જુદી જુદી ગતિઓ, શરીરો, પુદ્ગલો અને ભાવોમા સંસરણ કરનારા–ભટકનારા.

સંસારી જીવો એક ઈન્દ્રિયથી માડી, પાચ ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે. એમા એક જ સ્પર્શનેન્દ્રિયવાળા જીવો સ્થાવર કહેવાય છે, અને બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, વગેરે ધરાવનારા જીવો ત્રસ કહેવાય છે. ઈન્દ્રિયોની ગણત્રી આપણા મુખ પર દાઢીથી માડી કાન સુધીનો જે ક્રમ છે તે હિસાબે સમજવી. દા. ત. એકેન્દ્રિય જીવોને એકલી સ્પર્શનેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય જીવોને સ્પર્શન અને રસના ઈન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય જીવોને એ બે ઉપરાત ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ઉપરાત ચક્ષુ વધારે અને પંચેન્દ્રિય જીવોને એ ચાર ઉપરાત શ્રોત્રેન્દ્રિય.

સ્થાવર જીવ તે, કે જે ગમે તેવા ઉપદ્રવ આવે તો પણ સ્વેચ્છાથી હાલી-ચાલી ન શકે. એવા જીવોને એકલી સ્પર્શનેન્દ્રિય એટલે કે એકલુ શરીર હોય, પણ બીજી રસનેન્દ્રિય વગેરે કે હાથ-પગ વગેરે હોય નહિ. આ શરીર પૃથ્વી-રૂપ હોય, પાણી રૂપ હોય, અગ્નિ રૂપ, વાયુરૂપ કે વનસ્પતિ સ્વરૂપ હોય. પૃથ્વીરૂપી કાયાને ધરનારા તે પૃથ્વીકાય જીવ.

પાણી(અપ્)રૂપી કાયાને ઘડનાર તે		અપ્કાય	જીવ
અગ્નિરૂપી કાયાને	,, ,,	તેજસ્કાય	,,
વાયુરૂપી કાયાને	,, ,,	વાયુકાય	,,
વનસ્પતિરૂપી કાયાને	,, ,,	વનસ્પતિકાય	,,

આમ સ્થાવર જીવના પૃથ્વીકાયાદિ રૂપે પાચ પ્રકાર છે. (ધ્યાનમા રહે કે પાણીમા પોરા) વગેરે જીવ તો જુદા છે, પણ ખુદ પાણી એ કોઈ જીવનુ શરીર છે. એ પાણીને જ શરીર તરીકે ધારણ કરીને રહેલ તે અપ્કાય જીવ બહુ જ સૂક્ષ્મ, ઝીણા બિંદુથી પણ અસખ્યાતમા ભાગનુ શરીર, પાણીના એક જીવનું હોય છે અને તે અસંખ્ય ભેગા થાય ત્યારે બિદુરૂપે આપણી નજરે ચઢે છે એવુ જ પૃથ્વીકાય, તેઉકાય, વાઉકાય અને ઝીણા નિગોદ વનસ્પતિકાય માટે સમજવાનું. નિગોદ એટલે એવુ શરીર કે એકને ધારણ કરીને અનંત જીવ રહેલા છે. માટે આ જીવને સાધારણ વનસ્પતિકાય અથવા અનતકાય જીવ કહેવાય છે. આ પાચે સ્થાવર જીવોમાં કોણુ કોણુ ગણાય તેનો કોઠો આ મુજબ છે.

૧૪. જીવોનો જન્મ અને શક્તિઓ.

૬ પર્યાપ્તિ:—જીવનું એક ભવનુ આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ જાય છે ત્યારે ત્યાના શરીરથી એ છૂટી પૂર્વે બાધી મૂકેલા આયુષ્ય અને ગતિ પ્રમાણે બીજો ભવ પામે છે. ત્યા આવતાવેંત આહારના પુદ્ગલ આહારરૂપે લે છે. જુઓ જન્મતા પહેલું કામ ખાવાનું ! આહારની કેવી લત ! પૂર્વજન્મથી કર્મના થોક–(કાર્મણશરીર)ની જેમ બીજુ એક તૈજસ શરીર પણ સાથે લાવે છે, તેના બળે અહીં આહારને પચાવી રસ–રુધિરરૂપે શરીર બનાવે છે અને એમાના તેજસ્વી પુદ્ગલોથી ઇન્દ્રિયો બનાવે છે પ્રતિસમય આહાર લેવાનું, શરીર વધારવાનુ અને ઇન્દ્રિય બનાવી દૃઢ કરવાનું કામ ચાલુ રહે છે અંતર્મુહૂર્ત (બે ઘડીની અંદરનો કાળ) થતાં શરીર, ઈન્દ્રિયો તૈયાર થઈ જાય છે. ત્યાં શ્વાસના પુદ્ગલ લઈ શ્વાસોચ્છ્વાસની શક્તિ મેળવે છે. એકેન્દ્રિય જીવોને આટલું જ થાય; ત્યારે દ્વીન્દ્રિય જીવોને રસના (જીભ) મળે છે તેથી ભાષાના પુદ્ગલ લઇ ભાષારૂપે બનાવવાની શક્તિ ઊભી કરે છે; અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો મનના પુદ્ગલ લઈ મનરૂપે બનાવવાની શક્તિ ઊભી કરે છે. આમ આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ, ભાષા અને મન, એમ છ શક્તિ પુદ્ગલના સહારા પર પોતાના પર્યાપ્ત–અપર્યાપ્ત નામકર્મના બળે ઊભી કરે છે તેને છ પર્યાપ્તિ કહેવામા આવે છે.

૧૦ પ્રાણ.—જીવમાં ૧૦ પ્રકારની પ્રાણશક્તિ છે. ઇન્દ્રિયોની શક્તિ ૫, મન–વચન–કાયાનું બળ ૩, શ્વાસોચ્છ્વાસ ૧ અને આયુષ્ય ૧ એકેન્દ્રિય જીવને ૧ ઇન્દ્રિય+૧ કાયબળ+ઉચ્છ્વાસ+

આયુ=૪ પ્રાણ છે. દ્વીન્દ્રિયથી વચન-બળ અને એકેક ઇન્દ્રિય વધે; પંચેન્દ્રિયમા મન વિનાના પણ જીવ હોય છે, એમને ૯ પ્રાણ હોય છે. તે જીવો અસંજ્ઞી કહેવાય. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને ૯ પ્રાણો ઉપરાંત મન મળતા ૧૦ પ્રાણ હોય છે સંજ્ઞી એટલે સંજ્ઞાવાળા. સંજ્ઞા એટલે આગળપાછળના કાર્ય-કારણો વિચારવાની શક્તિ

૮૪ લાખ યોનિ:—જીવોને જન્મવા માટે ૮૪ લાખ યોનિ છે. યોનિ એટલે ઉત્પત્તિ સ્થાન તે સ્થાન સમાન રૂપ, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શવાળા પુદ્ગલનુ હોય તો એક જ યોનિ ગણાય એવી પૃથ્વીકાયાદિ જીવને નીચે મુજબ યોનિઓ હોય છે.

જીવ	પૃ૦	અ	તે૦	વા	પ્રત્યેક વન૦	સાધા વન૦	દ્વી.	ત્રી.	ચતુ૦	પંચેં૦ તિર્યંચ	દેવ	નારક	મનુ૦
લાખ	૭	૭	૭	૭	૧૦	૧૪	૨	૨	૨	૪	૪	૪	૧૪

સ્થિતિ-અવગાહના:—જીવોના શરીર-પ્રમાણને અવગાહના કહે છે અને આયુષ્યકાળને સ્થિતિ કહે છે આ વિષયોનો વિસ્તાર જીવવિચાર, બૃહત્સંગ્રહણી વગેરે શાસ્ત્રોમા છે

કાયસ્થિતિ:—જીવ વારંવાર મરીને સતત એવી ને એવી કાયામા વધુમા વધુ કેટલી વાર ફરી ફરી જન્મી શકે, અર્થાત્ તે તે કાયસ્થિતિ કેટલી લાંબી હોય ? એના ઉત્તરમાં, સ્થાવર અનંતકાયની ઉત્કૃષ્ટત. અનંતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળ છે. અન્ય સ્થાવરકાયની અસંખ્ય ઉત્સ૦-અવસ૦ કાળ, દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિયમાં સંખ્યાતા વર્ષ, મનુષ્ય અને તિર્યંચની ૭-૮ ભવ દેવ-નારક ચ્યવીને તરત જ બીજા ભવમા દેવ કે નારક ન થઈ શકે, માટે એની કાયસ્થિતિ નથી.

યોગ ઉપયોગ:—જીવને યોગ તથા ઉપયોગ હોય છે. યોગ=આત્મ વીર્યની સહાયથી મન, વચન કે કાયા દ્વારા થતી પ્રવૃત્તિ. ઉપયોગ=જ્ઞાન-દર્શનનું સ્ફૂરણ આ બન્નેનું વિવેચન આગળ આવશે.

લેશ્યા—જીવને છ લેશ્યા હોય છે. લેશ્યા તે તે રંગના પુદ્ગલોની સહાયથી ઉત્પન્ન થતો માનસિક પરિણામ છે. ચિત્રકળામા ગુંદર વગેરે ચીકણી વસ્તુ જેમ રંગનો ટકાવ મજબૂત બનાવે છે તેમ લેશ્યા કર્મબંધની અવસ્થાને મજબૂત કરે છે, દીર્ઘ કરે છે; અશુભ લેશ્યા દુઃખ-બહુલ કરે છે અને શુભ લેશ્યા સુખ-બહુલ કરે છે. લેશ્યાના છ ભેદો સમજવા એક દૃષ્ટાંત છેઃ છ મનુષ્યો માર્ગમા ભૂલા પડવાથી મોટી અટવીમાં જઈ ચઢયા અને ત્યા છએ ભૂખ્યા થયા ત્યા એક જાબુનું વૃક્ષ તેમની નજરે પડયું. તે જોઈને:—

૧લો બોલ્યો	બીજો બોલ્યો	૩જો બોલ્યો
ઝાડને મૂળથી ઊખેડીને નીચે પાડીએ અને સુખેથી ફળો ખાઈએ	મૂળથી તોડવાની શી જરૂર છે મોટી ડાળીઓ તોડીને ફળો ખાઈએ	જાંબુવાળી હોય તેવી ડાળીઓ તોડીને ફળો ખાઓ.
કૃષ્ણ લેશ્યા	નીલ લેશ્યા	કપોત લેશ્યા
૪ થો બોલ્યો	૫ મો બોલ્યો	છઠ્ઠો બોલ્યો
જાંબુના માત્ર ગુચ્છ (લુમખા) હોય તે જ તોડો અને ફળો ખાઓ.	માત્ર જાબુઓ તોડીને જ ખાઓ.	નીચે પડેલા હોય તે વીણીને જ ખાઈએ
તેજો લેશ્યા	પદ્મ લેશ્યા	શુકલ લેશ્યા

(અનુસંધાન પેજ ૫૩ ની નીચે)

૧૫. પુદ્ગલ.—૮ વર્ગણા.

જીવને આશ્રવથી કર્મ ચોટે છે. તે કર્મ જડ-પુદ્ગલ છે. પુદ્ગલના મુખ્યઉપયોગી આઠ પ્રકાર યાને આઠ વર્ગણા છે. એમાની આઠમી **કાર્મણ વર્ગણામાંથી કર્મ બને છે**. તે આઠ પ્રકારોની સમજ આ પ્રમાણે છે.

પૂર્વે જોયું કે પૃથ્વી (માટી પાષણાદિ), પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ વગેરે પુદ્ગલ તે તે જીવોએ ગ્રહણ કરેલા શરીરરૂપ છે. જીવ મરી જાય એટલે તે શરીરરુપી પુદ્ગલને છોડી જાય છે એથી એ શરીર પુદ્ગલ નિર્જીવ, અચેતન અચિત્ત બની જાય છે. વળી એ પુદ્ગલને ચાહ્ય તેવા રૂપમા અથવા ભાગ્યાતૂટ્યા કે પરિવર્તન પામેલા રૂપમા જીવ ગ્રહણ કરે તો પાછા સજીવ, સચિત્ત, સચેતન બની જાય છે વળી જીવ એને છોડી જાય છે ત્યારે પાછા અચિત્ત નિર્જીવ બને છે એમ અનાદિકાળથી આ પ્રક્રિયા ચાલ્યા કરે છે

આ પુદ્ગલના ઝીણામા ઝીણા અ શને અણુ-પરમાણુ કહે છે બે પરમાણુ ભેગા થાય તો દ્વયણુક—દ્વિપ્રદેશિકસ્કંધ, ત્રણ ભેગા મળે તો ત્ર્યણુક-ત્રિપ્રદેશિકસ્કંધ, ચાર મળે તો ચતુ પ્રદેશિક, સ ખ્યાતા મળે તો સ ખ્યાત—પ્રદેશિક, અસ ખ્યાતા મળે તો

આ વાતચીત ઉપરથી એમની શુભાશુભ લેશ્યાઓ વ્યક્ત થાય છે પ્રથમની ત્રણ લેશ્યાઓ અશુભ છે અને પછીની ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ છે

અસંખ્યાત—પ્રદેશિક અને અનંતા મળે તો અનંતપ્રદેશિક સ્કન્ધ બને છે. સર્વજ્ઞની દૃષ્ટિએ સૂક્ષ્મ—અનંત અણુના બનેલા સ્કંધને વ્યાવહારિક પરમાણુ કહેવાય છે. આજના વિજ્ઞાનની ગણત્રીના અણુમાં પણ વિભાજન થઈ શકે છે એ આ વસ્તુના સત્યને પુરવાર કરે છે. નહિતર ખરો અણુ એટલે બસ છેલ્લુ માપ. પછી એના ભાગ ન પડી શકે. માટે આજનો અણુ એ વ્યાવહારિક અણુ છે.

વ્યાવહારિક અનંતા પરમાણુના બનેલા સ્કંધ (જથા) જીવના ઉપયોગમાં આવી શકે. જીવના ઉપયોગમા આવે એવા આઠ જાતના સ્કન્ધ હોય છે તેના નામ—૧. ઔદારિક, ૨. વૈક્રિય, ૩. આહારક, ૪. તૈજસ, ૫. ભાષા ૬ શ્વાસોચ્છ્વાસ, ૭. માનસ અને ૮. કાર્મણ. આ સ્કન્ધો વર્ગણા તરીકે ઓળખાય છે ઔદારિક, વૈક્રિય...યાવત્ કાર્મણ વર્ગણા સુધી આ વર્ગણાઓ ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક અણુ પ્રમાણવાળી હોવા છતા તે મશીનમા દબાયેલા રૂની ગાંસડીની જેમ કદમા વધુ ને વધુ સૂક્ષ્મ હોય છે. દા. ત. ઔદારિક સ્કંધ કરતા વૈક્રિય સૂક્ષ્મ, વૈક્રિય કરતા આહારક સૂક્ષ્મ .યાવત્ આઠમા કાર્મણ સ્કંધો સૌથી સૂક્ષ્મ છે એમ હોવામા પુદ્ગલનો તથાસ્વભાવ કારણભૂત છે.

૧. એકેન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો અને મનુષ્યોના શરીર ઔદારિક વર્ગણામાથી બને છે ૨. દેવ અને નારકના શરીર વૈક્રિય વર્ગણાના બને છે. ૩. લબ્ધિ (વિશિષ્ટ શક્તિ) ના બળે ચૌદ 'પૂર્વ' નામના સાગરસમા વિશાલ શાસ્ત્રના જાણકાર મહામુનિ કોઇક પ્રસંગે પોતાની શંકાના સમાધાન માટે યા વિચરતા તીર્થંકર પ્રભુની સમવસરણાદિ–સમૃદ્ધિ જોવા માટે સૂક્ષ્મ આહારક વર્ગણામાંથી એક હાથનું

શરીર બનાવીને મોકલે તે આહારક શરીર કહેવાય છે. ૪. અનાદિકાળથી જીવની સાથે કર્મના જથાની જેમ બીજુ એક તૈજસ શરીર પણ ચોટેલુ રહે છે. એ શરીર **તૈજસ વર્ગણાનું** બનેલુ હોય છે, એમાથી પુદ્દગલના સ્કંધો વિખરાય છે નવા ભરાય છે, પણ અમુક પ્રમાણમા જથો કાયમ સાથે ને સાથે રહે છે જ. આ તૈજસ શરીરથી શરીરમા ગરમી રહે છે અને જીવ જે આહાર ગ્રહણ કરે છે તેનું પચન થાય છે ૫. ભાષા વર્ગણાના પુદ્દગલમાથી ભાષા—શબ્દરચના બને છે અને ૬. **શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણામાંથી** જીવ શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે પુદ્દગલો ગ્રહણ કરે છે. એ પુદ્દગલો શબ્દ કરતા પણ સૂક્ષ્મ છે માટે જ હવારહિત (vacuum) ઇલેક્ટ્રિક ગોળામા અગ્નિકાયના જીવો તે ગ્રહીને જીવે છે ધ્યાનમા રાખવુ કે હવા એ તો વાયુકાય જીવના ઔદારિક-શરીર પુદ્દગલ છે શ્વાસોચ્છ્વાસમા પુદ્દગલ તો એના કરતા ઘણા ઘણા સૂક્ષ્મ છે અલબત આપણા માટે ખોરાક-પાણીની જેમ વાયુની પણ જરૂર પડે છે પરતુ બધા જીવને એની જરૂર પડે જ એવુ નહિ દા ત માછલા, મગરને ૭ જેમ આપણને બોલવા માટે ભાષાવર્ગણાના પુદ્દગલ કામ લાગે છે તેમ વિચાર કરવા માટે **મનોવર્ગણાનાં** પુદ્દગલ કામ લાગે છે. નવા નવા શબ્દોચ્ચારની જેમ નવા નવા વિચાર કરવા માટે નવા નવા મનોવર્ગણાના પુદ્દગલ લેવામા આવે છે અને એને મનરૂપે બનાવી જયારે છોડવામા આવે ત્યા વિચાર સ્ફૂરે છે. ૮ આઠમા નબરમા **કાર્મણવર્ગણા** છે જીવ મિથ્યાત્વાદિ એક યા અનેક આશ્રવ સેવે છે ત્યારે આ કાર્મણ પુદ્દગલો જીવ સાથે ચોટીને કર્મરૂપ બને છે.

આ આઠ વર્ગણા ઉપર પણ બીજી પ્રત્યેક વર્ગણા, બાદર વર્ગણા, વગેરે વર્ગણાના પુદ્દગલ છે પરતુ જીવને એ નિરુપયોગી

છે, એટલે કે અહારાદિરૂપે લઈ શકાય એવા નથી. ઉપયોગી માત્ર આઠ વર્ગણા છે. પ્રકાશ, પ્રભા, અંધકાર, છાયા એ બધાં ઔદારિક પુદ્‌ગલ છે. એમા પ્રકાશના પુદ્‌ગલ અંધકાર રૂપ બની જાય છે. છાયા—પુદ્‌ગલો દરેક સ્થૂલ શરીરમાથી તેવા તેવા રંગના બહાર નીકળ્યા કરે છે. દુરબીનના કાચની આરપાર થઈને સફેદ કાગળ કે કપડા પર તેવા રંગમા પડેલી છાયારૂપે દેખાય છે. ફોટોગ્રાફની પ્લેટ પર એ છાયા પુદ્‌ગલ પકડાય છે, તેથી પ્લેટ પર ફોટો દેખાય છે.

જમીનમા વાવેલા બીજમા જીવ પોતાનાં કર્માનુસાર તેવા તેવાં પુદ્‌ગલો આસપાસની જમીનમાંથી આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે, એમાથી અંકુર, ડાડી, પત્ર, પુષ્પ, ફળ વગેરે બને છે. આ બધા પદાર્થ, જમીન, ખાતર અને પાણી કરતા તદ્દન વિલક્ષણ વર્ણ–રસ–ગંધ–સ્પર્શવાળા હોય છે. એ જ બતાવે છે કે સ્વતંત્ર જીવ–દ્રવ્ય અને કર્મની શક્તિ વિના આ વ્યવસ્થિત અને વિલક્ષણ સર્જન થઈ શકે નહિ. અહીં ધ્યાનમા રહે કે ઝાડમા એક મુખ્ય જીવ હોવા સાથે પાદડે પાદડે વગેરેમા જુદા જુદા જીવ હોય છે.

૧૬. આશ્રવ: મિથ્યાત્વાદિ

જીવને પ્રાણ એટલે કે ઇન્દ્રિયો તથા મન-વચન-કાયાનુ બળ મળ્યુ છે, આયુષ્ય છે, શ્વાસોચ્છ્વાસ છે પરતુ એના દુરુપયોગથી જીવ કર્મ-બંધનથી બધાય છે. એ દુરુપયોગને આશ્રવ-સેવન કહેવાય છે. કર્મ બધાવનારા આશ્રવ કયા કયા છે એનો હવે વિચાર કરીએ

ઇન્દ્રિયો, અવ્રત, કષાય, યોગ, અને ક્રિયા,—એ પાચ આશ્રવ છે.

અથવા હિસા, જૂઠ, અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધાદિ ૪ કષાય, રાગદ્વેષ, કલહ, આળચઢાવવુ, ચાડીચુગલી, હર્ષ, ઉદ્વેગ, નિદા, માયામૃષાવાદ, મિથ્યાત્વશલ્ય,—એ પણ આશ્રવ છે, પાપસ્થાનક છે.

અથવા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, યોગ અને પ્રમાદ,—એ પાચ આશ્રવ છે આમા ઉપરોક્ત ઇન્દ્રિય-અવ્રત વગેરેનો સમાવેશ થઇ શકે છે, કેમકે ઇન્દ્રિયો અને અવ્રત એ અવિરતિમા સમાઈ જાય છે ક્રિયાઓમાથી કોઈકનો મિથ્યાત્વમા, કોઈકનો કષાયમા, કોઈકનો યોગમા તો કોઈકનો પ્રમાદમા સમાવેશ થઈ શકે છે માટે અહી આપણે આ મિથ્યાત્વાદિ પાચનો વિચાર કરીશુ

મિથ્યાત્વ' મિથ્યાત્વ એટલે મિથ્યા ભાવ, મિથ્યા રુચિ, અસદ્ વલણ. પૂર્વે કહ્યુ તેમ જિનોક્ત યાને વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલા જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વ પર અરુચિ એ મિથ્યાત્વ. એમ

જિને કહેલા સાચા મોક્ષમાર્ગ ઉપર રુચિ નહિ, પરંતુ અજ્ઞાનીએ કહેલા કલ્પિત મોક્ષમાર્ગ ઉપર રુચિ એ મિથ્યાત્વ, અથવા સુદેવ સુગુરુ અને સુધર્મ પર રુચિ ન રાખતાં કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મ ઉપર રુચિ રાખવી એ મિથ્યાત્વ. કુદેવ એટલે જેમનામા રાગ, દ્વેષ કામ, ક્રોધ, લોભ, હાસ્ય, મશ્કરી, ભય, અજ્ઞાન વગેરે દોષ છે. કુગુરુ એટલે જેમનામાં અહિંસાદિ મહાવ્રત નથી, કંચન કામિની રાખે-રખાવે-અનુમોદે છે, કાચા, પાણી, અગ્નિ અને વનસ્પતિનો સંબંધ કરે છે, તથા રાધે, રંધાવે કે રાધણુને અનુમોદે છે તે. કુધર્મ એટલે જે ધર્મમા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન ને સમ્યક્ચારિત્ર નથી, જીવ અજીવ વગેરેનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ કહેલું નથી, વિષય-સેવા, કષાય વગેરે પાપોને ધર્મ કહ્યા છે, કર્તવ્ય કહ્યા છે તે. એવા કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મ પર આસ્થા, શ્રદ્ધા, પક્ષપાત, રુચિ હોય એ મિથ્યાત્વ છે.

મિથ્યાત્વના પાચ પ્રકાર છે:—

૧. અનાભોગિક મિથ્યાત્વ એટલે એવી મૂઢતા કે જયા તત્ત્વ, અતત્ત્વ કશાનો આભોગ અર્થાત્ ગમ નથી, આવી મૂઢતા અનાભોગિક મિથ્યાત્વ છે. એ મન વિનાના બધા જીવોને હોય છે. (એકેન્દ્રિયથી માડી અસંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને મન નથી હોતુ.

૨. આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ એટલે કે' મિથ્યાધર્મ ઉપર દુરાગ્રહભરી આસ્થા ભલે માનેલા ધર્મ માટે યુક્તિ ન જડે, તેમ ભલે સરાગી દેવનો ધર્મ લીધો હોય પરંતુ એ જ સાચો ધર્મ છે, બાકી બધા ધર્મ ખોટા છે એવો કદાગ્રહ તે આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ.

૩. અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ એટલે કે મિથ્યાધર્મમા

જો કે ફસાયેલો હોય, પરંતુ એનો અભિગ્રહ અર્થાત્ હઠાગ્રહ ન હોય; સમજતો હોય કે 'શાસ્ત્ર ઘણા મતિ થોડલી'– સાચુ શું છે એ ચોક્કસ થઈ શકતુ નથી, માટે આગ્રહ રાખ્યા વિના દેવ-ગુરૂ-ધર્મની સેવા-ઉપાસનામા રહેવા દે' આ મિથ્યાત્વ ભદ્રક-મધ્યસ્થ મિથ્યાદર્શની જીવોને હોય છે.

૪. આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ એટલે વીતરાગ સર્વજ્ઞનો ધર્મ પામ્યો છતા એમાની કોક વાત ન માનતા એનાથી ઉલ્ટી વાતનો અભિનિવેશ-દુરાગ્રહ રાખે

૫ સાંશયિક મિથ્યાત્વ એટલે સર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહેલ તત્ત્વ પર શકા-કુશકા.

મિથ્યાત્વ એ આત્માનો મોટામા મોટો શત્રુ છે, કેમકે જો મૂળમા તત્ત્વ, મોક્ષમાર્ગ, અને દેવ-ગુરૂ-ધર્મ પર આસ્થા જ નથી, તો હિંસાદિ પાપમા અને ઈન્દ્રિયોના વિષયોમા તીવ્ર આસક્તિ રહે છે, એથી સદ્ધર્મથી દૂર રહેવાનુ થાય છે પાપો અને વિષયોનો આવેશ રાખીને અનતવાર ત્યાગ-તપસ્યાદિ જીવે કર્યા છતા એ નિષ્ફળ ગયા. માટે મિથ્યાત્વ દૂર કરવા જેવુ છે.

અવિરતિ

વિરતિ એટલે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પાપનો ત્યાગ. એ નહિ એનું નામ અવિરતિ અર્થાત્ કદાચ હિંસાદિ પાપની ક્રિયા હાલ ચાલુ નથી, છતા જો એ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા નથી તો અવિરતિ જ છે. એથી કર્મ બંધાય છે.

પ્રતિજ્ઞાનું મહત્વ-

પ્ર૦-પાપ ન કરે છતા કર્મ બંધાય ?

ઉ૦-હા, જેવી રીતે ધર્મ કરવાથી, કરાવવાથી કે માત્ર અનુમોદન યા અપેક્ષા રાખવાથી પણ કર્મનો નાશ થાય છે, તેમ પાપ જાતે કરવાથી, બીજા પાસે કરાવવાથી અથવા પાપમા અનુમોદન-અનુમતિ કે અપેક્ષા રાખવાથી પણ કર્મ બંધાય છે.

હવે વિચારો કે પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કેમ નથી લેવાતી? કહો, મનમા પાપની એવી અપેક્ષા છે કે 'જો કે આમ તો પાપ નહિ કરૂં, પરંતુ અવસર આવે તો કરવુ પડે, માટે બાધા, નિયમ નથી કરવો.' આનું નામ હૃદયમા પાપ પ્રત્યે હજી ઝોક છે, પણ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક એના છૂટાછેડા નથી કે 'પાપ જોઈએ જ નહિ' તો પાપની અપેક્ષા રહે એ પણ પાપ છે. એનાથી પણ અઢળક કર્મ સતત બધાયા કરે છે. એ તો તો જ અટકે કે જો નિર્ધાર પૂર્વક પાપને તિલાજલિ અપાય પાપને વોસિરાવાય. જે પાપો દા ત. શિકાર, લૂંટ, માસાહાર વગેરે કરવાની ભલેને જીવનમા કોઈ સભાવના નથી, છતા એના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરાય, તો જ એ સંબધના કર્મ બધાતા અટકે છે. એમ

જનમજનમમા આપણે મૂકેલા શરીર અને પાપસાધનો નિર્ધારપૂર્વક મનથી પ્રતિજ્ઞારૂપે વોસિરાવાય, અર્થાત્ હવે એની સાથે મારે કોઈ જ સબધ નહિ, એવુ નક્કી કરાય તો જ એ અંગેના કર્મ બધાતા અટકે વ્યવહારમા દેખાય છે કે વ્યાપારમા ભાગીદારી ચાલુ હોય અને પોતે છ મહિના દુકાને ન ગયો, વેપારમા કોઇ રસ ન લીધો, છતા જે ખોટ આવે એનો ભાર પોતાના માથે ચડે જ છે એમ બાર મહિના બહારગામ રહ્યા, દેશના ઘરમા નળ, ગટર કાંઈ ન વાપર્યા, છતા નળ-ગટરનો મ્યુનિસિપલ ટેક્ષ ભરવો જ પડે છે જો પહેલેથી નોટિસ આપી છુટા થયા હોય તો ભાર નહિ. એમ પાપ-ત્યાગની જો પ્રતિજ્ઞા નથી, તો કર્મનો ભાર વધે જ છે, પ્રતિજ્ઞા કરે તો નહિ માટે જ આ ઉત્તમ જીવનમા આ એક મહાન સાધના છે કે ભલે પાચ જ મિનિટ, યા અમુક પ્રસગથી માડીને દિવસ, રાત્રિ, સપ્તાહ, પક્ષ, માસ, વર્ષ યાવત્ જીવનભરને માટે વિવિધ વ્રત, નિયમ, પ્રતિજ્ઞામા રહેવુ નહિતર ફોગટ અથાગ કર્મનો ભાર વધતો રહે છે

અવિરતિ સ્થૂલરૂપે ૧૨ પ્રકારની હોય છે પાચ ઇન્દ્રિય અને મન સબધી વિષયોના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા ન હોવી એ ૬, તથા હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ અને રાત્રિભોજનના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા ન હોવી એ ૬, એમ કુલ ૧૨ આમાથી અમુક પ્રમાણમા પ્રતિજ્ઞા કરાય તો તે દેશવિરતિ કરી કહેવાય. એમા સપૂર્ણ પ્રતિજ્ઞા 'પાપ ન કરૂ, ન કરાવુ, કે ન અનુમોદુ' એમ ત્રણ રીતે, અને એ દરેક વળી ન કાયાથી, ન વાણીથી અને ન મનથી' એમ કુલ નવ પ્રકારે કરાય છે એને નવકોટિ પચ્ચક્ખાણ (પ્રતિજ્ઞા) પણ કહે છે આમા જેટલી કોટિ ઓછી એટલી અવિરતિ ઊભી રહી ગણાય.

કષાય.

કષ=સંસાર, આય=લાભ. કષાય એટલે જીવને જે સંસાર-નો લાભ કરાવે છે તે. ક્રોધ, અભિમાન, માયા–કપટ અને લોભ એ સંસારનો લાભ કરાવે છે માટે એને કષાય કહેવાય છે. એ ક્રોધાદિના. અનેક રૂપક છે. દા ત. રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, વેર, ઝેર, તૃષ્ણા મમતા, આસક્તિ, વગેરે, હાસ્ય, શોક, હર્ષ, ઉદ્વેગ ભય, દુર્ગંછા અને કામવાસના એ કષાયના પ્રેરક છે, તેમજ કષાયનું નિમિત્ત પામી જાગે છે, માટે એને નોકષાય કહેવાય છે. અહીં આશ્રવમા માત્ર કષાયનો ઉલ્લેખ છે, એટલે નોકષાયનો સમાવેશ કષાયમા જ સમજવાનો છે.

કષાય મુખ્ય ચાર છે ક્રોધ–માન–માયા–લોભ આ ચાર કષાયની ચોકડીમા દરેક કષાય પાછા ચાર જાતના હોય છે. અતિઉગ્ર, ઉગ્ર, મધ્યમ અને મંદ એના શાસ્ત્રીય નામ ક્રમશ આ પ્રમાણે છે, અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાનીય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને સંજવલન.

૧. **અનંતાનુબંધી** કષાય એ અનંતનો એટલે કે અનંત સંસારનો અનુબંધ કરનારા છે, બંધન પર બંધન લાદનારા યાને સંસારની પરંપરા ચલાવનાર છે એ કષાય સામાન્ય રીતે મિથ્યાત્વની સાથે રહેનારા હોય છે અને એ એવા અતિઉગ્ર છે કે એમા જીવ તદ્દન ભાનભૂલો બને છે. હિંસાદિ પાપ અને ઇષ્ટ–અનિષ્ટ વિષયો પાછળ એવા ઉગ્રરાગ, દ્વેષથી વર્તે છે કે એમા એને કશું ખોટું લાગતુ નથી. એ પાપરૂપ અકર્તવ્ય લાગતા નથી એવા અતિઉગ્ર હોવાથી એ સમ્યક્ત્વના ઘાતક છે. સમ્યક્ત્વ એટલે તત્ત્વશ્રદ્ધા. એમાં પાપને પાપ માનવુ, અકાર્ય ને અકર્તવ્ય માનવુ જરૂરી છે. અનંતાનુબંધી ક્રોધ–માન–માયા–

લાભ, એવી માન્યતાના પ્રતિબધક છે. શ્રદ્ધા થઈ હોય તો ય આ કષાયના ભાવો જાગતા એને તોડી નાખે છે

૨. અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાય એટલે હિંસાદિ પાપો અ-કર્તવ્ય છે એવુ સમજાતુ ય હોવા છતા પ્રત્યાખ્યાન અર્થાત્ પચ્ચક્ખાણ એટલે કે પાપત્યાગની પ્રતિજ્ઞાનો ભાવ ન થવા દે, પ્રતિજ્ઞાનો ભાવ આવ્યો હોય તો એને નષ્ટ કરી દે એવા એ ઉગ્ર કોટિના કષાય હોય છે. એથી જ અવિરતિ ઊભી રહે છે, દેશવિરતિપણું અટકે છે.

૩ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય એટલે જે સર્વથા પચ્ચક્ખાણ રોકનાર નહિ, પરતુ એનું અમુક આવરણ ઊભુ રાખે, અર્થાત્ પહેલી અને બીજી કક્ષાના કષાય દબાઈ જવાથી ભલે થોડુ પચ્ચક્ખાણ આવે, પરતુ આ ત્રીજી કક્ષાના કષાયની હાજરી બાકીની વિરતિનું રોકાણ કરે છે. દા. ત. પહેલા કષાય જવાથી હિસાને પાપરૂપ માની, અકર્તવ્ય માની, અને બીજા કષાય જવાથી ત્રસ જીવોની જાણી જોઈને હિસા કરવાનુ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક રોકયુ. પરંતુ હજી એની (ત્રસની) અજાણે હિસા થાય તે, તેમ જ જાણતા કે અજાણતા સ્થાવર જીવોની હિસા થાય તે બધ નથી કરી. એ આ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયને લીધે છે. એટલે કે આ કષાય સર્વ વિરતિને યાને સર્વથા પાપત્યાગની પ્રતિજ્ઞાને અટકાવે છે.

૪ સજ્વલન કષાય—એટલે સહેજ ભભુકતા કષાય અનતાનુબંધી વગેરે પૂર્વની ત્રણ કષાય—ચોકડી છોડવાથી સર્વ પાપના ત્યાગ સુધી આત્મા આવી ગયો અને સાધુ બની ગયો, પરતુ હજી કંઈક કઈક ક્રોધાદિ ઊઠે છે, એ આ સજ્વલન કષાયનું કામ છે. એ કષાય જીવના વીતરાગતા ગુણને અટકાવે છે.

યોગ.

આત્માના પુરુષાર્થથી મન-વચન-કાયાની થતી પ્રવૃત્તિને યોગ કહે છે. અર્થાત્ જીવના વિચાર-વાણી-વર્તાવ એ યોગ છે. એ સારા હોય તો શુભ કર્મ અને ખરાબ હોય તો અશુભ કર્મ બંધાવે છે. એમા મનના ચાર યોગ છે—૧ **સત્ય મનોયોગ** એટલે કે વસ્તુ યા વસ્તુસ્થિતિ જેવી હોય તેવી વિચારણા ચાલે તે. ૨. **અસત્ય મનોયોગ** એટલે કે વસ્તુ યા વસ્તુ-સ્થિતિથી વિપરીત વિચારણા, જુદી વિચારણા ચાલે તે. ૩. **સત્યાસત્ય (મિશ્ર) મનોયોગ**=સાચી જૂઠી વિચારણા. ૪. **વ્યવહાર મનોયોગ** એટલે જેમા સાચા જૂઠા જેવુ કાઈ નથી, કોઈ વ્યવહારુ કામકાજની વિચારણા દા. ત. 'સવારે વહેલા ઊઠવુ જોઈએ.'

વચનયોગના પણ આજ રીતે 'સત્ય વચનયોગ' વગેરે ચાર પ્રકાર છે. વસ્તુ કે વસ્તુસ્થિતિ હોય તેવુ બોલવુ એ **સત્યવચન યોગ**, જૂઠ બોલવુ એ **અસત્ય વચન યોગ**, અંશે સાચુ અને અંશે જૂઠું બોલાય તે **મિશ્રવચન યોગ**, 'તું જા, તમે આવો' વગેરે બોલાય એ **વ્યવહારવચનયોગ.**

કાયયોગ ૭ પ્રકારે છે. મનુષ્ય-તિર્યંચના શરીર તે **ઔદા-રિક શરીર**, દેવ નારકના શરીર તે **વૈક્રિય શરીર**, ને લબ્ધિધર ચૌદપૂર્વી મહામુનિ કાર્યપ્રસંગે બનાવે તે **આહારક શરીર.** આ દરેકની આખા શરીરથી યા એના કોઇ અંગોપાંગથી યા કોઈ ઈન્દ્રિયોથી કે શરીરની અંદરના હૃદય વગેરેથી થતી પ્રવૃત્તિ એ કાયયોગ, ઔદા૦ વૈ૦ અને આહા,૦ એમ ૩ કાયયોગ થયા

જીવનો પરલોકમાં જન્મ થતા જ પહેલા સમયે કાઈ નવુ

શરીર તૈયાર નથી થઇ જતુ. એ વખતે તો કર્મના જથારૂપી કાર્મણ શરીરની સહાયથી ઔદારિક પુદ્ગલનુ શરીર બનતુ ચાલે છે માટે તે વખતે **ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ** ચાલતો કહેવાય શરીર પૂર્ણ બની ગયા પછી શુદ્ધ ઔદારિક કાયયોગ ચાલનો કહેવાય. એમ વૈક્રિયમિશ્ર અને આહારકમિશ્ર ગણુતા કુલ ૩ મિશ્રકાયયોગ થયા. હવે જીવને ભવાતરે જતા માર્ગમા જો બે વાર ફટાઈને જવાનુ હોય તો પહેલી વાર ફટાય ત્યા નથી તો પૂર્વે મૂકેલા શરીર સાથે સબધ, કે નથી હવે પછી નવા ઊભા થનાર શરીર સાથે સંબધ. તેથી માત્ર કાર્મણુશરીરની પ્રવૃત્તિ છે. એ કાર્મણ કાયયોગ કહેવાય. ત્યા કોઇ આહારનાં પુદ્ગલનુ ગ્રહણુ નથી તેથી અણુાહારી અવસ્થા છે. આમ ઔદા૦, વૈ૦, આહા૦. ત્રણુ-યના શુદ્ધ અને મિશ્ર, એમ છ તથા એક કાર્મણુ કાયયોગ એમ કુલ સાત કાયયોગ છે.

એકદરે મન, વચન, કાયાના પદર યોગ છે એમા શુભ અશુભ બે પ્રકાર છે. સત્ય મનોયોગ, સત્ય વચનયોગ તથા ધર્મ સબધી વ્યવહાર મન-વચન-યોગ એ શુભ છે. તેમજ ધર્મ સંબંધી શરીર-ગાત્ર-ઇન્દ્રિયની પ્રવૃત્તિરૂપ કાયયોગ એ પણુ શુભ છે બાકી અશુભ છે. શુભયોગથી પુણ્યનો લાભ મળે છે, અશુભથી પાપનો

પ્રમાદ

પ્રમાદ એટલે આત્માને પોતાના સ્વરૂપમા રમણુતા કરવામાથી જે ચુકાવે તે. મદ્ય, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથા એ પાચ પ્રમાદ છે. તેમ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન, સંશય, ભ્રમ, વિસ્મરણુ, મન-વચન-કાયાનુ દુ:પ્રણિધાન(અસત્પ્રયોગ), ને ધર્મમા અનાદર—અનુત્સાહ, આ પણુ આઠ પ્રમાદ છે. સર્વ પાપોના

 [અનુસધાન પાન ૬૬ નીચે]

૧૭. બંધ–૮ કર્મ–પાપપુણ્ય

તેલનો ડાઘો વાતાવરણમાથી ધૂળ ખેંચે છે અને કપડા પર એકમેક ચોટાડે છે. એવી રીતે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, ઇન્દ્રિયો, કષાય, યોગ, વગેરે આશ્રવો બહારની કર્મવર્ગણાને ખેંચી જીવ સાથે એકમેક ચોટાડે છે. જો પ્રતિસમય મિથ્યાત્વાદિ ચાલુ છે તો કર્મબંધ પણ પ્રતિસમય ચાલુ છે

કર્મ ચોટવા સાથે જ એમા જુદા જુદા સ્વભાવ (પ્રકૃતિ), ટકવાનો કાળ, (સ્થિતિ), ફળની તીવ્ર મન્દતા (રસ), અને દળ-પ્રમાણ (પ્રદેશ) નક્કી થઈ જાય છે. આનું નામ પ્રકૃતિ બંધ. સ્થિતિબંધ, રસબંધ, પ્રદેશબંધ છે. આમા એક સમયે લાગેલા કર્મના અમુક વિભાગની અમુક પ્રકૃતિ, બીજાની બીજી પ્રકૃતિ, તથા અમુકની અમુક સ્થિતિ બીજાની બીજી, એમ અમુકનો અમુક રસ, બીજાનો બીજો—એમ નક્કી થાય છે. દા ત અમુક વિભાગની પ્રકૃતિ જ્ઞાનને આવરવાની નક્કી થઈ, તે પ્રકૃતિબંધ

ત્યાગ કરી ચારિત્ર લીધુ છતા જ્યા સુધી સહેજ પણ પ્રમાદ નડી જાય છે, ત્યા સુધી એ પ્રમત્ત મુનિ છે પ્રમાદ ટાળે તો અપ્રમત્ત મહામુનિ બને અલબત પછી પણ અપ્રમત્ત મુનિને હજી કષાય ઊભા છે પરંતુ તે બહુ સૂક્ષ્મ છે, અને હવે તો અંતર્મુ-હૂર્ત કાળમા નાશ પામી શકે અગર દબાઈ જાય એવા છે ત્યા જીવની જબરદસ્ત જાગૃતિ અર્થાત્ ઉજાગરણ દશા છે, તેથી તે અત્યલ્પ કષાયને પ્રમાદ નથી કહેવાતો.

આ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, યોગ અને પ્રમાદ એ પાચ આશ્રવ પોતાની કક્ષા મુજબ સતત કર્મબંધ કરાવે છે. કક્ષા મુજબ એટલે કે મિથ્યાત્વાદિ જેવા જોરદાર, તેવો કર્મબંધ જોરદાર.

હવે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહેવાય. એનો સ્થિતિ-કાળ અમુક સાગરોપમ જેટલો નક્કી થયો એ સ્થિતિબંધ એનો રસ તીવ્ર યા મંદ નક્કી થયો, તે રસબંધ એમાં પુદ્ગલ-જથો અમુક આવ્યો તે પ્રદેશબંધ આમાં સ્થિતિકાળ પાકે ત્યારે તે કર્મ ઉદયમાં આવે છે, અને પોતાની પ્રકૃતિ મુજબ જ્ઞાનને રોકે છે એમાં ય રસબંધના અનુસારે તે તીવ્ર હોય તો જ્ઞાનને ગાઢપણે રોકે છે જેથી ભણવા સમજવાની મહેનત કરવા છતાં જલ્દી જ્ઞાન પ્રગટતું નથી, જો મંદરસ હોય તો જ્ઞાન જલ્દી પ્રગટે છે.

કર્મની મૂળ ૮ પ્રકૃતિ : વાદળની ઉપમા

'જીવનું મૌલિક અને વિકૃત સ્વરૂપ'વાળા પ્રકરણમાં સમજાવ્યું છે તે પ્રમાણે જીવ જાણે એક સૂર્ય છે, તેમાં ૮ જાતના ગુણરૂપી પ્રકાશ છે, તેના પર ૮ જાતના કર્મરૂપી વાદળ છે, તેથી વિકૃતિરૂપી અંધકાર બહાર પડે છે. તેને નીચેના કોઠાથી સમજી શકાશે

૮ ગુણ (પ્રકાશ)	૮ કર્મ (વાદળ)	વિકૃતિ
અનંત જ્ઞાન	જ્ઞાનાવરણ	અજ્ઞાન
,, દર્શન	દર્શનાવરણ	અંધાપો, નિદ્રા વગેરે
વીતરાગતા	મોહનીય	મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ, કષાયો, હાસ્યાદિ, કામ
અનંત વીર્યાદિ	અંતરાય	કૃપણતા, પરાધીનતા, દરિદ્રતા, દુર્બળતા.
,, સુખ	વેદનીય	શાતા, અશાતા
અજરામરતા	આયુષ્ય	જન્મ-મૃત્યુ
અરૂપિપણું	નામકર્મ	શરીર, ઇન્દ્રિયો, વર્ણાદિ, ચાલ, ત્રસ-સ્થાવરપણું, યશ-અપયશ, સૌભાગ્ય-દૌર્ભાગ્ય વગેરે.
અગુરુલઘુપણું	ગોત્રકર્મ	ઊંચકુળ, નીચકુળ

આ આઠેય કર્મના અવાંતર ભેદ છે તે આગળ સમજાશે.

૮ કરણ

જૈન શાસ્ત્રો કહે છે, કર્મ જે બંધાયા તે બધા તેવા જ રૂપે અને તે રીતે જ ઉદયમા આવે એવુ નથી બનતું, અર્થાત્ એની પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અને રસમા ફરક પણ પડી જાય છે. આનુ કારણ જીવ જેમ કર્મ બધન કરે છે, તેમ સંક્રમણ વગેરે પણ કરે છે. આ બધન, સક્રમણ વગેરેની પ્રક્રિયાને કરણ કહે છે.

કરણો આઠ છેઃ—બંધનકરણ, સક્રમણકરણ, ઉદ્વર્તના૦, અપવર્તના૦, ઉદીરણા૦, ઉપશમના૦, નિધત્તિ૦ અને નિકાચના-કરણ.

(૧) **બધનકરણમાં** તેવા તેવા આશ્રવના યોગે થતા કર્મબધની પ્રક્રિયા આવે. (૨) **સંક્રમણકરણમાં** એક જાતના કર્મ–પુદ્ગલનુ તે જ જાતના બીજા રૂપના કર્મપુદ્ગલમા સક્રમણ થવાની પ્રક્રિયા આવે. સંક્રમણ એટલે વર્તમાનમા બધાતા કર્મ–પુદ્ગલમા પૂર્વના સીલિકમા રહેલા કર્મમાથી કેટલાકનુ ભળી તે રૂપે બની જવુ તે. દા.ત. અત્યારે શુભ ભાવનાને લીધે શાતાવેદનીય કર્મ બધાતુ હોય તો તેમા પૂર્વના સંચિત કેટલાક અશાતા કર્મ ભળી શાતારૂપ બની જાય તે અશાતાવેદનીયનુ સંક્રમણ થયુ ગણાય. એથી ઉલ્ટું, અશુભ ભાવને લીધે બંધાતા અશાતાવેદનીય કર્મમાં શાતાનુ સક્રમણ થવાથી તે શાતા અશાતા બની જાય **(૩–૪) ઉદ્વર્તના— અપવર્તના કરણ** — કર્મની સ્થિતિરસમા વધારો થાય તે ઉદ્વર્તના, ને ઘટાડો થાય, તે અપવર્તના દા. ત. જીવ શુભ ભાવમાં વર્તતો હોય તો સીલિકમા પડેલ શુભ કર્મના રસને વધારે છે અને અશુભ કર્મના રસને ઘટાડે છે અશુભભાવ હોય તો એથી વિપરીત બને છે. **(૫) ઉપશમના કરણઃ**—વિશિષ્ટ પ્રકારના શુભ ભાવોલ્લાસથી મોહનીય કર્મના

ઉદયને અંતર્મુહૂર્ત સુધી તદ્દન અટકાવી દેવાય, શાંત કરાય તેને ઉપશમના કહે છે. એમાં તે અંતર્મુહૂર્ત કાળમાં સ્થિતિ પાકે એવા કર્મપુદ્ગલો શુભ ભાવના બળે પૂર્વ-ઉત્તર સ્થિતિમાં જાય છે, અર્થાત્ તેવી સ્થિતિવાળા કરી દેવાય છે (૬) **ઉદીરણા કરણમાં** મોડા ઉદયમાં આવે એવા કેટલાક કર્મ-પુદ્ગલોને ભાવબળે વહેલા ઉદયમાં ખેંચી લાવે છે. (૭) **નિધત્તિકરણમાં** કેટલાક કર્મ પુદ્ગલોને એવા કરી મૂકવામાં આવે છે કે હવે એના પર ઉદ્-વર્તના-અપવર્તના સિવાય બીજાં કોઈ કરણ લાગી શકે નહિ, એ બીજા કરણોને અયોગ્ય થઇ જાય (૮) **નિકાચના કરણમાં** તે કર્મપુદ્ગલોને સકલ કરણને અયોગ્ય કરી દેવામાં આવે છે. એટલે એ હવે નિકાચિત કર્મ કહેવાય છે. શુભ ભાવથી પુણ્ય કર્મ અને અશુભ ભાવથી પાપકર્મ નિકાચિત થાય છે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે કર્મ બંધાયા પછી બધા એવા ને એવા જ રહે છે એવું નથી. પરંતુ એનું બીજે સંક્રમણ, સ્થિતિ-રસમાં ઉદ્વર્તનાદિ, ઉદીરણા વગેરે ફેરફાર થાય છે. આત્મા જો નિરંતર વૈરાગ્ય, જિનવચનરુચિ, દયા, ક્ષમા, વિરતિભાવ વગેરેમાં રહે તો નવું પુણ્ય અવશ્ય બંધાય, પરંતુ ઉપરાંતમાં કેટલાક જૂના અશુભ કર્મનું શુભ પુણ્યકર્મમાં સંક્રમણ, અશુભના રસમાં અપવર્તના, શુભના રસમાં ઉદ્વર્તના વગેરે પરિવર્તન થાય છે એથી ઉલ્ટું અશુભ ભાવમાં એનાથી વિપરીત વસ્તુ બને છે આવા અનુપમ લાભ હોવાથી હૈયાના ભાવ સદા પવિત્ર અને ઉચ્ચ કોટિના શુભ રાખવા જોઈએ.

૮ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિ ૧૨૦

પહેલા જ્ઞાનાવરણ આદિ ૮ કર્મ કહી આવ્યા. એના પેટા ભેદ આ પ્રમાણે :-

(૧) જ્ઞાનાવરણ ૫ :- મતિજ્ઞાનાવરણુ, શ્રુતજ્ઞાના૦, અવધિ૦, મન.પર્યવ૦ અને કેવલ જ્ઞાનાવરણુ. આ પાચ આવરણુ આત્માના મતિ વગેરે જ્ઞાનને અટકાવે છે. મતિજ્ઞાન= ઈન્દ્રિય કે મનથી થતુ જ્ઞાન. શ્રુતજ્ઞાન= શાસ્ત્ર વગેરેથી થતુ શબ્દાનુસારી જ્ઞાન. અવધિ૦=ઇન્દ્રિય કે શાસ્ત્રની સહાય વિના સીધુ આત્માને થતું રૂપી દ્રવ્યોનુ પ્રત્યક્ષ. મન.પર્યવ૦= અઢીદ્વીપમાના સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના મનનું પ્રત્યક્ષ. આ જ્ઞાન અપ્રમત્ત મુનિને જ થાય કેવળજ્ઞાન=સર્વ કાળના સર્વપર્યાય સહિત સર્વદ્રવ્યોનું આત્માને થતુ સાક્ષાત્ જ્ઞાન. અહીં મતિજ્ઞાનમાં ચાર અવસ્થા છે, અવગ્રહ, ઈહા, અપાય અને ધારણા. અવગ્રહ= પ્રાથમિક સામાન્ય ખ્યાલ. ઇહા= ઉહાપોહ; અપાય=નિર્ણય, ધારણા=અ-વિસ્મરણ.

(૨) દર્શનાવરણ ૯ - ચક્ષુદર્શનાવરણ (ચક્ષુથી દેખી ન શકાય) અચક્ષુ૦ દર્શનાવરણ(અન્ય ઇન્દ્રિય કે મનથી અદર્શન), અવધિ૦, કેવલ૦;-આ ૪ દર્શના૦ + ૫ નિદ્રા = નવ દર્શનાવરણકર્મપ્રકૃતિ. દર્શનાવરણ = સામાન્યજ્ઞાનને રોકનાર. પાચ નિદ્રામા ૧. નિદ્રા= અલ્પ નિદ્રા જેમા સુખેથી જગાય તે; ૨ નિદ્રા= ગાઢ નિદ્રા, જેમા કષ્ટે જગાય તે ; ૩. પ્રચલા= બેઠા કે ઊભા નિદ્રા આવે તે, ૪. પ્રચલાપ્રચલા = ચાલતા નિદ્રા આવે તે; ૫. સ્ત્યાનર્દ્ધિ= જેમા જાગ્રતની જેમ નિદ્રામાં દિવસે ચિંતવેલ કઠોર કાર્ય કરી આવે પહેલા ચાર દર્શનાવરણ દર્શનશક્તિને ન થવા દે, અને પાંચ નિદ્રા એ પ્રાપ્ત દર્શનનો સમૂળગો નાશ કરે છે. એ હિસાબે નવે ય દર્શનાવરણમા ગણાય છે.

(૩) મોહનીય ૨૬ પ્રકારે ;-એમા મુખ્ય બે વિભાગ, ૧. દર્શન મોહનીય, ૨. ચારિત્રમોહનીય, જે ૨૫ પ્રકારે છે.

દર્શનમોહનીય= મિથ્યાત્વ, (જેના ઉદયે અતત્ત્વ પર રુચિ

થાય. અને સર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહેલા તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા ન થાય.) **ચારિત્રમોહનીય**ની ૨૫ પ્રકૃતિ. (૧૬ કષાય મોહ૦+ ૯ નોકષાય મોહ૦) કષ = સંસારનો, આય = લાભ, જેથી થાય, અર્થાત્ સંસારને વધારે તે **કષાય** તે ક્રોધ–માન–માયા–લોભ, એ દરેકના પૂર્વોક્ત અનંતાનુબંધી વગેરે ૪–૪ પ્રકાર હોઈ, ૧૬ કષાય થાય **નોકષાય**=કષાયથી પ્રેરિત કે કષાયના પ્રેરક હાસ્યાદિ ૯ હાસ્ય શોક, રતિ (ઇષ્ટમા રાજીપો), અરતિ (અનિષ્ટમા ઉદ્વેગ, નારાજી), ભય(સ્વ સંકલ્પથી બીક), જુગુપ્સા (દુગંછા), પુરુષવેદ (સળેખમ થયે ખાટું ખાવાની ઇચ્છાની જેમ જેના ઉદયે સ્ત્રીભોગની અભિલાષા થાય તે), સ્ત્રી વેદ (પુરૂષભોગની અભિલાષા), નપુંસકવેદ (ઉભય અભિલાષા).

(૪) **અંતરાયકર્મ ૫ પ્રકારે છે**, – દાનાંતરાય, લાભા૦, ભોગા૦, ઉપભોગા૦, ને વીર્યાંતરાયકર્મ. આ ક્રમસર દાન કરવામા, લાભ થવામા, એક જ વાર ભોગ્ય અન્નાદિ ભોગવવામા, વારવાર ભોગ્ય વસ્ત્રાલંકારાદિ ભોગવવામા અને આત્મવીર્ય પ્રગટ થવામા વિઘ્નભૂત છે

જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર કર્મ ઘાતી કર્મ છે. હવે બાકીના ચાર અઘાતી કર્મમા.

(૫) **વેદનીય ૨**;– ૧. શાતા, ૨ અશાતા. જેના ઉદયે આરોગ્ય વિષયોપભોગ વગેરેથી સુખનો અનુભવ થાય તે શાતા. એથી ઉલટું અશાતા.

(૬) **આયુષ્ય ૪**;– નરકાયુ, તિર્યંચાયુ, મનુષ્યાયુ અને દેવાયુ તે તે નરકાદિ ભવમા જીવને તેટલો તેટલો કાળ જકડી રાખનારૂ કર્મ તે આયુષ્યકર્મ.

(૭) **ગોત્ર ૨**;– ૧ ઉચ્ચગોત્ર, ૨. નીચગોત્ર જેના ઉદયે

ઐશ્વર્ય, સત્કાર, સન્માન વગેરેના સ્થાનભૂત ઉત્તમ જાતિ-કુળ મળે તે ઉચ્ચગોત્ર, તેથી વિપરીત તે નીચગોત્ર.

(૮) **નામકર્મ ૬૭ ભેદે** :- ગતિ ૪+ જાતિ ૫+ શરીર ૫+અંગોપાગ ૩+સંઘયણ ૬+સંસ્થાન ૬+વર્ણાદિ ૪+ આનુપૂર્વી ૪+ વિહાયો ગતિ ૨=૩૯ પિંડ પ્રકૃતિ + ૮ પ્રત્યેક પ્રકૃતિ + ત્રસ દશક અને સ્થાવર દશકની ૨૦ = ૬૭. પિંડ પ્રકૃતિ એટલે કે પેટાભેદના સમૂહવાળી પ્રકૃતિ).

૪ ગતિ = નારકાદિ પર્યાય જે કર્મથી પ્રાપ્ત થાય તે ગતિ નામકર્મ કહેવાય. નરકગતિ, તિર્યંચ૦, મનુષ્ય૦ અને દેવગતિ. ૫ જાતિ;- એકેન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિય સુધીની કોઈ જાતિ દેવાવાળું કર્મ તે જાતિનામકર્મ. એ હિનાધિક ચૈતન્યનુ વ્યવસ્થાપક છે. ૫. શરીર૦-'शीर्यते इति शरीरम्' શીર્ણ વિશીર્ણ થાય તે શરીર. ૧ ઔદારિક = ઉદાર સ્થૂલ પુદ્ગલોનું બનેલુ. મનુષ્ય-તિર્યંચનું. ૨ વૈક્રિય= વિવિધ ક્રિયા (અણુ-મહાન, એક-અનેક) કરી શકવા યોગ્ય શરીર, દેવ-નારકનું. ૩. આહારક= શ્રી તીર્થંકર દેવની ઋદ્ધિ જોવા કે સંશય પૂછવા ચૌદ પૂર્વી એક હાથનું શરીર બનાવે તે. ૪ તૈજસ= આહારનું પચન વગેરે કરનાર તૈજસ પુદ્ગલનો જથો, ૫. કાર્મણ=જીવ સાથે લાગેલ કર્મનો જથો. આવા શરીર આપનાર કર્મ તે શરીર નામકર્મ.

૩ અંગોપાંગ૦— જેના ઉદયે ઔદારિક - વૈક્રિય - આહારક શરીરને માથું, છાતી, પેટ, બે હાથ, બે પગ, એ ૮ અંગ, આગળીઓ વગેરે ઉપાગ, પર્વરેખાદિ અંગોપાગ મળે. એકેન્દ્રિય જીવને ઉપાગ નામકર્મનો ઉદય ન હોવાથી શરીરમા અંગોપાગ નથી હોતા. શાખા-પત્ર વગેરે છે તે તો જૂદા જૂદા

જીવનાં શરીર હોવાથી કોઈ એક જીવ-શરીરના અવયવ નથી. અહી 'શરીર નામકર્મ'ની અ તર્ગત બ ધન નામકર્મ અને સ ઘાતન નામકર્મ છે

૫ **બ ધનનામકર્મ** — જેના ઉદયથી નવા લેવાતા ઔદારિકાદિ પુદ્ગલો શરીરના જુના પુદ્ગલની સાથે લાખની જેમ એકમેક ચોટે છે, તે ૬ **સ ઘાતન નામકર્મ** નિયત પ્રમાણુવાળા શરીરને રચતા પુદ્ગલના ભાગોને દ તાળીની જેમ સ ચિત કરનાર.

૬ **સંઘયણુ** (હાડકાના દઢ દુર્બળ સાધા દેનાર કર્મ) ૧ વજ્રઋષભનારાચ=હાડકાનો પરસ્પર સ'બ ધ એક બીજાને આટી મારીને અને વચમા ખીલી સાથે થયેલો હોય તે. (નારાચ=મર્કટ બ ધ, એના પર **ઋષભ**=હાડકાનો પાટો વી'ટળાયો હોય, અને વચમા ઠેઠ ઉપરથી નીચે આરપાર વજ્ર=હાડકાની ખીલી હોય તેવુ સ ઘયણુ) ૨ ઋષભનારાચ=માત્ર વજ્ર નહિ, બાકી પહેલા મુજબ ૩ નારાચ=માત્ર મર્કટબ ધ હોય ૪. અર્ધનારાચ=સાધાની એકજ બાજુ હાડકાની આટી હોય ને બીજી બાજુએ ખીલીબ ધ હોય. ૫. કીલિકા=હાડકા ફક્ત ખીલીથી સ ધાએલ હોય, ૬. છેવટ્ઠુ છેદસ્પૃષ્ટ-સેવાર્ત-બે હાડકા માત્ર છેડે અડીને રહ્યા હોય, તેલ માલીશ વગેરે સેવાની અપેક્ષા રાખે તે.

૬ **સ સ્થાન** ૧ સમચતુરસ્ર=(અસ્ર=ખૂણો) પર્ય'કાસને બેઠેલાના જમણા ઢી'ચણુથી ડાબા ખભાનુ અ તર, જમણા ખભાથી ડાબા ઢી ચણુનું અ તર, બે ઢી ચણુનું અ'તર અને બે ઢી ચણુના મધ્યભાગથી લલાટ પ્રદેશ સુધીનુ અ તર,-આ ચારે સરખા હોય તે સમચતુ૦ સ સ્થાન અથવા જેમા ચારે બાજુના અવયવ સમાન યાને સામુદ્રિક શાસ્ત્રને અનુસારે લક્ષણુ અને પ્રમ ણવાળા હોય ૨ ન્યગ્રોધ=વડ સરખુ, નાભિથી ઉપર લક્ષણુ-

વાળું નીચેનુ લક્ષણુ હીન. ૩ સાદિ=ઉપરથી ઉલટ્ટ ૪. વામન= માથુ, ગળુ, હાથ, પગ એ જ લક્ષણુ-પ્રમાણુવાળાં હોય. ૫. કુબ્જ= એ સિવાયના છાતી પેટ વગેરે સારા હોય. ૬. હુંડક સર્વ અવયવ પ્રમાણુ-લક્ષણુ વિનાના હોય.

૪ વર્ણાદિ—જેના ઉદયે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ સારા નરસા મળે

૪ આનુપૂર્વી—નરકાનુપૂર્વી, તિર્યંચાનુ૦, મનુ૦ ને દેવાનુપૂર્વી. વિગ્રહ ગતિથી (વચમા ફંટાઈને) ભવાતરે જતા જીવને વાકા ફંટાતા આકાશપ્રદેશની શ્રેણિના અનુસારે વક્ર ગમનક્રમ થાય તે આનુપૂર્વી. ૨. વિહાયોગતિ (=ચાલ) ૧. શુભ ચાલ, હંસ હાથી વૃષભની સમાન ૨. અશુભ,-ઊંટ, ગધેડા, પાડાની ચાલ

૮ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઃ—૧ અગુરૂલઘુ નામકર્મ,- એના ઉદયથી શરીર એટલું ભારે કે હલકુ નહિ પણ અગુરૂલઘુ મળે. ૨. ઉપઘાત૦—આ કર્મથી પોતાના અવયવથી પોતે જ હણાય એવા અવયવ મળે. દા. ત પડજીભી, ચોર દાત, છઠ્ઠી આગળી ૩ પરાઘાત૦—આના ઉદયે જીવ બીજાને ઓજસથી આજી દે એવી મુખ મુદ્રા મળે ૪. શ્વાસોચ્છ્વાસ૦—આથી શ્વાસોની શક્તિ મળે. ૫. આતપ૦-પોતે શીત છતા બીજાને ગરમ પ્રકાશ કરે, તેવું શરીર મળે, જેમકે સૂર્ય વિમાનના રત્નોનું શરીર (અગ્નિમા ગરમી ઉષ્ણુસ્પર્શના ઉદયથી અને પ્રકાશ ઉત્કટ લાલ વર્ણના ઉદયથી છે) ૬ ઉદ્યોત૦-જેનાઉદયે જીવનુ શરીર ઠંડો પ્રકાશઆપે દા ત. ઉત્તર વૈક્રિય શરીર, ચંદ્રાદિના રત્નો, ઔષધિ વગેરે ૭ નિર્માણ૦-સુથારની જેમ અંગોપાગને શરીરમા ચોક્કસ સ્થાને રચે તે. ૮ જિન(તીર્થંકર)નામકર્મ,— જેના ઉદયથી અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યાદિ અતિશયોથી અલંકૃત દશામા ધર્મશાસનની સ્થાપના કરવાનુ મળે.

૧૦-૧૦ પ્રકૃતિ ત્રસ-સ્થાવર દશકની—એના ઉદયે નીચે જણાવ્યા મુજબ જીવને પ્રાપ્ત થાય—(૧) **ત્રસ**=તડકા વગેરેમાથી સ્વેચ્છાએ ખસી શકે, ગમનાગમન કરી શકે તે સ્વેચ્છાએ ન હાલી શકે તે **સ્થાવર.** (૨) **બાદર**=આખે દેખી શકાય તેવું શરીર. **સૂક્ષ્મ**—ઘણા શરીર ભેગા થાય તોય ન જોઈ શકાય. (૩) **પર્યાપ્ત**—સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી કરવાને સમર્થ એથી ઉલટું **અપર્યાપ્ત.** (૪) **પ્રત્યેક**-જીવ દીઠ જુદુ શરીર. **સાધારણ**=અનંત જીવનુ એક શરીર. (૫) **સ્થિર**=મસ્તક, હાડકા, દાત વગેરે સ્થિર રહે **અસ્થિર** જીહ્વા આદિ. (૬) **શુભ**=નાભિની ઉપરના અવયવો શુભ. નીચેના **અશુભ,** (કોઈને માથેથી અડવામા એ ખુશ થાય છે, પગ લગાડવામા ગુસ્સે થાય છે બાકી પત્નીનો પગ અડવાથી રાજી થાય તે તો પોતાના મોહને લઈને) (૭) **સૌભાગ્ય**=વગર ઉપકારે પણ સૌને ગમે **દૌર્ભાગ્ય**-ઉપકાર કરનારો પણ લોકોને અરુચિકર બને. તીર્થંકર દેવો અભવ્ય આદિને ન ગમે તે તો તે જીવોના મિથ્યાત્વના ઉદયે (૮) **સુસ્વર**-સારો સ્વર. વિપરીત **દુસ્વર.** (૯) **આદેય**-જેનુ વચન યુક્તિ કે આડબર વિનાનુ છતા બીજાને ગ્રાહ્ય બને, જેને જોતાવેત બીજા આદરમાન આપે તે. અગ્રાહ્ય બને યા અનાદર થાય તે **અનાદેય.** (૧૦) **યશ-કીર્તિ**=લોકમા પ્રશસા પામે એથી વિપરીત **અપયશ**

૪૨ પુણ્ય પ્રકૃતિ

(વિશુદ્ધ પરિણામે બધાય અને શુભ રસે ભોગવાય) તે પુણ્યકર્મ કહેવાય મૂળ ચાર અઘાતી કર્મોમાથી જ ૪૨ પુણ્ય પ્રકૃતિઓ છે. ૧. શાતા વેદનીય+૩ આયુષ્ય (નરક વિનાના)+ ૧ ઊંચ ગોત્ર + ૩૭ નામકર્મની = ૪૨

(તિર્યંચને પણ સ્વઆયુષ્ય મળ્યા પછી રાખવુ ગમે છે,

મરવુ નથી ગમતુ માટે એને પુણ્યમા ગણ્યુ. પણ તિર્યંચગતિ નથી ગમતી માટે એ પાપ પ્રકૃતિ છે. નારકને સ્વઆયુ ટકે એ નથી ગમતુ, તેથી પુણ્યમા નરકાયુ ન લીધુ).

નામકર્મની ૩૭માં, ૪ દેવ અને મનુષ્યની ગતિ–આનુપુર્વી +૧ પચેન્દ્રિય જાતિ+૫ શરીર+૩ અંગોપાગ + ૨ પહેલુ સંઘયણ–સંસ્થાન + ૪ શુભ વર્ણાદિ + ૧ શુભ વિહાયોગતિ + ૭ ઉપઘાત સિવાયની પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓ + ૧૦ ત્રસ દશક આવે

૮૨ પાપ પ્રકૃતિ

સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયે બંધાય અને અશુભ રસે ભોગવાય તે પાપકર્મ કહેવાય મૂળ ચારે ઘાતી કર્મો પાપ પ્રકૃતિ છે, તેથી ૫ જ્ઞાના૦ + ૯ દર્શના૦ + ૨૬ મોહનીય + ૫ અંતરાય = ૪૫ ઘાતી, તેમ જ અઘાતીમાથી ૧ અશાતા વે૦ + ૧ નરકાયુ + ૧ નીચ ગોત્ર + ૩૪ નામકર્મની, એમ ૩૭ અઘાતી. એટલે ૪૫ + ૩૭ = કુલ ૮૨ પાપ પ્રકૃતિ થાય.

નામ૦ની ૩૪ મા, ૪ નરક–તિર્યંચની ગતિ–આનુપૂર્વી + ૪ એકેન્દ્રિય–વિકલેન્દ્રિય જાતિ + ૧૦ પ્રથમ સિવાયના સઘયણ—સંસ્થાન + ૪ અશુભ વર્ણાદિ + ૧ અશુભ વિહાયોગતિ, એમ કુલ ૨૩ પિંડ પ્રકૃતિ+૧ ઉપઘાત+૧૦ સ્થાવર દશક=૩૪.

પુણ્યની ૪૨+પાપની ૮૨=૧૨૪ પ્રકૃતિ. આમા વર્ણાદિ ૪ શુભ અને અશુભ એમ બે વાર ગણાયા તેથી ૧૨૪ – ૪=૧૨૦ કુલ કર્મ–પ્રકૃતિ બંધાય. આમા મિથ્યાત્વ મોહનીય સાથે મિશ્ર–મો૦ ને સમ્યક્ત્વ–મો૦ ગણતા. કુલ ૧૨૨ કર્મ–પ્રકૃતિ ઉદયમા ગણાય. એમા ૫ શરીર સાથે ૫ બંધન અને ૧૫ સંઘાતન તથા વર્ણાદિ

૪ ને બદલે વર્ણ-૫, રસ-૫, ગંધ-૨ અને સ્પર્શ-૮, એમ ૨૦-માંથી ૧૬ વધે એટલે કુલ ૩૬ વધવાથી ૧૨૨+૩૬=૧૫૮ કર્મ-પ્રકૃતિ સત્તામાં ગણાય.

ઘાતી–અઘાતી કર્મ

જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મમાં બે જાત છે,–એક ઘાતી, અને બીજી અઘાતી ઘાતી એટલે આત્માના મૂળ ગુણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યાદિનો ઘાત કરનાર, અને અઘાતી એટલે એનો ઘાત નહિ કરનાર

ઘાતી કર્મ ચાર છે,–જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાય

બાકીના વેદનીય, આયુષ્ય, નામકર્મ અને ગોત્રકર્મ એ ચાર અઘાતી કર્મ છે.

જ્ઞાનાવરણનો ઉદય થયો એટલે જ્ઞાન રોકાવાનું જ, મિથ્યાત્વનો ઉદય થયો એટલે સમ્યક્ત્વ ગુણ રોકાવાનો જ. તેથી તે ઘાતી છે પરંતુ અઘાતી દા. ત અશાતા વેદનીય કે અપયશ નામકર્મનો ઉદય થયો એટલે જ્ઞાન, સમ્યક્ત્વ વગેરે ગુણો રોકાય એવો નિયમ નહિ હા, અપયશનો ઉદય થયા પછી મૂઢ બની એની અસર લઈને ભણેલું ભૂલે તેથી જ્ઞાન ઢંકાઈ જાય એમ બને, પણ તે તો જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી ઢંકાઈ ગયું કહેવાય એવું મોહનીય માટે સમજવાનું અશાતા, દૌર્ભાગ્ય અપયશ આવવા પર મૂઢ બની કષાય મોહનીયના ઉદયને જાગવા દઈએ, અર્થાત્ કષાય કરીએ તો ક્ષમાદિ ગુણ આવરાય આનો અર્થ એ છે કે અઘાતી કર્મના ઉદય ચાલુ છે, અગર

નવા ઉદય આવ્યા છે, છતા આપણે સાવધાન રહીએ તો જ્ઞાન આદિ ગુણુ કોઈ આને લીધે ન ઘવાય

પરાવર્તમાન-અપરાવર્તમાન

કેટલાક કર્મ એવા છે કે જે પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી એક સાથે બંધાતા કે ભોગવાતા નથી, કિન્તુ વારાફરતી બધાય કે ઉદય પામે છે, તેથી એને પરાવર્તમાન કહે છે. દા. ત. શાતા વેદનીય બધાતુ હોય ત્યારે અશાતા ન બંધાય. શાતા૦ ઉદયમા હોય, તો અશાતા૦ ઉદયમા ન આવે. એમ અશાતા બંધાતુ હોય તો શાતાવેદનીય ન બધાય, ત્રસદશક બંધાતુ હોય તો સ્થાવર દશક નહિ બધાય. માટે આને પરાવર્તમાન કહેવાય. બાકી જેના પ્રતિપક્ષી ન હોય તે પરાવર્તમાન ગણાય; દા. ત. પાચ જ્ઞાનાવરણુ કર્મ.

બંધમાં પરાવર્તમાન ૭૦ પ્રકૃતિ છે. એમાં ૫૫ નામ કર્મની (૩૩ પિંડ પ્રકૃતિ તે ૪ વર્ણાદિ તેજસ કાર્મણુ વિના+૨ આતપ ઉદ્યોત + ૨૦ બે દસક) + ૭ મોહનીય (રતિ-અરતિ-હાસ્ય-શોક-૩ વેદ)+ ૨ વેદનીય + ૨ ગોત્ર +૪ આયુષ્ય=૭૦ આમાં તે તે જોડકામાંથી વારાફરતી એકેક બધાય. બાકી ૫ જ્ઞાનાવ૦+ ૯ દર્શના૦+ ૫ અતરાય + ૧૯ મોહનીય +૧૨ નામકર્મ = ૫૦ અપરાવર્તમાન છે, એટલે એકસાથે બંધાય છે

ઉદયમાં પરાવર્તમાન—૮૭ પ્રકૃતિમા, ઉપરોક્ત ૭૦ માથી સ્થિરાસ્થિર, શુભાશુભ બાદ કરતા ૬૬ + ૫ નિદ્રા + ૧૬ કષાય = ૮૭. એમા તે તે જોડકામાથી વારાફરતી એકેક ઉદયમા આવે. બાકી ૩૩ અપરાવર્તમાન છે અહીં ઉદયમા નિદ્રાદિ પાચમાથી અને ક્રોધાદિ ચારમાથી એક સમયે એક જ ઉદયમા

હોય ક્રોધ હોય ત્યારે માન નહિ, વગેરે માટે એને ઉદયમા પરાવર્તમાન કહ્યા. જયારે એજ કષાય બધમા અપરાવર્તમાન હોવાથી ક્રોધાદિ ચારેય એકસાથે બધાય છે

કર્મબંધનો નિયમ—પુણ્યપાપની ચતુર્ભંગી

આ સાથે એ સમજવાનુ છે કે જીવ જયારે શુભ ભાવમા વર્તતો હોય દા ત સમ્યક્ત્વ, દયા, ક્ષમા, નમ્રતા, દેવગુરુ-ભક્તિ, વ્રત, સયમ, વગેરેના ભાવવાળો હોય, ત્યારે શુભ કર્મ બાધે છે એથી ઉલટુ હિસાદિ પાપ, વિષયાસક્તિ, ક્રોધાદિ કષાય, મિથ્યાત્વ, વગેરેના ભાવમા વર્તતો હોય ત્યારે અશુભ કર્મ બાધે છે ધાર્મિક ક્રિયા અને આચારોનો આ પ્રભાવ છે કે જીવને તે શુભ ભાવમા રાખે છે, તેથી એ શુભ કર્મ બાધનાર બને છે અલબત્ત ત્યાય જો કોઈ ધનની લાલસા કે કોઈના પર ગુસ્સો વગેરે કરે તો એ અશુભ ભાવ થવાથી અશુભ કર્મ બાધે છે છતા બહુધા એવુ બને કે આરભ-સમારભ, વિષય, પરિગ્રહ વગેરે સાસારિક ક્રિયાઓ સામાન્ય રીતે અશુભ ભાવની પ્રેરક છે માટે એ અશુભ ક્રિયા છે, ત્યારે ધાર્મિક ક્રિયા શુભ ભાવની પ્રેરક છે માટે શુભ ક્રિયા છે, એટલે એ શુભ કર્મની કમાઇ કરાવે છે શુભ ભાવ જગાડવા-વધારવા હોય તો, શુભ ક્રિયા ઉપયોગી કહેવાય, અશુભ નહિ તેથી જ જીવન ધાર્મિક ક્રિયા અને ધાર્મિક આચારોથી ભર્યું ભર્યું રાખવુ જોઇએ

પ્ર૦-શુભ કર્મનો પણ લોભ શા માટે કરવો ? અસલ તો એ કર્મ પણ એક બેડી જ છે. બેડીઓ તો તોડવાની છે બેડીઓ તૂટે તોજ મોક્ષ થાય છે ને ? પછી શુભનો લોભ શા માટે ?

ઉ૦–શુભ કર્મ હોય તો સારો મનુષ્યભવ, આરોગ્ય, આર્ય દેશ, આર્ય કુળ તથા દેવ–ગુરુ–ધર્મની સામગ્રી મળે છે; અને તે મળવાથી જ ઊંચી ધર્મસાધના થઈ શકે છે કુતરૂં ઘણુ ય નવરૂ છે, પણ જ્ઞાનોપાર્જન, ધર્મશ્રવણુ, જિનભક્તિ, વ્રતનિયમ વગેરે કેમ નથી કરી શકતુ ? કહો, મનુષ્યપણાનું પુણ્ય ઉદયમા નથી. એટલે કર્મ તોડનારી ધર્મસાધના માટે સામગ્રી મેળવી આપનાર શુભકર્મ હોવાથી એની પણ જરૂર છે. અહી આયુ-ષ્યનુ શુભકર્મ ખૂટી જાય છે તો ધર્મસાધના અટકી પડે છે, આ દેખાય છે.

પ્ર૦–એમ તો એ પણ દેખાય છે ને કે આરોગ્ય, શ્રીમંતાઈ. યશ વગેરે પુણ્ય ઉદયમા હોઈને જ વધારે પાપ પણ કરે છે ?

ઉ૦–એનું કારણ એ છે કે એનું પુણ્ય કલકિત છે, પાપાનુબધી પુણ્ય છે. પાપ અને પુણ્ય બબ્બે જાતના છે.

પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય એટલે ઉદયમા પુણ્ય હોય અને સાથે ધર્મસાધના હોઇ નવુ પુણ્ય બધાતુ હોય,

પાપાનુબધી પુણ્ય એટલે પુણ્ય ઉદયમા હોય કે ઉદયમા લાવવુ હોય પણ વિષય–કષાય, અર્થ–કામ, હિસા–જૂઠ વિગેરે. સેવી રહ્યો હોય, માટે નવા પાપકર્મ બાધે.

પાપના ઉદયમા પણ ધર્મસાધના કરે છે, તો પુણ્ય ઉપાર્જે છે તેથી એ પાપ પુણ્યાનુંબંધી થયુ.

એથી ઉલટુ હિંસાદિ પાપો કરે છે. તો પાપકર્મ બાધે તેથી એ પાપાનુબધી પાપ કહેવાય.

આ સ્થિતિ હોઈને જ એ સાવધાન રહેવાનુ છે કે શુભ કર્મ કલંકિત યાને પાપાનુબધી નહી ઉપાર્જવુ એ માટે આ સાવધાની રાખવાની કે બધો ધર્મ કેવળ આત્મકલ્યાણુ, કર્મક્ષય, ભવનિસ્તાર અને આત્મશુદ્ધિ માટે જ કરવો

ધ્રુવબંધી

જ્ઞાનાવરણ આદિ કેટલાક કર્મ મહાયોગીપણા સુધી પહોચવા છતા અર્થાત્ શુભ ભાવમા રહ્યા હોય તો પણ બધાય છે. એને ધ્રુવબધી કહે છે પણ અહીં શુભભાવનો પ્રભાવ એ છે કે એ પાપ કર્મોની સ્થિતિ તથા રસ બહુ મદ બધાય છે, એથી ઊલટુ અશુભ ભાવ વર્તતો હોય ત્યારે ધ્રુવબધી શુભ કર્મ બાધવાનુ તો ખરુ જ પરતુ એનો રસ બહુ મદ બધાવાનો. ધ્રુવબધી એટલે એને યોગ્ય ગુણસ્થાનક સુધી સતત બધાયા જ કરે ધ્રુવબધી કર્મ આ છે—૫ જ્ઞાનાવરણ, ૪ દર્શનાવરણ, ૫ અતરાય, મિથ્યાત્વ૦, ૧૬ કષાય, ભય૦, જુગુપ્સા૦, વર્ણચતુષ્ક૦, તેજસ, કાર્મણ, અગુરુલઘુ૦, નિર્માણ૦, ઉપઘાત૦.

૧૮. મોક્ષ–માર્ગ

આપણે જોઈ આવ્યા કે આત્મા મિથ્યાત્વ આદિ કારણોને લીધે કર્મ બાંધે છે અને સંસારમાં રખડે છે પરંતુ જો એનાથી વિરુદ્ધ માર્ગે ચાલે તો સંસારથી છૂટી મોક્ષે પહોંચી શકે. એ વિરુદ્ધ માર્ગ એટલે સમ્યગ્દર્શનાદિનો માર્ગ. એટલે જેમ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, યોગ એ સંસારનો માર્ગ છે, તેમ **सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्राणि मोक्षमार्ग** અહીં ચારિત્રમાં તપનો સમાવેશ છે,–તેથી કહેવાય કે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપ એ મોક્ષનો માર્ગ છે

મોક્ષ માર્ગ ક્યારે મળે ?—જીવ અનાદિ કાળથી આ સંસારમાં આત્માનું અજ્ઞાન, વિષયકષાયનો આવેશ વગેરે કારણે પડેલા તો સૂક્ષ્મ અનંતકાય (નિગોદ વનસ્પતિ)માં જન્મ–મરણ કરતો હોય છે. ત્યારે. બીજા કોઈ બાદર વનસ્પતિ કે પૃથ્વીકાયાદિ યા બેઇન્દ્રિયાદિ વ્યવહારમાં આવતો ન હોઈ એ અવ્યવહારરાશિનો જીવ કહેવાય છે. એ તો જયારે કોઈ એક જીવ સંસારમાંથી મોક્ષ પામે ત્યારે જેની ભવિતવ્યતા બળવાન હોય તે જીવ અવ્યવહાર રાશિમાંથી વ્યવહાર રાશિમાં આવે છે; અર્થાત્ બાદર વનસ્પતિકાય, પૃથ્વીકાય, . વગેરેનો જન્મ પામે છે, ત્યારે એ વ્યવહારરાશિમાં આવ્યો ગણાય છે. અહીંથી જીવ સીધો ઉપર જ ચઢે એવો નિયમ નથી. પૃથ્વીકાયાદિ કે બેઇન્દ્રિયાદિ વગેરેમાંથી પાછો ઠેઠ નીચે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ સુધી પણ એને પડવાનું થાય છે. ત્યાં કાળના કાળ પણ વીતી જાય એવું ય બને છે. પાછો ઉપર ચઢે છે...વળી પડે

છે આમ કરતા કરતા પચેન્દ્રિયપણામા આવી જાય છે. પરંતુ અહી સુધી તો કોઇ ધર્મ તરફ દૃષ્ટિ જ નથી ગઈ તિર્યંચ પશુપખીના અવતાર પણ ફોક જાય છે એ તો ઠેઠ મનુષ્ય ભવ સુધી પણ આવી જાય તોય ધર્મ પ્રાપ્તિ સુલભ નથી કેમકે જયાસુધી આ સસારમા હજી એક પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળથી વધુ ભમવાનુ હોય ત્યાસુધી ધર્મ પ્રાપ્તિ નથી થતી. એમ તો ધર્મના રુડા ફળ,-દેવપણુ, વગેરે-જોઇને એ લેવા માટે ચારિત્ર, સાધુ-દીક્ષા પણ સ્વીકારી લે છે અને પાળે છે, પણ તે માત્ર દુનિયાના સુખ માટે તેથી વાસ્તવિક ધર્મ હૈયે સ્પર્શતો નથી એ તો જયારે છેલ્લા પુદ્ગલ પરાવર્તકાળ (ચરમાવર્ત)મા આવે ત્યારે જ આત્મા અને ધર્મ તરફ દૃષ્ટિ જાય છે, સસાર પર ઉદ્વેગ જન્મે છે, અને મોક્ષની અભિલાષા (રુચિ) થાય છે.

ભવ્ય-અભવ્ય —મોક્ષ દૃષ્ટિ પણ ભવ્ય જીવને જ જાગે છે, અભવ્યને નહિ. ભવ્ય એટલે મોક્ષ પામવાની લાયકાતવાળો અભવ્ય એટલે મોક્ષની લાયકાત વિનાનો. કયારે ય પણ એને મોક્ષની શ્રદ્ધા જ નહિ થવાની, સસારનો પક્ષપાત નહિ જ છૂટવાનો. એટલે એ આવ્યુ કે જેને એટલુ પણ થાય કે 'શું ત્યારે મારો મોક્ષ નહિ થાય ? હું ભવ્ય હોઇશ કે અભવ્ય ?' આવી શંકા પણ પડે એ જીવ ચોક્કસ ભવ્ય હોય છે, અને તે પણ ચરમાવર્તમા આવેલો હોય છે. કેમકે અતરમા ઊંડે ઊંડે મોક્ષ તરફ સહેજ પણ રુચિ થઈ હોય તો જ આવી શંકા પડે છે, આવો સસાર-ભ્રમણનો ભય ઊભો થાય છે

છેલ્લા પુદ્ગલપરાવર્ત-કાળ પહેલા એટલે કે અ-ચરમા-વર્તકાળમા મોક્ષની રુચિ નહિ થવાનું કારણ દેહદૃષ્ટિ, જડ સુખોનો આવેશ વગેરેને પોષનાર સહજમળ છે. એનો ઠીક

ઠીક હ્રાસ થાય ત્યારે જ મોક્ષ અને ધર્મ ઉપર દૃષ્ટિ જાય. એ વસ્તુ, જીવ ચરમાવર્તમા આવે, ત્યારે જ બની શકે છે જેમ બિમારને રોગ પાકયો ન હોય ત્યાસુધી અન્નની રુચિ નથી થતી; એવી રીતે આમા બને છે.

ચરમાવર્તમા પણ પ્રવેશ થતા જ બધાને મોક્ષ અને ધર્મની રુચિ થાય એવુ ય નથી હોતુ, વહેલા મોડા પણ થાય છે. એ થયાના લક્ષણ ત્રણ છે,—દુ ખી ઉપર દયા, ગુણવાન ઉપર દ્વેષ નહિ, અને ઔચિત્ય. આ ત્રણ કોઈ દુન્યવી લાભ આચકી લેવા માટે નહિ પણ નિઃસ્વાર્થભાવે થાય, હૃદયની તેવી કુણાશના લીધે પ્રગટે, તો માની શકાય કે સહજમળ ઘસારે પડયો છે. સહજમળનો હ્રાસ થાય ત્યારે જ ધર્મ તરફ દૃષ્ટિ જાય છે. આત્મતત્ત્વ તથા મોક્ષ લક્ષમા આવે છે, અને વિષય-કષાયનો આધળો આવેશ મદ પડે છે.

ધર્મ પણ બધાને પહેલવહેલો સર્વજ્ઞકથિત શુદ્ધ ધર્મ અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ મળી જ જાય એવુ નથી બનતુ છતા આ મોક્ષમાર્ગ તરફ લઈ જાય એવા ગુણો મળે છે. એને માર્ગાનુસારી જીવન કહે છે

卐

૧૯. માર્ગાનુસારી જીવન

મોક્ષનો માર્ગ એક જ,—સમ્યગ્દર્શન, સમ્યજ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર અને સમ્યદ્તપ એના પ્રત્યે અનુસરણ કરાવે, એના માટે યોગ્ય બનાવે તેવુ જીવન એ માર્ગાનુસારી જીવન.

શાસ્ત્રે એના ૩૫ ગુણો કહ્યા છે. એને સરળતાથી યાદ રાખવા માટે અહી એને આ પ્રમાણે ચાર વિભાગમા વહેંચીશું – (૧) જીવનમાં ૧૧ કર્તવ્યો, (૨) તજવા યોગ્ય ૮ દોષ; (૩) ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ૮ ગુણ, અને (૪) ૮ સાધનાઓ.

૧૧ કર્તવ્ય.— (૧) ગૃહસ્થ જીવન છે એટલે આજીવિકા કમાયા વિના ચાલવાનું નથી, તો તે ન્યાયથી ઉપાર્જવી. એ ન્યાયસંપન્ન વિભવ નામનું પહેલુ કર્તવ્ય (૨) ખર્ચ લાવેલા પૈસાને અનુસાર રાખવો, પણ વધારે પડતો કે ધર્મને ભૂલીને નહિ એ ઉચિતખર્ચ (આયોચિત વ્યય) નામનું બીજુ કર્તવ્ય. (૩) પૈસાથી ઉદ્ભટ (છાકટો) વેશ નહિ પહેરવો પણ છાજતો વેશ (સાથે છાજતી બીજી વસ્તુ) રાખવો એ ઉચિત વેશ, અનુદ્ભટવેશ નામનું ત્રીજુ કર્તવ્ય. (૪) રહેવા માટે ઘર એવુ નહિ કે ચોર-લુચ્ચાને ફાવટ આવી જાય અર્થાત્ બહુ દ્વારવાળુ નહિ, બહુ ઉંડાણમા કે જાહેર નહિ. તેમજ સારા પાડોશવાળુ જોઈએ, એ ચોથુ કર્તવ્ય ઉચિત ઘર — (૫) ઘર ચલાવવા વિવાહ કરશે, તે ભિન્ન ગોત્રવાળા અને સમાન કુળ તથા આચારવાળા સાથે જ કરાય. એ ઉચિત વિવાહ — (૬) ઘરમા ભોજન કરશે તે પૂર્વનું ખાધેલું પચ્યુ ન હોય ત્યાસુધી નહિ કરવાનું એ અજીર્ણે ભોજન-ત્યાગ, છટ્ઠુ કર્તવ્ય. (૭)

ભૂખ હોય છતા ભોજન પણ લગભગ નિયત કાળે અને પોતાની પ્રકૃતિને માફક જ કરવુ. તે કાળે **સાત્મ્યત ભોજન.** નિયમિતતા એટલા માટે કે ઉદરમા પાચક રસો નિયમિત જાગે છે વહેલા મોડામાં એમા ફેરફાર થાય છે. પ્રકૃતિ વાયુની હોય અને વાલ વટાણા વગેરે વાપરે તો વાયુ વધીને તબીયત બગડે. (૮) ભોજન પણ પોતાનુ પછી ને માતપિતાનું પહેલા માતાપિતાને પણ ભોજન, વસ્ત્ર, શય્યા વગેરે શક્તિ અનુસાર પોતાના કરતા સવાયા આપીને ભક્તિ કરવાની. એ આઠમુ કર્તવ્ય **માતપિતાની પૂજા.** (૯) સાથે સાથે પોતાની જવાબદારીવાળા **પોષ્યવર્ગનું પોષણ,** (૧૦) ઉપરાત અતિથિ એટલે કે જેમને ધર્મ કોઈ **તિથિએ** નહિ પણ સદાય છે એવા **મુનિ,** તથા સાધુ અર્થાત્ **સજ્જન,** અને દીન-હીન-દુ ખી માણુસ ઘરે આવી ચઢે તો તેમની **યથાયોગ્ય સરભરા,** તથા (૧૧) જ્ઞાતિમા જ્ઞાનવૃદ્ધ ને ચારિત્ર પાત્ર હોય તેની સેવા એ અગિયારમુ કર્તવ્ય

૮ **દોષનો ત્યાગ**— (૧) **નિંદાત્યાગ**—બીજાની નિંદા કરવી કે સાભળવી નહિ. નિંદા એ મહાન દોષ છે એથી હૃદયમા કાળાશ, પ્રેમભ ગ, નીચગોત્રકર્મનો બ ધ, વગેરે નુકશાન નીપજે છે. (૨) **નિંદ્યપ્રવૃત્તિ ત્યાગ**—જેમ મોઢે નિંદા નહિ તેમ કાયા, ઈન્દ્રિયોથી નિંદ્ય પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ નહિતર નિંદા થાય, પાપ લાગે (૩) ઈન્દ્રિયગુલામીત્યાગ - ઈન્દ્રિયોને અયોગ્ય સ્થાને જતી અટકાવવા એના પર અંકુશ રાખવો (૪) હૃદયમા કામ-ક્રોધ લોભ, માન (હઠાગ્રહાદિ) મદ-હર્ષ એ છ આતર શત્રુઓ પર વિજય મેળવવો. નહિતર ગુલામીમા ધન, પૂર્વનુ પુણ્ય, ધર્મ વગેરે ગુમાવવાનુ થાય (૫) એમ મનમા **અભિનિવેશ**-દુરાગ્રહ નહિ રાખવો. નહિતર અપકીર્તિ વગેરે થાય (૬) માટે જ ખોટા આવેશથી ધર્મ-**અર્થ-કામને પરસ્પર** બાધા પહોચે એવુ ન કરવુ

અર્થાત્ એ ત્રણમાંથી એક પર એવા તૂટી ન પડવું, કે જેથી બીજો સીદાય, અને અપયશ, ધર્મલઘુતા, ધર્મહાનિ, વગેરે અનર્થ નીપજે (૭) બળવો, પ્લેગ વગેરે **ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો** ત્યાગ કરવો (૮) તેમ **અયોગ્ય દેશકાળમાં** ફરવું નહિ દા. ત. વેશ્યા કે ચોર લુચ્ચાની શેરીમાંથી જવું નહિ. એમ બહુ મોડી રાતે ફરવું નહિ, નહિતર કલંક આવે કે લુંટાવું પડે.

૮ **ગુણોનો આદર:—** (૧) **પાપનોભય:**—હંમેશ પાપનો ભય રાખવો—'રખે મારાથી પાપ ન થઈ જાય!' પાપનો પ્રસંગ હોય તો 'આથી મારું આત્મિક દૃષ્ટિએ શું થાય!' એવો ભય રહે. આત્મોત્થાનનો આ પહેલો પાયો છે (૨) **લજ્જા**—અકાર્ય કરતાં લજ્જા આવે તો બનતા લગી એ કરે જ નહિ તેમ વડિલોની લજ્જા, દાક્ષિણ્ય હોય તો ખોટે રસ્તે જતાં અટકે, એમ ઇચ્છા ન હોય તો પણ સારું કાર્ય કરવા પ્રેરાય. (૩) **સૌમ્યતા**—હૃદય, વાણી અને આકૃતિ સૌમ્ય રાખવી, ઉગ્ર નહિ પણ મુલાયમ શીતલ રાખવી, તો સૌનો સદ્ભાવ સહાનુભૂતિ મળે **લોકપ્રિયતા**—ઉપરોક્ત ગુણો અને સદ્ આચારોથી લોકનો પ્રેમ સંપાદન કરવો (૫) **દીર્ઘ દૃષ્ટિ**—દરેક કાર્યમાં પગલું માંડતા પહેલાં ઠેઠ પરિણામ સુધી નજર પહોંચાડવી, કે જેથી પછી પસ્તાવું ન પડે. (૬) **બલાબલ—વિચારણા**—કાર્ય પરિણામે લાભદાયી પણ હોય છતાં કાર્ય અને પરિણામ માટે પોતાનું ગજું કેટલું છે એ વિચારી લેવું. બિનગજામાં આઘા જઈને વધુ પાછા પડવાનું થાય (૭) **વિશેષજ્ઞતા**-(વિશેષ=વિવેક)હંમેશ સાર-અસાર, કાર્ય-અકાર્ય, વાચ્ય-અવાચ્ય, લાભ-નુકસાન વગેરેનો વિવેક કરવો તેમજ વિશેષ=નવું નવું આત્મહિતકર જ્ઞાન મેળવતા રહેવું **ગુણપક્ષપાત**—સ્વ જીવનમાં શું, કે બીજામાં શું, સર્વત્ર ગુણ તરફ રુચિ ધરવી, દોષ તરફ નહિ દોષના બદલે ગુણના પક્ષપાતી બનવું

૮ સાધના.–(૧) **કૃતજ્ઞતા** –કોઈના પણ થોડા ય ઉપકારને ભૂલવો નહિ, કિંતુ યાદ રાખી યથાશક્તિ બદલો વાળવા તત્પર રહેવુ (૨) **પરોપકાર** .– સામાએ ઉપકાર ન પણ કર્યો કે ન કરવાનો હોય, છતા આપણે ઉપકાર કરતા રહેવુ (૩) **દયા**.– હૈયુ કુણુ કોમળ દયાળું રાખી શકય તન–મન–ધનથી દયા કરતા રહેવુ. નિર્દયતા કદી ન રાખવી. (૪) **સત્સંગ** –સંસારમા સંગમાત્ર રોગ છે દુઃખકારક છે, પરંતુ સત્સંગ એ રોગ કાઢવા ઔષધ છે. માટે સત્પુરુષોનો સંગ બહુ સાધવો (૫) **ધર્મશ્રવણ** – સત્સંગ સાધી ધર્મનુ શ્રવણુ કરતા રહેવુ. તેથી પ્રકાશ અને પ્રેરણા મળ્યા કરવાથી જીવન સુધારવા તક મળે છે. (૬) **બુદ્ધિના આઠ ગુણ** :– ધર્મશ્રવણુ કરવા માટે તેમજ વ્યવહારમા કોઈની ખોટી દેખાતી બોલચાલ પર ઉતાવળિયા ન થવા બુદ્ધિના આઠ પગથિયા પર ચઢવુ તે આ,–**शुश्रूषा श्रवणं चैव, ग्रहणं धारण तथा । उहोऽपोहोऽर्थविज्ञान तत्वज्ञान च धीगुणा ॥** સાભળવાની પહેલી ઈચ્છા ઉભી કરવી તે શુશ્રૂષા પછી આડાઅવળા ડાફોડિયા ન મારતા કે ચિત્ત શૂન્ય યા અન્યત્ર લાગેલુ ન બનાવતા બરાબર સાભળવુ તે શ્રવણ સાભળતા સમજતા જવુ તે ગ્રહણ સમજેલુ મનમા બરાબર ધારી રાખવુ તે ધારણા. પછી સાભળેલ તત્ત્વ પર અનુકૂળ તર્ક દૃષ્ટાન્ત વિચારવા તે ઊહા પ્રતિપક્ષમા એ નથી તે જોવુ, અગર પ્રસ્તુતમા બાધક અંશ નથી એ નક્કી કરવુ તે અપોહ ઊહાપોહથી પદાર્થ નક્કી કરવો તે અર્થવિજ્ઞાન પદાર્થ–નિર્ણય પર સિદ્ધાન્ત–નિર્ણય, તાત્પર્ય–નિર્ણય કે તત્વનિર્ણય કરવો તે તત્વજ્ઞાન (૮) **શિષ્ટાચાર પ્રશંસા** – શિષ્ટપુરુષોના આચારો આ છે,– લોકનિંદાનો ભય, દીનદુઃખિયાનો ઉદ્ધાર, કૃતજ્ઞતા, અન્યની પ્રાર્થનાનો ભંગ ન કરવાનુ દાક્ષિણ્ય, નિંદાત્યાગ, પ્રશંસા, આપત્તિમા ધૈર્ય, સંપત્તિમા નમ્રતા, અવસરોચિત હિત–મિત વચન,

વચન-બદ્ધતા, વિઘ્નજય, આયોચિત વ્યય, સત્કાર્યનો આગ્રહ, અકાર્યનો ત્યાગ, અતિનિદ્રા-વિષય-કષાય-વિકથાદિ-પ્રમાદ-ત્યાગ, ઔચિત્ય, . વગેરે આની પ્રશસા કરતા રહેવુ

માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણોથી જીવન મઘમઘતુ બને એ બહુ જરૂરી છે, કેમકે આગળ ઠેઠ સસાર ત્યાગી સાધુપણા સુધી પહોચેલા પણ જો આમાના કોઈ ગુણનો ભગ કરી નાખે છે તો તે ઊંચા ધર્મસ્થાનથી પતન પામવા સુધી પણ પહોચી જાય છે માર્ગાનુસારી ગુણોનુ આટલું મહત્ત્વ છતા એ પામેલામા સમ્યગ્દર્શન હોય જ એવો નિયમ નથી. સમ્યગ્દર્શન પામવા માટે અપુનર્બધક અવસ્થાની જરૂર રહે છે.

અપુનર્બંધક અવસ્થા

આ અવસ્થા પામવા માટે મૂળમાં ત્રણ ગુણ જરૂરી છે. (૧) તીવ્રભાવે પાપ નહિ આચરવુ અર્થાત્ પાપ ન છૂટતા હોય છતા એમા હૃદય પાપભીરુ અને પાપના ઉદ્વેગવાળુ તથા કુણુ રાખવુ. (૨) ઘોર સસાર પર બહુમાન ન ધરવુ સસાર એટલે ચારગતિમા ભ્રમણ, સસાર એટલે અર્થકામ તથા વિષય-કષાય, સસાર એટલે કર્મબધન. આ સસાર ભયકર છે એવો ખ્યાલ રાખી સસારનો પક્ષપાત, એના પર આસ્થા, કે એમા સારપણાની બુદ્ધિ ન રાખવી (૩) ઉચિત સ્થિતિનુ પાલન કરવુ પોતાની સ્થિતિને અનુચિત નહિ વર્તવુ

૨૦. સમ્યગ્દર્શન

માર્ગાનુસારી અને અપુનર્બંધક અવસ્થા જૈનેતરમા પણ હોઈ શકે છે રાજા ભર્તૃહરિ જેવા વૈરાગ્ય પામી સસાર છોડી અવધૂત સન્યાસી બનેલા, તે એ દશાની સુદર સ્થિતિએ પહોંચેલા પરતુ એમને વીતરાગ સર્વજ્ઞના કહેલા તત્ત્વ નહિ મળેલા, તેથી સમ્યગ્દર્શનની ભૂમિકા પર નહિ આવેલા, અને ઊચા ગુણુસ્થાનકે નહિ ચઢેલા. માટે જ સમ્યગ્દર્શનનો પાયો માડવાની ખાસ જરૂર છે

સમ્યગ્દર્શન એટલે જિનોક્ત તત્ત્વ પર રુચિ, વીતરાગ સર્વજ્ઞે કહેલા તત્ત્વભૂત પદાર્થની હાર્દિક અનન્ય શ્રદ્ધા તત્ત્વ એટલે વસ્તુસ્વરૂપ, એ અનેકાતમય છે, એકાત રૂપ નથી આને કહેનારા વીતરાગ સર્વજ્ઞ છે એમને અસત્ય બોલવાને કોઈ કારણુ નથી તેમજ સર્વજ્ઞતાથી ત્રણેય કાળનુ બધુ જ પ્રત્યક્ષ જુએ છે, અને વિશ્વનુ જેવું સ્વરૂપ છે તેવુ જ એ કહે છે. તેથી એ તત્ત્વ પર જ સપૂર્ણ શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ તત્ત્વ જીવ—અજીવ વગેરે પૂર્વે બતાવ્યા છે

આ સમ્યગ્દર્શન ગુણુ એ નિશ્ચય-દૃષ્ટિએ મિથ્યાત્વ અને અનતાનુબધી કર્મના ક્ષયોપશમથી આત્મામા પ્રગટ થતો એક શુદ્ધ પરિણામ (અવસ્થા) છે વ્યવહારદૃષ્ટિથી શ્રદ્ધાવાન, લિગ, લક્ષણુ આદિ સ્વરૂપે છે

સમ્યક્ત્વના પાચ લક્ષણુ આ પ્રકારે,—શમ-સવેગ-નિર્વેદ-અનુકપા-આસ્તિક્ય

(૧) **શમ** અર્થાત્ પ્રશમ એટલે કે અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયથી થતી રાગદ્વેષાદિના આવેશની શાંતિ (૨) **સંવેગ** એટલે દેવતાઈ સુખ પણ દુઃખરૂપ સમજી મોક્ષ માટે એકમાત્ર તાલાવેલી, તીવ્ર અભિલાષા થાય તે એમ સુદેવ-ગુરુ-ધર્મ પર તીવ્ર અનુરાગ એ સંવેગ. (૩) **નિર્વેદ**—નરકાવાસની જેમ સંસાર એક કેદ રૂપ લાગી એના પ્રત્યે થતો ઉદ્વેગ (૪) **અનુકંપા**—શક્યતાનુસાર દુઃખીના દુઃખ ટાળવાની દયા અને બાકી પ્રત્યે પણ દિલમાં આર્દ્રતા દુઃખી બે જાતના, ૧ દ્રવ્યથી દુઃખી એટલે ભૂખ, તરસ, રોગ, માર, વગેરેથી પીડાતા. ૨ ભાવથી દુઃખી એટલે પાપ, દોષ, ભૂલ, અધર્મપણું, વગેરેથી પીડિત બંને પ્રત્યે દયા એ અનુકંપા (૫) **આસ્તિક્ય**—એવી અટલ શ્રદ્ધા કે "**तमेव सच्चं निस्संकं जं जिणेहिं पवेइयं** । જિનેશ્વરોએ જે કહ્યું છે તે જ સાચું અને શંકા વિનાનું" એવો દઢ રંગ હોય

૬૭ **વ્યવહાર**– સમ્યગ્દર્શન એ મોક્ષનો અનિવાર્ય પહેલો ઉપાય છે એ જેમ જેમ વધુ ને વધુ નિર્મળ થાય તેમ તેમ ઉપરના ઉપાય જોરદાર બનતા જાય છે. આ નિર્મળતા માટે સમ્યક્ત્વના ૬૭ વ્યવહાર પાળવાના છે એને સરળતાથી યાદ રાખવા આ પદ યાદ રાખવું 'સદ[૪] શુ[૩] લિ[૫] દૂ[૫] ભૂ[૫] લ[૫]-આ[૬]જ[૬]ભા[૬]ઠા[૬] પ્રભા[૮] વિ[૧૦] આમાં તે તે અક્ષર એકેક વિભાગ સૂચવે છે, તે આ,–સદ્દહણા–શુદ્ધિ–લિંગ–દૂષણ–ભૂષણ–લક્ષણ–આગાર–જયણા ભાવના–સ્થાન–પ્રભાવના–વિનય એની સમજ—

૪ **સદ્દહણા**—૧ પરમાર્થ સંસ્તવ=જીવ, અજીવ વગેરે તત્ત્વો–(પરમ અર્થ)નો પરિચય, હાર્દિક શ્રદ્ધાવાળો અભ્યાસ, ૨

પરમાર્થના જ્ઞાતા સાધુજનોની સેવા, ૩ વ્યાપન્ન-વર્જન=દર્શન ગુમાવી બેઠેલા કુગુરુનો ત્યાગ, ૪ મિથ્યાદષ્ટિઓના સગનો ત્યાગ.

૩ શુદ્ધિ-જગતમા જિનેશ્વર દેવ, જિનમત, અને જિનમતમા રહેલ સઘ એ ત્રણ જ સાર, બાકી સસારને અસાર માને ૩ લિંગ (૧) યુવાન સુખીને દિવ્યસગીત-શ્રવણ જેવો ધર્મશાસ્ત્ર-શ્રવણનો તીવ્ર રાગ. (૨) અટવી ઉતર્યા ભૂખ્યા ડાસ બ્રાહ્મણને ઘેબરની જેમ ચારિત્ર ધર્મની તીવ્ર અભિલાષા, (૩) વિદ્યાસાધકની જેમ અરિહત અને સાધુની વિવિધ સેવાનો નિયમ

૫ દૂષણનો ત્યાગ-૧. જિનવચનમા શંકા, ૨. અન્ય ધર્મની કાક્ષા (આકર્ષણ), ૩ ધર્મક્રિયાના ફળમા સંદેહ, ૪. મિથ્યાદષ્ટિની પ્રશસા, ૫. કુલિંગી (મિથ્યાદષ્ટિ ગુરુ)નો પરિચય,-આ પાચ ન કરવા સમ્યકત્વના. ૫. ભૂષણ—૧. જૈન-શાસનમા કુશળતા(ઉત્સર્ગ-અપવાદવચન, વિધિવચન, ભયવચન વગેરેનો વિવેક), ૨. શાસન-પ્રભાવના, ૩ સ્થાવર તીર્થ શત્રુંજયાદિની અને જગમતીર્થ શ્રમણસઘની વિવિધ સેવા, ૪ સ્વ-પરને જૈનધર્મમા સ્થિર કરવા, ૫. પ્રવચન-સઘની ભક્તિ, વિનય-વૈયાવચ્ચ ૫ લક્ષણ-શમ, સવેગ નિર્વેદ-અનુકપા-આસ્તિકય પૂર્વે કહ્યા છે.

૬ આગાર:—આગાર એટલે અપવાદ. રાજા, જનસમૂહ, બળવાન ચોર વગેરે, કુલદેવી આદિ, ને માતાપિતાદિ ગુરુવર્ગ-આ પાચનો તેવો બળાત્કાર થાય, તથા છઠ્ઠો આગાર જગલ આદિમા આજીવિકાનો પ્રશ્ન ઊભો થાય, ત્યા મિથ્યાધર્મીને હૈયાના ભાવ વિના વદન કરી લેવાનો અપવાદ. ૬ જયણા—જયણા એટલે કાળજી મિથ્યાદષ્ટિ સંન્યાસી વગેરે કુગુરુ, અને મહાદેવ વગેરે કુદેવ, તથા મિથ્યાત્વીએ પોતાના દેવ તરીકે

ગ્રહણ કરેલ જિનપ્રતિમા, આ ત્રણને વંદન-નમન, આલાપ-સંલાપ કે દાન-પ્રદાન ન કરવા આથી સમકિતની જતના--રક્ષા થાય છે (વંદન=હાથ જોડવા, નમન=સ્તુતિ આદિથી પ્રણામ, આલાપ=વગર બોલાવ્યે સન્માનથી બોલાવવું. સંલાપ= વારંવાર વાર્તાલાપ દાન=પૂજ્ય તરીકે અન્નાદિ દેવા, પ્રદાન = ચંદન-પુષ્પાદિ પૂજા-સામગ્રી ધરવી, યાત્રા-સ્નાન-વિનય-વૈયાવચ્ચાદિ કરવા) **૬ ભાવના**—સમ્યક્ત્વને ટકાવવા માટે એને 'મૂલ-દાર-પઈટ્ઠાણું, આહારો-ભાયણ-નિહી' એ છ ભાવના આપવી જોઈએ (દા. ત. સમ્યક્ત્વ એ બાર વ્રતરૂપી શ્રાવક ધર્મનું મૂળ છે, દ્વાર છે, પાયો છે, આધાર છે, ભાજન (પાત્ર) છે, ભંડાર (તિજોરી) છે મૂળ સલામત વિના વૃક્ષ સૂકાઈ જાય, દરવાજા વિના નગરમાં પ્રવેશ ન થઈ શકે, સારા પાયા વિના ઈમારત ન ટકે કે ઊંચી ન કરાય, પૃથ્વી રૂપી આધાર ઉપર જ જગત ઊભું રહે છે, સિંહણનું દૂધ વગેરે સુવર્ણાદિના પાત્રમાં જ ટકે છે, મણિ-માણેક-મોતીના ભંડાર—તિજોરીમાં જ સુરક્ષિત રહે છે, એ પ્રમાણે વ્રત-ધર્મ માટે સમ્યક્ત્વ પહેલું જરૂરી છે **૬ સ્થાન**—સમ્યક્ત્વને રહેવા માટે છ સ્થાન છે. એ વિચારીને મનમાં એ સ્થાન નક્કી રાખ્યા હોય તો જ સમ્યક્ત્વ રહી શકે. (૧) આત્મા દેહથી ભિન્ન સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે (૨) એ નિત્ય છે, સનાતન છે, કોઈએ બનાવ્યો નથી ને કયારેય નાશ પણ પામી જતો નથી (૩) આત્મા કર્મનો કર્તા છે, મિથ્યાત્વાદિ કારણે કર્મ ઉપાર્જે છે (૪) વળી એ સ્વોપાર્જિત કર્મનો ભોક્તા છે, પોતાને પોતાના કર્મ ભોગવવા પડે છે (૫) આત્માનો મોક્ષ પણ થઇ શકે છે. સંસાર અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવે છે, માટે એનો અંત અને મોક્ષ ન જ થાય-એવું નથી (૬) મોક્ષના સાચા ઉપાય પણ છે,—દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર અને તપ.

૮ પ્રભાવના—જનતામા જૈનશાસનની પ્રભાવના કરે એવી પ્રાવચનિકતા, ધર્મકથકતા વગેરે આઠ વિશેષતાઓથી સમ્યક્ત્વ નિર્મળ થાય છે, માટે એને ય અહી ૬૭ વ્યવહારમા ગણેલ છે. એવી વિશેપતાવાળા આઠ છે. (આઠ પ્રથમાક્ષરમા-પ્રાકવાનૈ તવિસિક) (૧) પ્રાવચનિક (પ્રવચન=દ્વાદશાગી)=તે તે કાળમા ઉપલબ્ધ સર્વ આગમોના પ્રખર અભ્યાસી, (૨) ધર્મ-કથક=આક્ષેપિણી, વિક્ષેપિણી, સવેગજનની અને નિર્વેદકારિણી ધર્મકથામાં કુશળ, (૩) વાદી=પરમતખડન—સ્વમત સ્થાપનકારી વાદની લબ્ધિવાળા; (૪) નૈમિત્તિક=ભૂત—ભવિષ્ય જાણી શકે એવા નિમિત્તશાસ્ત્રમા નિષ્ણાત, (૫) તપસ્વી, (૬) વિદ્યાવાન=પ્રજ્ઞપ્તિ, આકાશગામિની વગેરે વિદ્યા જેને સિદ્ધ છે, (૭) સિદ્ધ=ચમત્કારિ પાદલેપ, અજનગુટિકા વગેરેના જાણકાર, અને (૮) કવિ=ચમત્કારિક વિશિષ્ટ ઉત્પ્રેક્ષાદિ ભર્યા કાવ્ય શીઘ્ર રચી શકે તે

૬૦ વિનય—સમકિતી આત્મા પચપરમેષ્ઠી અને ચૈત્ય-શ્રુત-ધર્મ-પ્રવચન-દર્શન એ દશનો વિનય કરે (ચૈત્ય=જિન-મૂર્તિ-મંદિર, શ્રુત=આગમ, ધર્મ=ક્ષમાદિ યતિધર્મ, પ્રવચન=જૈનશાસન-સઘ, દર્શન=સમકિત, સમકિતી.) એ વિનય પાચ રીતે ૧. બહુમાન પૂર્વક વિનય ભક્તિ, ૨. વસ્તુ-અર્પણથી પૂજા, ૩. ગુણ-પ્રશસા, ૪ નિદાનો ત્યાગ અને ૫. આશાતનાનો ત્યાગ

આ ૬૭ પ્રકારનો વ્યવહાર પાળવાથી, સમ્યકત્વનો આત્મ-પરિણામ પ્રાપ્ત ન હોય તો પ્રાપ્ત થાય છે, અને પ્રાપ્ત હોય તો વધુ ને વધુ નિર્મળ બને છે

સમ્યગ્દર્શન (સમ્યકત્વ) પ્રાપ્ત કરવા માટે અને પ્રાપ્ત થયું હોય તો ટકાવવા માટે આ કરણી આચરવાની છે.

પ્રતિદિન જિનદર્શન, જિનભક્તિ-પૂજા, પૂજામા પોતાના

(અનુસધાન પાના નબર ૯૫ ની નીચે)

૨૧. દેશવિરતિ : બારવ્રત

સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું એટલે હવે આત્માને સંસાર અને આરંભ-પરિગ્રહ-વિષય વગેરે ઝેર જેવા લાગે છે. તેથી રોજ ઝંખના રહે કે-'ક્યારે આ પાપભર્યા ઘરવાસને છોડી નિષ્પાપ સાધુ-દીક્ષા (ચારિત્ર, પ્રવ્રજ્યા) લઉં અને અણગાર બની દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપનું જ એક માત્ર જીવન જીવું.' એનાથી સંસાર એકદમ ન છૂટે એ બને, પરંતુ એનું દિલ આવું બન્યું રહેવું જોઈએ. હવે જ્યારે સર્વપાપ-ત્યાગની સાચી ઝંખના છે, તો પછી એ માર્ગે લઈ જાય એવો શક્ય પાપત્યાગના માર્ગનો અભ્યાસ જોઈએ. એ માટે દેશવિરતિ(= અંશેવિરતિ) ધર્મનું પાલન કરવાનું છે. એમાં સમ્યક્ત્વવ્રત પૂર્વક સ્થૂલપણે હિંસાદિ પાપોના ત્યાગની તથા સામાયિકાદિ ધર્મસાધનાની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે. દેશવિરતિ ધર્મમાં આ રીતે બાર વ્રતો આવે છે.—

દ્રવ્યનું યથાશક્તિ સમર્પણ, સાધુસેવા, નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ, અરિહંત-સિદ્ધ-સાધુ-જિનધર્મના ત્રિકાળ શરણનો સ્વીકાર, પોતાના દુષ્કૃતોની આત્મનિંદા, અરિહંતાદિના સુકૃતોની અનુમોદના, જિનવાણીનું શ્રવણ, તીર્થયાત્રા, સાતવ્યસન (શિકાર, જુગાર, માંસાહાર, દારૂ, ચોરી, પરસ્ત્રી, વેશ્યા)નો સર્વથા ત્યાગ, રાત્રિભોજન-ત્યાગ વગેરે વ્રત નિયમ, દયાદાનાદિકની પ્રવૃત્તિ, સામાયિકાદિ ક્રિયા, તીર્થંકર પરમાત્મા વગેરે મહાપુરુષોના ચરિત્રગ્રન્થો અને ઉપદેશમાળા-ધર્મસંગ્રહ-શ્રાદ્ધવિધિ-અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ-ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા, વગેરે ગ્રંથોનું વાચન ઇત્યાદિ

૫ અણુવ્રત + ૩ ગુણવ્રત + ૪ શિક્ષાવ્રત = બાર વ્રત.

૫ અણુવ્રત—સ્થૂલ હિંસા-અસત્યાદિ પાપનો ત્યાગ અહિંસા, સત્ય, નીતિ, સદાચાર અને અલ્પ પરિગ્રહ.

૩ ગુણવ્રત—દિશા-પરિમાણ, ભોગોપભોગ-પરિમાણ અને અનર્થદંડ-વિરમણ.

૪ શિક્ષાવ્રત—સામાયિક, દેશાવગાસિક પૌષધ અને અતિથિ-સંવિભાગ.

૧. સ્થૂલ અહિંસા: [સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત-વિરમણ]—'હાલતા ચાલતા નિરપરાધી ત્રસ જીવને જાણી જોઈને નિરપેક્ષપણે મારું નહિ.'—એવી પ્રતિજ્ઞા. આના વિશુદ્ધ પાલનમાં બને ત્યાંસુધી જીવને પ્રહાર, અંગચ્છેદ, ગાઢ બંધન, ડામ, અતિભારારોપણ, ભાતપાણીમાં વિલંબ-વિચ્છેદ વગેરે કરવા નહિ. પ્રતિજ્ઞામાં કદાચ રોગ પર જુલાબ આદિ લેવા પડે અને એમાં જીવ મરે તેની જયણા. [બળતા દિલે અપવાદ].

૨. સ્થૂલ સત્ય: [સ્થૂલ મૃષાવાદ-વિરમણ]—'કન્યા વગેરે મનુષ્ય અંગે, ઢોર અંગે, જમીન-મકાન અંગે, માલ અંગે જૂઠ બોલવું નહિ, તથા બીજાની થાપણનો ઇન્કાર ન કરું, ઓળવુ નહિ.' એવી પ્રતિજ્ઞા. આના વિશુદ્ધ પાલન માટે સહસા (વગર વિચાર્યું) ન બોલવું, પત્ની-મિત્ર વગેરેની ગુપ્ત વાત કોઈને ન કહેવી, જૂઠ બોલવાની સલાહ ન આપવી, ખોટા ચોપડા-દસ્તાવેજ ન લખવા,—આ સાવધાની બરાબર જાળવવી જોઈએ

૩. સ્થૂલ ચોરી ત્યાગ (સ્થૂલ અદત્તાદાન-વિરમણ)-'રાજ

દટે, થોડુ ભડે (નિ દે) એવી ચોરી, હુ કરૂ નહિ,' આ પ્રતિજ્ઞા. એમા ચોરી, લૂટફાટ, ખાતર પાડવુ, ખીસ્સા કાપવા, ગઠડી ઉપાડવી, દાણચોરી, ટીકીટ ચોરી, વગેરેનો ત્યાગ કરવાનો આ વ્રતના પાલન માટે, ખને ત્યાસુધી પાચ અતિચાર ટાળવાના, ચોરને ટેકો ન આપવો, ચોરીનો માલ ન સઘરવો, ભળતો યા ભેળસેળ કરીને ન વેચવો, રાજ્યવિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવુ, ખોટા માપા વગેરે ન રાખવા–આ સાવધાની જાળવવી જોઇએ

૪. સદાચાર (સ્થૂલ મૈથુન–વિરમણ)–પરસ્ત્રી, વેશ્યા, વિધવા ને કુમારિકાના ભોગનો ત્યાગ અને સ્વસ્ત્રીમા સતોષની પ્રતિજ્ઞા એના પાલન માટે ખને ત્યાસુધી અનગ(કામના અંગ સિવાયના અગની)ક્રીડા, તીવ્ર વિષયાસક્તિ, અને પરના વિવાહ–કરણ ન કરવાની સાવધાની રાખવી.

૫ પરિગ્રહ–પરિમાણ [સ્થૂલ પરિગ્રહવિરમણ]—ધન, ધાન્ય, જમીન, મકાન, દુકાન, વાડી, સોનુ રૂપુ વગેરે, હીરામોતી વગેરે ઝવેરાત, વાસણ–કુસણ, ફરનિચર, ઢોર, દાસદાસી એવા નવ પ્રકારના પરિગ્રહનુ પરિમાણ નક્કી કરવુ કે, ' આટલાથી વધુ રાખુ નહિ ' અથવા બધાની કુલ, મૂળ યા બજાર–ભાવની કિંમતે...રૂપિયાથી વધુ કિમતનો પરિગ્રહ રાખુ નહિ વધુ આવી જાય તો તરત ધર્મ માર્ગે ખર્ચી નાખુ' ' આ પ્રતિજ્ઞા વ્રતના પાલન માટે પરિગ્રહના પરિમાણનુ વિસ્મરણ ન થવા દેવુ અધિક પરિગ્રહને સ્ત્રી–પુત્રાદિના નામે રાખી એના પર પોતાની હકુમત ન રાખવી, પ્રતિજ્ઞાની કલ્પના ન કેળવવી વગેરે સાવધાની જાળવવી.

૬. દિશાપરિમાણ–ઉપરનીચે ૦ાા–૧ માઈલ, ને ચારે દિશામા આટલા આટલા માઈલની અથવા ભારતની બહાર

૫ અણુવ્રત + ૩ ગુણવ્રત + ૪ શિક્ષાવ્રત = બાર વ્રત.

૫ અણુવ્રતઃ—સ્થૂલપણે હિંસા–અસત્યાદિ પાપનો ત્યાગ. અહિંસાસત્ય, નીતિ, સદાચાર અને અલ્પ પરિગ્રહ.

૩ ગુણવ્રત—દિશા–પરિમાણ, ભોગોપભોગ–પરિમાણ અને અનર્થદંડ–વિરમણ.

૪ શિક્ષાવ્રત—સામાયિક, દેશાવકાશિક, પૌષધ અને અતિથિ–સંવિભાગ

૧. સ્થૂલ અહિંસા : [સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત–વિરમણ]—'હાલતા ચાલતા 'નિરપરાધી ત્રસ જીવને જાણી જોઈને નિરપેક્ષપણે મારુ નહિ,'–એવી પ્રતિજ્ઞા આના વિશુદ્ધ પાલનમા બને ત્યાંસુધી જીવને પ્રહાર, અંગછેદ, ગાઢ બંધન, ડામ, અતિભારારોપણ, ભાતપાણીમા વિલંબ–વિચ્છેદ વગેરે કરવા નહિ. પ્રતિજ્ઞામા કદાચ રોગ પર જુલાબ આદિ લેવા પડે અને એમા જીવ મરે તેની જયણા [બળતા દિલે અપવાદ].

૨. સ્થૂલ સત્ય [સ્થૂલ મૃષાવાદ–વિરમણ]—'કન્યા વગેરે મનુષ્ય અંગે, ઢોર અંગે, જમીન–મકાન અંગે, માલ અંગે જૂઠ બોલવુ નહિ, તથા બીજાની થાપણનો ઇન્કાર ન કરુ, ઓળવુ નહિ.' એવી પ્રતિજ્ઞા. આના વિશુદ્ધ પાલન માટે સહસા (વગર વિચાર્યું) ન બોલવુ, પત્ની–મિત્ર વગેરેની ગુપ્ત વાત કોઈને ન કહેવી, જૂઠ બોલવાની સલાહ ન આપવી, ખોટા ચોપડા–દસ્તાવેજ ન લખવા,—આ સાવધાની બરાબર જાળવવી જોઈએ.

૩. સ્થૂલ ચોરી ત્યાગ (સ્થૂલ અદત્તાદાન–વિરમણ)–'રાજ

દંડે, લોક ભંડે (નિંદે) એવી ચોરી, હું કરૂ નહિ,' આ પ્રતિજ્ઞા. એમા ચોરી, લૂંટફાટ, ખાતર પાડવુ, ખીસ્સા કાપવા, ગઠડી ઉપાડવી, દાણચોરી, ટીકીટ ચોરી, વગેરેનો ત્યાગ કરવાનો આ વ્રતના પાલન માટે, બને ત્યાસુધી પાચ અતિચાર ટાળવાના, ચોરને ટેકો ન આપવો, ચોરીનો માલ ન સંઘરવો, ભળતો યા ભેળસેળ કરીને ન વેચવો, રાજ્યવિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવુ, ખોટા માપા વગેરે ન રાખવા—આ સાવધાની જાળવવી જોઇએ

૪. સદાચાર (સ્થૂલ મૈથુન–વિરમણ)–પરસ્ત્રી, વેશ્યા, વિધવા ને કુમારિકાના ભોગનો ત્યાગ અને સ્વસ્ત્રીમા સંતોષની પ્રતિજ્ઞા એના પાલન માટે બને ત્યાસુધી અનંગ(કામના અંગ સિવાયના અંગની)ક્રીડા, તીવ્ર વિષયાસક્તિ, અને પરના વિવાહ–કરણ ન કરવાની સાવધાની રાખવી

૫ પરિગ્રહ–પરિમાણ [સ્થૂલ પરિગ્રહવિરમણ]—ધન, ધાન્ય, જમીન, મકાન, દુકાન, વાડી, સોનુ રૂપુ વગેરે, હીરામોતી વગેરે ઝવેરાત, વાસણ–કુસણ, ફરનિચર, ઢોર, દાસદાસી એવા નવ પ્રકારના પરિગ્રહનું પરિમાણ નક્કી કરવુ કે, ' આટલાથી વધુ રાખું નહિ ' અથવા બધાની કુલ, મૂળ યા બજાર–ભાવની કિંમતે...રૂપિયાથી વધુ કિંમતનો પરિગ્રહ રાખુ નહિ વધુ આવી જાય તો તરત ધર્મ માર્ગે ખર્ચી નાખું ' આ પ્રતિજ્ઞા વ્રતના પાલન માટે પરિગ્રહના પરિમાણનું વિસ્મરણ ન થવા દેવુ અધિક પરિગ્રહને સ્ત્રી–પુત્રાદિના નામે રાખી એના પર પોતાની હકુમત ન રાખવી, પ્રતિજ્ઞાની કલ્પના ન ફેરવવી વગેરે સાવધાની જાળવવી.

૬. દિશાપરિમાણ–ઉપરનીચે ૦ા–૧ માઈલ, ને ચારે દિશામા આટલા આટલા માઈલની અથવા ભારતની બહાર

જાઉ નહિ,-આ પ્રતિજ્ઞા, આના પાલનમાં પરિમાણ ભૂલવુ નહિ, એક દિશામાં સક્ષેપી બીજી દિશામા જરૂરી તેટલો વધારા ન કરવો; વગેરે સાવધાની રાખવી જોઈએ

૭. **ભોગોપભોગ પરિમાણ વ્રત**—ભોગ એટલે એક જ વાર ઉપયોગમા આવે તે,— અન્ન-પાન, તંબોલ-વિલેપન, ફૂલ, વગેરે. ઉપભોગ એટલે વારંવાર ઉપયોગમા આવે તે,— ઘર, ઘરેણા, પલંગ, ખુરસી, પથારી, વાહન, પશુ, વગેરે. સાતમા વ્રતમા આનું પોતાની શક્તિ મુજબ પાલન થાય એવુ પ્રમાણ નક્કી કરી બાકીનાના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરવી.

અન્ન-પાનમા શ્રાવકે બનતા લગી સચિત્ત(સજીવ)ને ત્યાગ રાખવો, દા. ત. કાચું પાણી, કાચા શાક, ફળ કે તરત કાઢેલ રસ, કાચું મીઠું વગેરે. અલબત્ત સચિત્તને અચિત્ત કરવામાં જીવ નાશ થાય છે, પરંતુ સચિત્ત વાપરવામા સીધો પોતાના મુખથી જીવનો નાશ થાય છે, તેમ જ અચિત્ત કરતા એ વધુ વિકારક છે. ઉકાળેલું પાણી, રંધાઇને બરાબર ચઢેલા શાક, કાપ્યા અને બીજી જુદું પાડયાની બે ઘડી પછીનાં પાકા ફળ કે રસ, (પાકા કેળામા બીજ નથી તેથી તે વગર કાપ્યા પણ અચિત્ત છે), બલવણ-ભઠ્ઠીમા પકવેલું મીઠુ વગેરે અચિત્ત છે. છેવટે અમુક સચિત્ત મોકળા રાખી બાકીનો ત્યાગ, તથા પર્વ-તિથિ-ચોમાસા વગેરેમા સર્વથા સચિત્ત ત્યાગ કરવો.

આ વ્રતમા ૨૨ અભક્ષ્ય-૩૨ અનંતકાયને ત્યાગ કરવાનો છે, એમ ૧૫ કર્માદાન ત્યજવાના છે.

૨૨ અભક્ષ્ય

અભક્ષ્યભક્ષણ જીવન નિર્વાહમા અનુપયોગી છે એમા એ વિકારી છે, વગેરે કારણે શ્રાવક તેનો ત્યાગી હોય. ૨૨ અભક્ષ્ય

આ પ્રમાણે :–(૧) રાત્રિભોજન (૨–૫) ૪ મહાવિગઈ-માસ, મદિરા (દારૂ), મધ માખણ, આ ચારેયમા તદ્વર્ણના અસંખ્ય જીવ જન્મે છે, એમ ઈતરોએ પણ કહ્યું છે ઇંડા, કોડલીવર-ઓઇલ, લીવરના ઈજેકશન વગેરે પણ માસમા ગણાય, મધમાખી અશુચિ પુદ્ગલ મધમા ભરે છે, તેમ જ મધ પેદા થાય છે ત્યારે એમા અસખ્ય ઉડતા જીવ ચોટીને મરે છે, તથા મધને મેળવતા એમા કેટલી ય માખીઓ નાશ પામે છે. માખણમા સૂક્ષ્મ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. (૬–૧૦) ૫ ઉદુંબર પંચક (વડ-પીપળો–પારસપીપળો-ગુલરપ્લક્ષ–કાલુબર)ના ટેટા, એમા ઘણા જીવડા હોય છે. (૧૧–૧૫) બરફ, કરા, અફીણ વગેરે વિષ, સર્વ માટી અને વેગણ, એ પાચ, (૧૬) બહુબીજ દા. ત. રીગણ, કોઠિબડા, ખસખસ, અંજીર, રાજગરો, પટોળાં આદિ, જેમા અંતરપટ વિના બહુ બી સાથે હોય, (૧૭) તુચ્છફળ–બોર, જાંબૂ, ગુંદા, મહુડા, કોમળસીગ વગેરે (૧૮) અજાણ્યા ફળ (૧૯) સધાન=બરાબર તડકા ખાધા વિનાનું કે પાકી ચાસણી વિનાનું બોળ અથાણુ (૨૦) ચલિત રસ, જેના રસ, વર્ણ ગધ-સ્પર્શ બગડી ગયા હોય તે, દા. ત. વાસી રાંધ્યુ બાફ્યુ અન્ન-રોટલી રોટલો-ભાત–નરમ પુરી ભાખરી–માવો વગેરે, એ રાત્રિ લંઘેલા દહી–છાશ, અપક્વ દહી, શિયાળામા ૧ માસ–ઉનાળામા ૨૦ દિન–ચોમાસામા ૧૫ દિન ઉપરાતની મિઠાઈ, ઉનાળા–ચોમાસામા ભાજીપાલો–તલ–ખજૂર–ખારેક, ચોમાસામા સુકો મેવો, કાચી ખાડ આર્દ્રા પછી કેરી, બગડી ગયેલ મિઠાઇ મુરબ્બા અથાણા (૨૧) વિદળસયુક્ત કાચા દહી, દૂધ કે છાશ એમા અસંખ્ય ત્રસ જીવ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે વિદળ એટલે તેલ ન નીકળે અને બે ફાડ થાય એવા કઠોળ, એની દાળ, લોટ કે ભાજી.

(૨૨) ૩૨ અનંતકાય.

જગતમા સૌથી થોડા મનુષ્યો છે, એના કરતા અસંખ્ય ગુણુ નારકી, એનાથી અસંખ્યગુણુ દેવો, એથી અસંખ્યગુણુ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, એથી અસં૦ગુણુ વિકલેંદ્રિયો એથી અસં૦ગુણુ અગ્નિકાય એના કરતા પૃથ્વી–પાણી–વાયુકાય જીવો વિશેષાધિક વિશેષાધિક, એના કરતા અનંતગુણા મોક્ષના જીવો છે, અને એના કરતા પણુ અનંતગુણા જીવો એક અનંતકાય શરીરમા છે. તો એ કેમ જ ખવાય? નરકના ૪ દ્વાર કહ્યા છે–પરસ્ત્રી-સંગ, રાત્રિભોજન, સંધાન અને અનંતકાય બધા કંદ અનંતકાયિક છે. દા ત સુરણુ, વજ્રકંદ, લીલોકચૂરો શતાવરી, વિરાલી (સોફાલી), કુંવરપાઠુ, થોરિયા, ગળો (લીમડા વગેરે પરની), લસણુ, વંશકારેલ, ગાજર, લુણી (જેને બાળી સાજીખાર કહે છે તે), લોઢક-પદ્મિનીનો કંદ પોયણા, ગિરિકર્ણિકા–ગરપર, કિસલય–પ્રારંભિક કોમળપાન, તથા સર્વે પહેલા અંકુર, ખરસઈઓ, થેગભાજી (જેમા પોખ થાય છે), લીલીમોથ, લવણુ વૃક્ષની છાલ, ખિલ્લુડ, અમૃતવેલ, મૂળો, ભૂમિફોડા (છત્રાકાર બિલાડીનો ટોપ), વિરૂઢ–પલાળેલા કઠોરમા ફુટેલ અંકૂર, કોમળ વત્થુલો, શુકરવાલ, શક્કરિયાં, પાલખાની ભાજી, રતાળુ, ડુંગળી, કુણી આબલી–કાતરા, લીલી હળદર, લીલું આદુ, ઘોષાતકી, કેરડો, તિંદુક, ગોટલી ન બાઝી હોય તેવા કોમળફળ, બટાટા (આલુ), વગેરે અનંતકાય છે.

૧૫ કર્માદાન

શ્રાવકે મહારંભના કે મહાપાપના ધંધા નહિ કરવા જોઇએ. દા. ત. ૫ કર્મ+૫ વાણિજ્ય+૫ સામાન્ય, એમ ૧૫ કર્માદાનના ધંધા (૧) અંગારકર્મ—લુહાર, સોનાર, કુંભાર, ભાડભુંજા, હોટલ, વીશી વગેરેના ધંધા. (૨) વનકર્મ— વન

કપાવવા, વાડી-બગીચા વગેરેના ધંધા. (૩) શટકકર્મ— ગાડા-ગાડી-મોટર બનાવવાના ધંધા. (૪) ભાટકકર્મ— ગાડા-મોટર વગેરે ભાડે આપવાના ધંધા. (૫) સ્ફોટકકર્મ— જમીન, ખાણુ વગેરે ફોડાવવાના ધંધા (૧) હાથી વગેરેને મારીદાંત, પીંછા, કેશ, વગેરે જયા ઉત્પન્ન થાય ત્યાથી તે ખરીદી વેચવાના ધંધા. (૨) લાખ, રાધ + દારૂખાનુ, કોલસા, બળતણુ વગેરેનો વેપાર. (૩) મધ, ઘી, તેલ વગેરે રસનો વેપાર. (૪) મનુષ્ય-પશુ વગેરેનો વેપાર (૫) સોમલ, વચ્છનાગ, તેજાબ વગેરેનો વેપાર (૧) યંત્રપીલણુ, ખાડણિયા, ઘટી, યંત્ર વગેરેથી અનાજ, બીયા, કપાસ વગેરે ખાડવા, પીસવા, લોઢવાના ધંધા (૨) નિર્લાછન કર્મ, જીવના ગાત્ર કાપવા, છેદવા વગેરેના ધંધા. (૩) દવદાન-જંગલો બાળવા વગેરેના ધંધા (૪) તળાવ વગેરે સુકવવાના ધંધા. (૫) અસતીપોષણુ—દાસ-દાસી, પશુ-પંખી, વગેરેને પોષીને એના દુરાચાર-વેચાણુ વગેરેથી કરાતી કમાણી

સાતમા વ્રતમાં ધાન્યો, શાકભાજીઓ, ફળો, મેવા, મસાલા વગેરેના જરૂરી નામ નોંધી લઈ જીવનભર માટે તે સિવાયનું નહિ વાપરવાનો નિયમ કરાય છે એમ, આગળ 'વ્રત-નિયમ'ના પ્રકરણુમા બતાવાશે તે ચૌદ નિયમોનું જીવનભર માટે પ્રમાણુ નક્કી કરવામા આવે છે. દા ત 'આજીવન રોજ ૨૦ દ્રવ્યથી અધિક નહિ વાપરૂં'. પછી રોજ એટલા યા એથી ઓછા ધરાય છે.

૮ અનર્થદંડ—વિરમણુ વ્રત—

જીવન જીવવામા બિનજરૂરી વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, નહિતર એથી અનર્થ—નિષ્પ્રયોજન દંડ લાગે અનર્થ તરીકે ચાર વસ્તુ છે,—૧. દુર્ધ્યાન, ૨. અધિકરણુ (પાપના સાધન)નું પ્રદાન, ૩ પાપોપદેશ, અને ૪. પ્રમાદાચરણુ. આમા પહેલા ત્રણુને તો

બરાબર જાગૃતિ રાખીને અને ચોથાને પ્રતિજ્ઞા રાખીને આચરવા નહિ. દા ત.

(૧) દુર્ધ્યાનમાં સારી ચીજ મળી કે મળવાની છે એના પર બહુ ઉન્માદનું ચિંતન કર્યું; એ ગઈ કે ન રહી, આવી યા આવવાની છે, એના પર બહુ ઉદ્વેગનું ચિંતન કર્યું. રોગમાં હાયવોય કે રોગનાશની ચિંતા કરી, પૌદ્ગલિક પદાર્થોની ભારે આશંસા કરી તો એ આર્તધ્યાન થયું. તેમ જ હિંસા, જૂઠ, ચોરી અને સંરક્ષણનું ધ્યાન એ રૌદ્રધ્યાન. એ ન સેવવા.

(૨) અધિકરણ એટલે ઘંટી, અગ્નિ, હળ, ચાકુ, ધોકા વગેરે શસ્ત્ર ખાડણી, પરાળ, મુશળ, લાકડી વગેરે પાપનાં સાધન, એ બીજાને દેવા નહિ.

(૩) પાપોપદેશ એટલે કલેશ, કલહ, પાપના ધંધા, હિંસા થાય એવા કામ, તથા હિંસા-જૂઠ-ચોરી વગેરેની સલાહ. એ આપવી નહિ. એમ કામોત્પાદક વચન, મોહચેષ્ટા, વાચાળતા, અતિ કે ઉદ્ભટ ભોગ, વગેરે આચરવા નહિ.

(૪) પ્રમાદાચરણમાં, સિનેમા નાટક, તમાશા, પ્રદર્શન, મોટી ક્રિકેટ વગેરે રમતો ન જોવાની, અને પત્તાબાજી વગેરે ન ખેલવાની પ્રતિજ્ઞા, સર્વથા શક્ય ન હોય તો અમુક પ્રમાણથી વધુ ન જોવાની પ્રતિજ્ઞા. ફાસી, પશુ લડાઈ, મલ્લ કુસ્તી, વગેરે જીવઘાતક પ્રસંગો ન જોવાની પ્રતિજ્ઞા. એમ શોખ માટે પોપટ, કૂતરા વગેરે ન પાળવા, તથા નદી, તળાવ, વાવ વગેરેમા શોખના સ્નાન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા. એવી બીજી પણ બિનજરૂરી બાબતો તજવાની.

સિનેમા, નાટક વગેરે ઉપરોક્ત પ્રમાદ-આચરણો આત્માને બાહ્યભાવ અને કષાયોમાં ખેંચી જનારા છે. શ્રાવક તો '-સર્વથા

નિષ્પાપ જીવન ક્યારે મળે–' એવી ઝંખનાવાળો હોય છે. એટલે એવી ઉચ્ચ આત્મ પ્રગતિને રુંધનારા બાહ્યભાવ તથા કષાયોને એ ન જ પોષે.

૯. સામાયિક વ્રત :—

સર્વ સાસારિક પાપ પ્રવૃત્તિ છોડી વિધિપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરીને કટાસન પર બેસી બે ઘડી માટે જ્ઞાન ધ્યાન કરવુ, તે સામાયિક કહેવાય ' રોજ આટલા .સામાયિક અગર દર મહિને કે દર વર્ષે આટલા .સામાયિક કરીશ ' એવી પ્રતિજ્ઞા લેવાની.

પ્ર૦–આવી પ્રતિજ્ઞાથી શું વિશેષ ?

ઉ૦–એમ ને એમ સામાયિક કરે ત્યા તો સામાયિકમાં બેસે ત્યારે જ લાભ મળે, અને મહિનો, વર્ષ કે જીવનભરની પ્રતિજ્ઞા લઈને કરે ત્યા પ્રતિજ્ઞાનો સળગ સતત લાભ મળે એ વધારામા.

સામાયિકમા મન–વચન–કાયાની પાપ પ્રવૃત્તિ, વિકથા, સામાયિકનુ વિસ્મરણ વગેરે ન થાય, એ સાવધાની રાખવી.

૧૦. દેશાવકાશિક વ્રત—

આમા મુખ્યતયા અમુક ભાગ નક્કી કરી એટલાથી બહાર જવુ નહિ, અને બહાર સાથે કઈ વ્યવહાર કરવો નહિ, એની અમુક સમય માટે પ્રતિજ્ઞા હોય છે. એમા બીજા વ્રતોનો સક્ષેપ કરાય છે ચાલુ પ્રણાલિકામા એવી પ્રતિજ્ઞા કરાય છે કે' ઓછામા ઓછુ એકાશનનો તપ રાખી દિવસ ભરમા બે પ્રતિક્રમણ તથા આઠ સામાયિક કરવાનુ દેશાવકાશિક વ્રત વર્ષમા અમુક કરીશ.' અલબત આ વ્રતના મર્મને પાળવા માટે એ સામાયિકમાથી

ખચેલા સમયમા સાસારિક પ્રવૃત્તિઓ ન કરતા જ્ઞાન–ધ્યાન વગેરે ધર્મપ્રવૃત્તિમા દિવસ પસાર કરવો હિતાવહ છે.

આ વ્રતના યથાર્થ પાલન માટે નક્કી કરેલી મર્યાદા બહારથી કોઈને ન બોલાવવો કે બહાર ન મોકલવો, વગેરે સાવધાની રાખવી.

૧૧ પૌષધ—

પૌષધ એટલે દિવસ, રાત્રિ કે અહોરાત્રિ માટે પૂર્ણ સામાયિક સાથે આહાર, શરીર સત્કાર તથા વ્યપારના ત્યાગની અને બ્રહ્મચર્યની પ્રતિજ્ઞા કરી આવશ્યક ક્રિયાઓ તેમજ જ્ઞાનધ્યાનમા રક્ત રહેવાનુ. આ આતર ધર્મને પોષે છે માટે પોષધ કહેવાય છે. આમા સમિતિ–ગુપ્તિ (આગળ સવર પ્રકરણમા કહેવાશે) તેનુ પાલન કરવાનુ હોય છે.

૧૨. અતિથિ સવિભાગ વ્રત :—

અતિથિ એટલે કે સાધુ-સાધ્વીને સંવિભાગ (દાન) દેવાનુ વ્રત. ચાલુ પ્રવૃત્તિ મુજબ ચોવિહાર કે તિવિહાર ઉપવાસ સાથે અહોરાત્રનો પોષધ કરી પારણે એકાસનમા મુનિને વહોરાવ્યા પછી વાપરવાનુ. વર્ષમા આવા અતિથિ સંવિભાગ આટલા કરીશ એવી પ્રતિજ્ઞા કરવી તે બારમુ વ્રત. આના પાલન માટે મુનિને દાન દેવામા માયા–કપટ ન થાય, ભિક્ષા–સમયની બેદરકારી ન થાય વગેરે સાવ-ધાની રાખવી.

આ બારે વ્રતો પૂરા અગર ઓછા, યાવત્ એક સુધી પણ લઈ શકાય. એમા અભ્યાસ માટે અમુક અમુક અપવાદ રાખીને પણ તે લઈ શકાય,

ભાવશ્રાવક

શ્રાવકપણાની બહારથી અર્થાત્ દેખાવ-કપટ-લાલચ વગેરેથી

ક્રિયા કરનારો ને દ્રવ્યશ્રાવક કહેવાય, અને અંતરના શુદ્ધ ભાવથી ક્રિયા કરનારો તે એ **ભાવશ્રાવક** કહેવાય ભાવશ્રાવક બનવા માટે આચરણામાં ૬ ગુણ જરૂરી છે, અને હાર્દિક ભાવમાં ૧૭ ગુણ જરૂરી છે

૬ ગુણો આ પ્રમાણે-

૧ કૃતવ્રતકર્મા, ૨ શીલવાન, ૩ ગુણવાન, ૪ ઋજુવ્યવહારી, ૫ ગુરુશુશ્રૂષુ, અને ૬ પ્રવચનકુશળ. આ દરેક માટે આ પ્રમાણે આચરણ જોઈએ,

(૧)-**કૃતવ્રતકર્મ**=વ્રતકર્મ કરનારો બનવા ૧. ધર્મશ્રવણ, ૨. સાંભળીને ધર્મની જાણકારી, ૩. વ્રતધર્મ સ્વીકાર, અને ૪ વિઘ્નમાં પણ દૃઢપણે ધર્મપાલન. આ ચારમાં ઉદ્યમી હોય. ૨. **શીલવંત** બનવા ૧ આયતનસેવી= સદાચારી, જ્ઞાની, અને સુંદર શ્રાવકધર્મ પાળનારા સાધર્મિકવાળા સ્થાનને જ સેવવું; ૨. કામ સિવાય બીજાને ઘેર ન જવું, (તેમાંય એકલી સ્ત્રીવાળા પર ઘેર ન જવું), ૩. કદી ઉદ્ભટ-અણછાજતો વેશ ન પહેરવો ૪. અસભ્ય કે વિકારી વચન ન બોલવું, ૫ બાલક્રીડા-જુગાર વ્યસન, ચોપાટ વગેરે ન ખેલવી, અને ૬ બીજા પાસેથી મીઠા શબ્દે કામ લેવું ૩. **ગુણવંત** બનવા, ૧. વૈરાગ્યવર્ધક શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય (અધ્યયન-ચિંતન-પૃચ્છા-વિચારણાદિ)માં ઉદ્યમી રહેવું, ૨ તપ, નિયમ, વંદન વગેરે ક્રિયામાં ઉજમાળ રહેવું, ૩. વડિલ, ગુણવાન વગેરેનો વિનય સાચવવો (આવે એટલે ઊભા થવું, સામા જવું, આસને બેસાડવા, કુશળ પૂછવું, વળાવવા જવું વગેરે), સર્વત્ર અભિનિવેશ દુરાગ્રહ ન રાખવો, ને

૩. જિનવાણી શ્રવણમાં સદા તત્પર રહેવું. ૪. ઋજુવ્યવહારી બનવા, ૧. ખોટું મિશ્ર કે વિસંવાદી ન બોલતાં યથાર્થ બોલવું, ૨. પ્રવૃત્તિ કે વ્યવહાર બીજાને ઠગનારો નહિ પણ નિષ્કપટ કરવો, ૩. ભૂલતા જીવોને ભૂલના અનર્થ બતાવવા, અને ૪. સ્નેહી સંબંધી સાથે સરળ મૈત્રીભાવ રાખવો. ૫. ગુરૂ-શુશ્રૂષુ બનવા, ૧. ગુરુને જ્ઞાનધ્યાનમા વિઘ્ન ન થાય એ રીતે એમની અનુકૂળ સેવા જાતે કરવી, ૨. બીજાને ગુરુના સેવાકારી બનાવવા; ૩. ગુરુઓને જરૂરી દવા વગેરેનું સંપાદન કરવુ, અને ૪. બહુમાન સાથે ગુરુની ઇચ્છાને અનુસરવુ. ૬. પ્રવચનકુશળ બનવા, ૧-૬ સૂત્ર-અર્થ-ઉત્સર્ગ-અપવાદ-ભાવ અને વ્યવહારમા કુશળ થવુ. અર્થાત્ ૧. શ્રાવક યોગ્ય શાસ્ત્રો ભણવા, ૨. અર્થ સમજવો ૩-૪ ધર્મમા ઉત્સર્ગ એટલે કે મુખ્ય માર્ગ કયો ? કેવા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવમાં કયારે શો અપવાદ સેવાય, એ જાણવા-આદરવા, ૫. ભાવ અર્થાત્ વિધિપૂર્વક ધર્મ-સાધના કરવામા કુશળ થવુ, અને ૬. શાસ્ત્રજ્ઞ ગુરુએ બતાવેલ ધર્મવ્યવહારમા દેશ-કાલાદિ અપેક્ષાએ લાભાલાભ સમજવા

ભાવગત ૧૭ ગુણ —

સ્ત્રી-ઇંદ્રિય-સંસાર-વિષય-આરંભ-ગૃહ-સમકિત-લોકસંજ્ઞા -જિનાગમ-દાનાદિ-ધર્મક્રિયા-અરક્તદ્વિષ્ટ-અનાગ્રહી-અસંબદ્ધ-પરાર્થભોગી-વેશ્યાવત્

૧. સ્ત્રીને નરકની દૂતી સમજી એમા લપટાવુ નહિ. ૨ ધન એ અનર્થ, કલેશ અને ઝઘડાની ખાણ છે સમજી એનો લોભ ન કરવો. ૩ ઇન્દ્રિયો આત્માની ભાવશત્રુ છે જીવને દુર્ગતિમાં તાણી જનાર છે એમ વિચારી એના પર અંકુશ મૂકવો. ૪. સંસાર દુઃખરૂપ, દુઃખદાયી અને દુઃખની પરંપરા દેનારો છે, એ ભાવના કરી

એમાંથી છૂટવા ઉતાવળ રાખવી. ૫. વિષયો શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ એ વિષ(ઝેર)રૂપ છે, એમ ભાવી એમા રાગ-દ્વેષ ન કરવા. ૬. આરંભ-સાંસારિક કાર્ય જીવઘાત ભર્યા છે એ વિચારી બહુ ઓછાએ ચલાવવુ. ૭. ઘરવાસ ષટ્કાય જીવ સંહારમય અને ૧૮ પાપ સ્થાનક ભર્યો છે. એ ચિંતવી જેલવાસ જેવો લેખવો, અને એને દીક્ષાર્થે છોડવા મથવું. ૮ સમ્યકત્વને ચિંતામણિ રત્ન કરતા અધિક સમજી સતત શુભ ભાવનાથી ને શાસન સેવા પ્રભાવનાથી ટકાવવુ, નિર્મળ કરતા રહેવું એની આગળ મોટા વૈભવ પણ તુચ્છ લેખવા ૯ લોકસંજ્ઞા-ગતાનુગતિક લોકની પ્રવૃત્તિમા તણાવુ નહિ અને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારવુ. ૧૦ જિનાગમ સિવાય કોઈ પરલોકહિતનો માર્ગ બતાવનાર નથી એવી દૃઢ શ્રદ્ધાથી જિનાજ્ઞાને પ્રધાન કરવી ૧૧. દાનાદિધર્મમા યથાશક્તિ આગળ વધવુ ૧૨. અમૂલ્ય દુર્લભ અને એકાન્ત હિતકારી ધર્મક્રિયાની અહીં સુવર્ણ તક મળી માની, એમા અજ્ઞાનોની હાસી (મશ્કરી)ને ય અવગણી, બહુ ઉદ્યત રહેવું. ૧૩. ધન-સ્વજન-આહારાદિને માત્ર શરીર ટકાવના સાધન માની એમા રાગ-દ્વેષ ન કરવા, મધ્યસ્થ રહેવુ ૧૪ ઉપશમને જ સુખનો તથા પ્રવચનનો સાર સમજી દુરાગ્રહ ન કરવો સત્યના આગ્રહી રહેવુ. ૧૫. ધન-સ્વજનાદિના સંયોગ નાશવત સમજી એને પર માનવા, આતરિક મમતા ન ધરવી. ૧૬ વિરાગી બનીને ભોગોને તૃષ્ણાવર્ધક સમજી એને માત્ર કુટુંબી આદિના દાક્ષિણ્યે જ ભોગવવા ૧૭, વેશ્યાની માફક ઘરવાસને વેઠરૂપ માની, આજે છોડું કાલે છોડું એવી ભાવનામા રમવુ

શ્રાવકની દિનચર્યા

'શ્રાવક તુ ઉઠે પરભાત, ચાર ઘડી રહે પાછલી રાત'. 'ब्राह्म मुहूर्ते उत्तिष्ठेत्'-શ્રાવકે પાછલી રાત ચાર ઘડી અર્થાત્

અંદાજ દોઢ કલાક બાકી રહેતા નિદ્રામાથી જાગૃત થઈ જવુ. જાગતા જ 'નમો અરિહંતાણુ' યાદ કરવુ. પછી પથારીમાથી બહાર નીકળી મનમા પચ પરમેષ્ઠીને નમન કરતા ૭-૮ વાર નમસ્કાર મત્ર ભણવો. પછી યાદ કરવુ કે 'હુ કોણુ? કયાથી આવ્યો? કયા જવાનો? અહી શુ કર્તવ્ય છે? આ કયો અવસર, કેવા દેવ—કેવા ગુરુ મળ્યા છે? અને એને સફળ કરવા શું ઉચિત છે?

નવકાર—નમસ્કાર મહામત્ર એ સમસ્ત મત્રોમાં શિરોમણિ છે; કેમ કે ૧ કોઇ પણ મત્ર સાધતા પહેલા નવકાર મત્ર યાદ કરવાનો છે. ૨. નવકાર એ જિન શાસનનો સાર છે. ૩ સક્ષેપમા ચૌદ પૂર્વના ઉદ્ધરણરૂપ છે, કેમકે પરમેષ્ઠી એટલે સામાયિક અને સામાયિક એ ચૌદ પૂર્વનો સક્ષેપ છે ૪. માત્ર અંતકાળે નવકાર પામેલાને પણ સદ્ગતિ મળી છે; અને ૫ અહી પણ નવકાર યાદ કરનારની આપત્તિઓ મટી છે, સપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે; ૬. નવકાર અતરાયો દૂર કરે છે, અને શ્રેષ્ઠ મગળરૂપ બને છે માટે સુતા-જાગતા-ઉઠતા-બેસતા-ભોજન કરતા કે ધધો કરતા-ઘરમા પેસતા કે બહાર નીકળતા, દરેક કાર્ય પ્રસગે નવકારને પહેલો યાદ કરવો

પ્રભાતે—જાગીને નવકાર-સ્મરણ અને આત્મચિતા કરી ધર્મસ્ફુર્તિ મેળવવી પછી સામાયિક, પ્રતિક્રમણ કરવું. તે એ શક્ય ન જ હોય તો વિશ્વના સમસ્ત તીર્થો, જિનમદિરો, પ્રતિમાઓને સ્થળવાર યાદ કરીને વદના કરવી. વિચરતા ભગવાન અને શત્રુજયને વંદના-સ્તુતિ કરવી, તથા મહાન સતા સતીઓને યાદ કરી જવા, ઉપકારીઓના સ્મરણ કરવા; મૈત્રી આદિ ભાવના ચિંતવવી. પછી પચ્ચક્ખાણ ધારી લેવુયા

આત્મસાક્ષીએ કરી લેવુ પચ્ચક્ખાણુ ઓછામા ઓછુ નવકારશીનું કરવાનુ, એમા સૂર્યોદય ઉપર બે ઘડી સુધી મોમા પાણીનુ ટીપુ પણુ નહિ નાખવાનુ

પછી જિન મંદિરે જઈ પરમાત્માના દર્શન પ્રણામ અને સ્તુતિ કરવી. પ્રભુદર્શન કરતા આપણુને ઉચ્ચ મનુષ્ય ભવ, ધર્મસમગ્રી વગેરે પુણ્યાઈ મળ્યામા પ્રભુનો જ મહાન ઉપકાર છે એ યાદ કરી ગદગદ થવુ ચિતામણિથી ય અધિક દર્શન પ્રભુએ આપ્યુ એનો એવો અતિહર્ષ અને પ્રભુના અનુપમ ઉપ-કાર ઉપર કૃતજ્ઞભાવ યાદ કરવો કે રોમાચ ખડા થાય, આખ અશ્રુભીની થાય પછી ધૂપ, દીપ, વાસક્ષેપ વગેરે પૂજા તથા ચૈત્યવદન સ્તવના કરી પચ્ચક્ખાણુ ઉચ્ચરવું પછી ઉપાશ્રયે ગુરુપાસે આવી વદના કરી સુખશાતા પૂછવી, અને એમની પાસેથી પચ્ચક્ખાણુ લેવુ. એમને ભાત, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર, પુસ્તક, ઔષધનો લાભ આપવા વિનતી કરવી

પછી ઘરે આવી જો નવકારશી પચ્ચક્ખાણુ હોય તો તે કાર્ય પતાવી ગુરુમહારાજ પાસે આવી આત્મહિતકર અમૂલ્ય જિનવાણી સાભળવી કઈક ને કંઈક વ્રત, નિયમ, અભિગ્રહ કરવો, જેથી સાભળેલું લેખે લાગે, અને જીવનમા આગળ વધાય

મધ્યાહ્ન અને બપોરે – ત્યારબાદ જીવજતુ ન મરે એ કાળજી રાખી પરિમિત જળથી સ્નાન કરી પરમાત્માની અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરવી પૂજામા પોતાની શક્તિને ગોપવ્યા વિના પોતાના ઘરના દૂધ, ચદન, કેસર, પુષ્પ, વરખ અક્ષત, ફળ નિવેદ વગેરે દ્રવ્યસામગ્રીનો સદુપયોગ કરવો, કેમકે જિનેશ્વર ભગવાન એ સર્વોત્તમ પાત્ર છે એમની ભક્તિમા સમર્પેલી લક્ષ્મી

અક્ષય લક્ષ્મી બની જાય છે. દા. ત. જેમ સમુદ્રમા નાખેલું એક પાણીનું ટીપુ પણ અક્ષય બની જાય છે. દ્રવ્ય પૂજા પછી ભાવપૂજામા ખૂબ ઉલ્લાસથી ગદ્‌ગદસ્વરે હૈયું રડું રડું થતુ હોય એ રીતે ચૈત્યવંદન કરવુ. એમા અંતે 'જયવીયરાય' સૂત્રથી ભવનિર્વેદ, માર્ગાનુસારિતા વગેરે ખાસ લક્ષ રાખી આજીજી-પૂર્વક માગવુ.

પછી શ્રાવક ઘરે આવી અભક્ષ્ય ત્યાગ, દ્રવ્યસંકોચ અને વિગઈ (રસ)ના નિયમપૂર્વક ભોજન પતાવી નમસ્કારમંત્રાદિ ધર્મમંગળ કરીને જીવન નિર્વાહ માટે અર્થચિંતા કરવા જાય. ધર્મમગળ એટલા માટે કે ધર્મ પુરુષાર્થ એજ શ્રેષ્ઠ પુરુષાર્થ છે, તો બીજા પુરુષાર્થના મોખરે એને રાખવો જોઈએ. ધંધામાં જૂઠ, અનીતિ, દંભ, નિર્દયતા વગેરે ન આચરાઈ જાય એની ખૂબ કાળજી રાખવી. લોભ ઓછો કરવો. કમાઈમાથી અડધો ભાગ ઘરખર્ચમા, પા ભાગ બચત ખાતે અને પા ભાગ ધાર્મિક કાર્યમા યોજવો.

સાજના ભોજન એવી રીતે પતાવવુ કે સૂર્યસ્તની બે ઘડી પહેલા યા છેવટે સૂર્યાસ્ત પહેલા પાણી વાપરી લઈ રાત્રિ ભોજન-ત્યાગ રૂપ ચોવિહાર પચ્ચકખાણુ થઈ જાય.

સાંજે અને રાત્રે :– પછી જિનમંદિરે ધૂપ, આરતિ, મંગળદીવો, ચૈત્યવંદન કરવું. પછી સાજનું પ્રતિક્રમણ કરવુ. પ્રતિક્રમણુ ન બને તો સ્વાત્મનિરીક્ષણુ, પાપગર્હા, શાતિપાઠ કરી ગુરુમહારાજની સેવા ઉપાસના કરવી. ઘરે આવી કુટુંબને ધર્મ શાસ્ત્રો કે તીર્થંકર ભગવાન વગેરે મહાપુરુષના ચરિત્ર સંભળાવ-વા. પછી પોતે કાઈક ને કાઈક નવું અધ્યયન કરી તત્ત્વજ્ઞાન વધારવુ. પછી અનિત્ય અશરણુ વગેરે ભાવના ભાવવી. સ્થૂલભદ્ર,

સુદર્શનશેઠ, જંબૂકુમાર વગેરેના બ્રહ્મચર્યના પરાક્રમ યાદ કરવા, અનંત સંસારમાં ભટકાવનાર અને કદી તૃપ્ત નહિ થનાર કામ-વાસનાની જુગુપ્સા ચિંતવવી. ઊંઘ આવે ત્યારે નવકારમંત્રનું સ્મરણ કરી સૂઈ જવું, અને સૂતા સૂતા તીર્થોની યાત્રાનું સ્મરણ કરવું. ઊંઘ્યા પછી જાગી જવાય ત્યારે આ ૧૦ મુદ્દા પર ચિંતવના કરી સંવેગ વધારવો, સૂક્ષ્મ પદાર્થ, ભવસ્થિતિ, અધિકર-ણશમન, આયુષ્યહાનિ, અનુચિતચેષ્ટા, ક્ષણલાભદીપન, ધર્મગુણો, બાધકદોષવિપક્ષ, ધર્માચાર્ય અને ઉદ્યત વિહાર.

સંવેગવર્ધક ૧૦ ચિંતવના—૧. કર્મ, એના કારણ તથા વિપાક, આત્માનું શુદ્ધ અને અશુદ્ધ સ્વરૂપ, ષડ્-દ્રવ્ય વગેરે સૂક્ષ્મ પદાર્થોની વિચારણા. ૨. ભવસ્થિતિ એટલે સંસાર-સ્વરૂપ ચિંતવવું,— 'રાજા રંક થાય છે, રંક રાજા થાય છે, બેન પત્ની બને છે, પિતા પુત્ર બને છે, વગેરે જોતા સંસાર નિર્ગુણ છે...' ૩. 'અધિકરણ એટલે કે કજીયા અથવા કૃષિ-કર્મ આદિ તથા પાપ સાધનો હું કયારે શમાવીશ, અટકાવીશ.' એ ભાવના ૪. પ્રતિક્ષણ આયુષ્ય ક્ષીણ થઈ રહ્યું છે કાચા ઘડામાના પાણીની જેમ નષ્ટ થઇ જવાનું છે, તો હું કયા સુધી પ્રમાદમા રહીશ .. ૫ જીવહિંસા, અસત્ય, કૂડ કપટ વગેરે પાપ કાર્યો કેવા બિભત્સ છે. એના અહીં અને પરલોકમા કેવો કેવો કટુ વિપાક આવે છે. ૬. માનવ જીવનની અલ્પ ક્ષણોના પણ શુભ, અશુભ વિચાર કેવા મહાન શુભ, અશુભ કર્મ બંધાવે છે. અથવા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી મોક્ષ સાધનાનો આ કેટલો સુંદર અવસર મળ્યો છે. અથવા અંધારે દીવા જેવા કે સમુદ્રમા દ્વીપ જેવા જિનધર્મનો આ કેવો સુંદર મોકો મળ્યો છે ૭ શ્રુતધર્મનો સાક્ષાત્ શમાનુભવ ગુણ અને ચારિત્રધર્મનો મદ, આશ, વિકારાદિ, શમન દ્વારા ઇન્દ્રાદિથી અધિક

સુખાનુભવ ગુણ ચિંતવવો; અથવા ક્ષમાદિ ધર્મના કારણ-સ્વરૂપ-ફળ વિચારવા. ૮. ધર્માધિકારી જીવ જે જે અર્થરાગ-કામરાગાદિ દોષથી પીડાતો હોય તેનો તેનો પ્રતિપક્ષી વિચાર કરવો; દા. ત. 'પૈસા પાછળ કેવા સંકલેશ, અને ધર્મક્ષણની ખરખાદી થાય છે! .' વગેરે. ૯. 'ધર્મપ્રાપ્તિ-વૃદ્ધિમા કારણભૂત ગુરુ કેવા નિ.સ્વાર્થ ઉપકારી! એ ઉપકાર કેવો દુષ્પ્રતિકાર્ય! ' ૧૦ અનિયતવાસ, મધુકરી ભિક્ષા, એકાતચર્યા, અલ્પ ઉપધિ, પચાચાર પાલન, ઉગ્ર વિહાર, વગેરે કેવો સુદર ઉધત મુનિવિહાર! હુ કયારે એ પામીશ! .'

નવકારમંત્ર અને પંચપરમેષ્ઠી

નવકારમંત્ર એ પંચપરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરવાનુ સૂત્ર છે. એ સૂત્ર અને સૂત્રથી કરાતો નમસ્કાર મહામગળરૂપ છે, સકલ વિઘ્નોને દૂર કરે છે અને અચિંત્ય સિદ્ધિઓ કરી આપે છે એનાથી સદ્‌ગતિ મળે છે. વળી નમસ્કાર કરતી વખતે પરમેષ્ઠીના ગુણો પ્રત્યે આકર્ષણ રહે છે એથી ગુણની સિદ્ધિ કરવાની દિશામાં પહેલું પગલુ મંડાય છે કોઇ પણ ધર્મ સિદ્ધ કરવા માટે આ પહેલુ પગથિયું છે કે એનુ આકર્ષણ ઊભુ કરાય પરમેષ્ઠી-નમસ્કારમા આ આકર્ષણ સક્રિય બને છે, પચ પરમેષ્ઠીમા અરિહત-સિધ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય અને સાધુ આવે છે.

(૧) અરિહંત એ પહેલા પરમેષ્ઠી છે, દેવાધિદેવ પરમાત્મા છે. અરિહત એટલે દેવોની પણ પૂજાને જે અર્હ છે, યોગ્ય છે. એમણે અજ્ઞાન, નિદ્રા અને દાનાદિ પાચ અંતરાય એ ૭, તથા મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ, અવિરતિ અને કામ એ ૫, તેમ જ હાસ્ય, શોક, હર્ષ ઉદ્વેગ, ભય અને જુગુત્સા (દુગછા) એ ૬, એમ અઢાર દોષ ત્યજી દીધા છે, એ વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા

છે. એમનામા ૩૪ અતિશય (વિશિષ્ટ વસ્તુ) ઉત્પન્ન થાય છે એમાનો એક ભાગ આઠ પ્રાતિહાર્ય છે આ એમની સાથે રહે છે. આ વિભૂતિ ઉત્પન્ન થવામા કારણભૂત એમણે પૂર્વભવમા સાધેલ સમ્યગ્દર્શન વગેરેની ઉચ્ચકોટિની સાધના, તેમજ 'સ સારના કર્મપીડિત સર્વજીવોનો હુ કેમ ઉદ્ધાર કરુ ' એવી કરુણા ભાવના છે અરિહંત બનવાના જીવનમા પણ મોટમોટી રાજ્ય-ઋદ્ધિ, વૈભવવિલાસ વગેરેને તિલાજલિ આપી સર્વપાપ–પ્રવૃત્તિના ત્યાગ રૂપે અહિસાદિના મહાવ્રત સ્વીકારે છે પછી કઠોર સંયમ, તપસ્યા અને ધ્યાનની સાધના સાથે ઉપસર્ગ–પરિષહને સહન કરે છે એથી જ્ઞાનાવરણ આદિ ચાર ઘાતી કર્મનો નાશ કરી વીતરાગ સર્વજ્ઞ બને છે ત્યા પૂર્વની પ્રચ ડ સાધનાથી ઉપાર્જેલ તીર્થંકરપણાનુ પુણ્ય પણ ઉદયમા આવે છે, અને એ અરિહ ત બને છે પછી ધર્મશાસનની સ્થાપના કરે છે એમા એ જગતને યથાર્થ તત્ત્વ અને મોક્ષમાર્ગ આપે છે તથા ચતુર્વિધ સ ઘ સ્થાપે છે ક્રમશ આયુષ્ય સમાપ્ત થતા બાકીના વેદનીય આદિ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષે પધારે છે

૨. સિદ્ધ બીજા પરમેષ્ઠી છે અરિહ ત ન થઈ શકે એવા પણ આત્મા અરિહ તના ઉપદેશાનુસાર મોક્ષમાર્ગની સાધના કરીને મોક્ષ પામે છે. એ પછી તદ્દન શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિર જન, નિરાકાર સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી લોકના મથાળે સિદ્ધશિલા પર શાશ્વત કાળ માટે સ્થિર થાય છે એમને સિદ્ધ પરમાત્મા કહે છે એમનામા અન તજ્ઞાન, અન ત દર્શન, અવ્યાબાધ અન ત સુખ, વગેરે ગુણો હોય છે.

૩ આચાર્ય ત્રીજા પરમેષ્ઠી છે અરિહ ત પ્રભુની ગેર-હાજરીમા એ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા ચતુર્વિધ સ ઘના

અગ્રણી હોય છે. એમણે ઘરવાસ અને સસારની મોહમાયાના સર્વબંધન ત્યજી દઈ મુનિ બનીને અરિહંતે કહેલા મોક્ષમાર્ગની સાધના કરી હોય છે તથા જિનાગમોનુ અધ્યયન કરવા પૂર્વક વિશિષ્ટ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી ગુરુપાસેથી આચાર્ય પદ પામેલા હોય છે આચાર્ય બની એ જગતમા જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર એ પવિત્ર પંચાચારનો પ્રચાર કરે છે તેમજ એ પચાચાર પાળવા ઉદ્યત બનેલાને શરણું આપી પંચાચારનું નિર્મળ પાલન કરાવે છે.

૪ ઉપાધ્યાય એ ચોથા પરમેષ્ઠી છે એ પણ મુનિ બનેલા હોય છે, અને જિનાગમનો અભ્યાસ કરી ગુરુ પાસેથી ઉપાધ્યાય પદ પામેલા હોય છે રાજા તુલ્ય આચાર્યના એ મત્રી જેવા બની મુનિઓને જિનાગમ (સૂત્ર)નું અધ્યયન કરાવે છે

૫ સાધુ એ પાચમા પરમેષ્ઠી છે. એમણે મોહમાયા-ભર્યો સંસારનો ત્યાગ કરી જીવનભર માટે અહિંસાદિ મહાવ્રતો સ્વીકારેલા હોય છે, અને એ પવિત્ર પંચાચારનું પાલન કરે છે એ પાલનમા ઉપયોગી શરીરનો ટકાવ મધુકરી ભિક્ષાથી કરે છે. તે પણ સાધુ માટે નહિ બનાવેલ, નહિ ખરીદેલ નિર્દોષ આહાર જ ગ્રહણ કરે છે એમા પણ કાચુ પાણી, અગ્નિ, વનસ્પતિ વગેરેને દાતાર સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ પણ મુદ્દલ ન અડેલ હોય તો જ એની પાસેથી ભિક્ષા લેવાની, ઈત્યાદિ કેટલાય નિયમો સાચવે છે સાધુ સસારત્યાગી હોવાથી એમને ઘરબાર હોતા નથી એ કચન-કામિનીના સર્વથા ત્યાગી હોય છે. એને અડતા સરખા નથી એટલુ ઊચું અપરિગ્રહ અને બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળે છે એ વાહનમા કદી બેસતા નથી ગામેગામ પગે ચાલીને વિહાર કરે છે, અને સ્થિરતા કરે ત્યા સાધુચર્યાની આવશ્યક ક્રિયાઓ અને જ્ઞાન-ધ્યાનમાં દિનરાત મસ્ત રહે છે દાઢી-મૂંછ-માથાના

વાળ પણ હજામતથી ઉતરાવવાના નહિ પણ હાથેથી ઉખેડી નાખે છે. લોકોને અહિંસા, સત્ય, નીતિ, સદાચાર, દાન, શીલ, તપ, શુભભાવના, પરોપકાર વગેરે ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે

આ પાચ પરમેષ્ઠી પૈકી દરેક પરમેષ્ઠી એટલા બધા પવિત્ર અને પ્રભાવશાળી છે કે એમના વારંવાર સ્મરણ અને વારવાર નમસ્કારથી વિઘ્નો દૂર થાય છે, મહામગળ થાય છે, તથા ચિત્તને અનુપમ સ્વસ્થતા, તૃપ્તિ અને આધ્યાત્મિક બળ મળે છે. પાચ પરમેષ્ઠીનુ સ્મરણ, નમસ્કાર, સ્તુતિ, જાપ, ધ્યાન અને લય સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષપદ આપે છે. અલબત એની સાથે શ્રાવક હોય ત્યા સુધી શ્રાવકપણાને અને સાધુ થયા પછી સાધુ-પણાને ઉચિત અનુષ્ઠાનોનુ બરાબર પાલન જોઈએ.

વ્રતનિયમ—

શ્રાવકની દિનચર્યામા સવારે પચ્ચક્ખાણ નિયમ કરવાની વાત આવી વ્રત-નિયમ એ જીવનનો અલંકાર છે એ જીવનને એવુ સુશોભિત કરે છે કે એના પર પુણ્યાઈ અને સદ્ગતિ આકર્ષિત થાય છે.

પૂર્વે જોયુ કે પાપ નથી આચરતા છતા નિયમ નથી તો આત્મા પર કર્મ ચોટે છે. નિયમ કરવાથી એ અટકે છે અને મન પણ બધનમા આવવાથી ભવિષ્યમા નિયમ પહોચે ત્યાસુધી પાપ સેવવા મન થતુ નથી.

નિયમમા અહી ત્રણ પ્રકાર જોઈશુ,—૧ પચ્ચક્ખાણ, ૨. ચૌદ નિયમ, ૩ ચાતુર્માસિક અને જીવનના નિયમો

૧. પચ્ચક્ખાણ—દિવસ અને રાત્રિના અન્ન-પાણીના ત્યાગના જુદા જુદા નિયમ, એ અહી પચ્ચક્ખાણ સમજવાના છે.

આહાર ચાર પ્રકારે છે,—અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ (૧) અશનમા જેનાથી પેટ ભરાય તે આવે. દા. ત. અન્ન, મિઠાઈ, દૂધ, દહીં વગેરે . (૨) પાનમા પાણી વગેરે પીણુા આવે. (૩) ખાદિમમા ફળ, પોક, ફરસાણુ, શેકેલુ, ભુજેલુ; (૪) સ્વાદિમમા મુખવાસ, મસાલા, ઔષધિ આવે.

આ ચાર સિવાય કેટલીક કડવી યા બેસ્વાદ ઔષધિ અથવા ભસ્મ હોય છે, જેને અનાહારી દ્રવ્ય કહેવાય છે અને તે રોગ, પીડાના ખાસ કારણે પચ્ચક્ખાણુના કાળમા ખપે છે; પરતુ તેની સાથે જો પાણી લેવાય તો આહારી બની જાય; માટે પચ્ચક્ખાણુમા પાણી વિના એ એકલા જ લેવાય છે. એવી અનાહારી વસ્તુમા કડુ, કરિયાતુ, ઇદ્રજવ, કડવો લીમડો, ત્રિફળા, રાખ, ભસ્મ, વગેરે ગણાય છે.

દિવસના પચ્ચક્ખાણુમા સૂર્યોદયથી બે ઘડી સુધી ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ રાખવા નવકારશી પચ્ચકખાણુ કરવામા આવે છે સૂર્યોદયથી એક પ્રહર (૧/૪ દિનમાને) સુધીનો ત્યાગ પોરસિ પચ્ચક્ખાણુથી થાય છે સાર્દ્ધ-પોરસિ પચ્ચકખાણુમા ૧ા પ્રહર, પુરિમર્દ્ધમા ૨ પ્રહર (૦ા દિવસ), અવર્દ્ધમા ૩ પ્રહર સુધી ચારે આહારનો ત્યાગ રહે છે આ પચ્ચક્ખાણુ પૂર્ણ થયે મુઠીવાળી નવકાર ગણીને જ ખાવા—પીવાનુ કરાય છે, કેમકે એ પચ્ચ૦ સાથે 'મુઠ્ઠિસહિય' પચ્ચ૦ હોય છે. મુઠ્ઠિસહિયં એટલે જયાસુધી મુઠ્ઠીવાળી નવકાર ન ગણું ત્યાસુધી ચાર આહારનો ત્યાગ દિવસમા વારવાર એકલુ આ મુઠ્ઠિસહિયં પચ્ચ૦ કરવાથી અનશનનો બહુ લાભ મળે છે.

આના ઉપરાત શુકલ-કૃષ્ણુ પક્ષની બીજ, પાચમ, આઠમ, અગિયારસ, ચૌદશ અને પુનમ તથા અમાવાસ્યા એ બાર

તિથિએ ખાસ કરીને બેયાસન (બેસણુ-દ્વશન), એકાસન, નીવી, આયંબિલ, ઉપવાસ વગેરે તપ કરવામા આવે છે. બેઆસનમા દિવસભરમા બે બેઠકથી અધિક વાર ભોજન નહિ બાકીના સમયમા ચાર આહારના યા પાણી સિવાય ત્રણ આહારના ત્યાગના પચ્ચ૦ હોય છે એકાસનમા દિવસે માત્ર એક જ બેઠકે આહાર, બાકી દિવસે અને રાત્રે ત્યાગ નીવી એકાસનમા દૂધ-દહી-ઘી-તેલ-ગોળ(સાકર) અને કઢા(કઢાઇમા તળેલુ વગેરે), એ છ વિગઈનો ત્યાગ તથા ફળ, મેવા, લીલા શાકનો ત્યાગ. તેમજ આયંબિલમા તે ઉપરાંત હળદર, મરચુ, કોકમ, આમલી, રાઈ, ધાણા, જીરૂ વગેરે મસાલાનો પણ ત્યાગ, એટલે કે પાણીમા રાંધેલ લુખ્ખા ભાત, લુખ્ખી રોટલી, દાળ વગેરેથી એકાશન કરવાનુ હોય છે.

ઉપવાસમા દિવસરાત્રિભર માટે ભોજનનો ત્યાગ હોય છે. દિવસના કદાચ લેવુ હોય તો માત્ર ઉકાળેલું પાણી લઈ શકાય આ બેસણાથી માંડીને ઉપવાસ સુધીના તપમા માત્ર પાણી અને તે ય ત્રણ ઉકાળાવાળુ જ વાપરી શકાય.

અધિક તપ કરવો હોય તો એક સાથે બે ઉપવાસ અર્થાત્ છઠ્ઠ, ત્રણ ઉપવાસ એટલે અઠ્ઠમ ૪-૫-૬-૭ ઉપવાસ, આઠ ઉપવાસ એટલે અઠ્ઠાઈ વગેરે કરાય છે. એમ વર્ધમાન આબેલ તપ, નવપદજી ઓળી તપ, વીસસ્થાનક તપ, જ્ઞાનપંચમી તપ, ૨૪ ભગવાનના એકાશન, પંચ કલ્યાણકનો તપ વગેરે કરવામા આવે છે

રાત્રિના પચ્ચક્ખાણમા, દિવસના છૂટા હોય તો ચોવિહાર, તિવિહાર વગેરે કરાય છે, ચોવિહાર એટલે સૂર્યાસ્તથી માંડીને ચારે આહારનો ત્યાગ તિવિહાર એટલે પાણી સિવાય ત્રણ

આહારનો ત્યાગ દુવિહારમા અશન-ખાદિમ એ બે આહારનો ત્યાગ. બેયાસણુ વગેરે તપમા તો સૂર્યાસ્તથી પાણુહાર પચ્ચ૦ થાય છે; એમા દિવસના છૂટ્ટ રાખેલ પાણી પણ બધ કરવાનુ છે.

ચૌદનિયમ

રોજના જીવનમા જગતની સઘળીય વસ્તુ વાપરવામાં આવતી નથી, છતા જો એ ન વાપરવાની વસ્તુનો ત્યાગ ન કર્યો હોય અર્થાત્ વિરતિ નહિ, અવિરતિ હોય, તો એના અગે જીવને પાપનો બંધ ચાલુ રહે છે; ત્યારે વાપરવાની સભવિત વસ્તુ સિવાય બીજી બધીના ત્યાગનો જો નિયમ કર્યો હોય તો અઢળક કર્મબધનથી બચાય છે આ માટે સવારના જ દિવસ પૂરતા અને સાજના રાત્રિ પૂરતા ૧૪ નિયમ ઠરી લેવાય છે. આ બાર કલાકનો નિયમ એટલે મુશ્કેલી કાઇ નથી નિયમ ધારી લેવામા અભ્યાસ પડી ગયા પછી ૧-૨ મિનિટનુ યા એક પળનું કામ અને ઘણા પાપથી બહાર નીકળી જવાય છે, અર્થાત્ પળમા પાપને પેલેપાર પહોચી જવાય છે

૧૪. નિયમની ગાથા:-

સચિત્ત-દવ્વ-વિગઈ, વાણુહ-ત બોલ-વત્થ-કુસુમેસુ ।
વાહણ-સયણ-વિલેવણ, બંભ-દિસી-ન્હાણ ભત્તેસુ ॥

(૧) **સચિત્ત**=સજીવ, પાણી, શાક, લૂણ, દાતણ, લીલાફળ વગેરે આમાથી આજના દિવસે અમુક સખ્યાથી વધુ નહિ વાપરવું એવો નિયમ.

(૨) દવ્વ=દ્રવ્ય, 'ભિન્ન ભિન્ન નામ અને સ્વાદવાળી વસ્તુ આજે ૫ કે ૧૦, ૧૨, ૧૫ વગેરેથી અધિક નહિ ખાઉ'

(૩) વિગઈ-'દૂધ, દહી, ઘી, તેલ, ગોળસાકર, કઢા (કઢાઈ કે લોઢીમા તળેલુ વગેરે) એ છ વિગઈમાથી અમુકનો આજે ત્યાગ,' એવી પ્રતિજ્ઞા વિગઇમા બે ભાગ છે. ૧ કાચી વિગઈ. ઠડુ યા ગરમ દૂધ, દહી, છાશ, ઘી તેલ, ગોળ અને એક, બે કે ત્રણ ઘાણવાળી તળેલી વસ્તુ ૨ પાકી વિગઈ (નીવિયાતુ) એમા એનુ રૂપાતર આવે દા ત દૂધની ચાહ, માવો, બાસુદી દૂધપાક, ખીર, વગેરે દહીંછાશની કઢી, દહીવડા, વડા, શીખડ, રાયતુ વગેરે. ઘી–તેલમા ત્રણ ઘાણ તળાયા પછી વધેલુ ઘી તેલ ઘી તેલમા વઘારેલુ શાક વગેરે ગોળની પાકી વિગઈ સાકર, પતાસા, ખાડ, રસોઈમા નાખેલ ગોળ વગેરે. પાકી કઢાવિગઇમા ત્રણ ઘાણ ઉપરના ઘાણમા તળેલ વસ્તુ, પોતુ દઈ કરેલ ઢેબરા વગેરે ઘીમા આટો શેકી બનાવેલ શિરો, મોહનથાર, મેસુર વગેરે બને તેટલી કાચી–પાકી બન્નેય યા અમુકનો ત્યાગ કરી શકાય છે

૪. વાણહ-'અમુક જોડાથી વધુ નહિ વાપરૂ'

૫ તબોલ-'પાન–સોપારી–વરિયાળી વગેરે અમુકથી વધુ નહિ વાપરૂ.'

૬ વસ્ત્ર-'આજે અમુક સખ્યા થી વધુ નહિ પહેરૂ.'

૭ કુસુમ-એમા ફુલ, અત્તર, સુઘવાનુ પ્રમાણ આવે. ૮ વાહન, (૯) શયન–પથારી ખાટલા પલગ વગેરે, ૧૦ વિલેપન-'સાબુ, વેસેલાઈન, તેલ, વગેરે અમુક પ્રમાણથી વધુ નહિ વાપરૂ.' ૧૧. બ્રહ્મચર્ય-'કાયાથી દિવસે સપૂર્ણ

પાળીશ ' ■ ૧૨ દિશા–'આજે . માઇલથી બહાર નહિ જાઉ ' ■ ૧૩ ન્હાણુ–દા. ત. 'સપૂર્ણ સ્નાન બેવારથી વધુ નહિ કરૂ ' ■ ૧૪. ભાતપાણી–દા. ત. '૧૫ રતલથી વધુ નહિ વાપરૂ '

આ ચૌદ નિયમ સાથે બહારના ઉપયોગમા આવતી કેટલીક વસ્તુનો નિયમ થાય છે દા. ત. 'પૃથ્વીકાયમા માટી, સાબૂ સોડા, અમુક પ્રમાણથી વધુ નહિ વાપરૂ એમ અપકાયમાં ૧–૨–૪ બાલટીથી વધુ પાણી, અગ્નિકાયમા ૧–૨–૩ ચૂલાથી અધિકમા બનેલ આજની વસ્તુ, વનસ્પતિકાયમા લેપ વગેરે માટે ભાજી વગેરે, અમુકથી વધુ નહિ વાપરૂં'

ત્રસકાય–નિરપરાધી હાલતા ચાલતા જીવને જાણી જોઈને નિરપેક્ષપણે મારીશ નહિ.

અસિમા ચાકુ, કાતર, સુડી, સોય વગેરે, મસીમા ખડિયા લેખન વગેરે, અને કૃષિમા કોશ, કુહાડા, પાવડા, ખોદવાનું વગેરે. એમા અમુકથી વધુ નહિ વાપરૂં.

રાત્રિમાટે સાજના નિયમ સકેલી લઇને (અર્થાત્ આટઆટલુ રાખેલું, આટઆટલુ વાપર્યું એમ તપાસી લઈ) નવા નિયમ ધારી લેવાના

બીજા નિયમો

આખો દિવસ 'મુઠ્ઠિસહિય' પચ્ચક્ખાણ ચાલુ રાખી શકાય એમાં 'મુઠ્ઠી વાળી નવકાર ન ગણાય ત્યાસુધી ચારે આહારનો

ત્યાગ' એવુ પચ્ચ૦ કરાય છે એ ચાલુ રાખવાથી અર્થાત્ એ સવારે લીધુ, કઈ ખાવા પીવાના પ્રસગે પાર્યું, પાછું વાપરી ઊઠયા પછી લીધુ તે ફરી પાણી પીવા પ્રસગે પાર્યું, પીને લઈ લીધુ, એમ આખો દિવસ ચાલુ રાખવાથી, તેમજ રાત્રે ચોવિહાર હોવાથી કુલ અહોરાત્રિ (૨૪ કલાક)મા ૨૦-૨૨ કલાક જેટલો અનશનનો લાભ મળે છે. મહિને ૨૫-૨૭ ઉપવાસ જેટલો લાભ થાય અથવા ક્યાક કામમા બેઠા કે નવરા બેઠા અગર ચાલ્યા એટલા ટાઈમ માટે ખાવાપીવાના ત્યાગનો અભિગ્રહ (નિયમ) કર્યો તો તેટલા પ્રસગ પુરતો અનશનનો લાભ મળે છે

અભિગ્રહો બીજા પણ પાપત્યાગ વગેરેના કરી શકાય. દા. ત ધાર્મિક પુસ્તક વાચવા બેઠા તો આ વાચુ ત્યાસુધી સાસારિક કામ બધ, એમ 'પ્રભુદર્શન ન થાય ત્યા સુધી મોમા પાણી પણ ન નાખુ ' 'પૂજા કર્યા વિના ભોજન નહિ કરુ ' 'આવકમાથી ૧/૪ (યા ૧/૮ કે ૧/૧૦) ભાગ ધાર્મિક કાર્યમા ખરચીશ ' 'ત્રિકાળ ચૈત્યવદન ન કરુ તો બીજે દિન ઘી નહિ ખાઉ ' '૫ (યા ૭ કે ૧૦) વર્ષમા ૯ લાખ નવકાર ન ગણુ તો તે પછી પૂરા ન થાય ત્યાસુધી દૂધ ત્યાગ,' વગેરે 'સયોગ હોય અને ગુરુવદન, વ્યાખ્યાન શ્રવણ ન કરુ તો અમુક ત્યાગ 'વધુ પડતો ગુસ્સો, અભિમાન, કપટ થઈ જાય તો ઘી ત્યાગ, અગર પાચથી વધુ દ્રવ્ય નહિ વાપરુ.' 'જૂઠ બોલાઈ જાય તો શુભ ખાતામા પાવલી ભરીશ ' 'મહિનામા આટલા બેયાસણ, એકાસણુ, આબેલ, ઉપવાસ કરીશ.' 'રોજ (અથવા તિથિએ કે ઘરમા) ઉકાળેલુ પાણી જ પીશ' 'વર્ધમાન તપનો પાયો-ઓળી નવાણુ યાત્રા, ઉપધાન વગેરે ન કરું ત્યાસુધી કાચો ગોળ (કે અમુક) ત્યાગ ' 'ચારિત્ર ન લેવાય ત્યા સુધી અમુક ત્યાગ. (અગર રોજ 'નમો ચારિત્તસ્સ'ની ૧ નવકાર વાળી ગણીશ)' 'વર્ષમા

૧ તીર્થયાત્રા, ધાર્મિક ખાતે રૂ .ખર્ચ, અમુક સામાયિક, અમુક નવકારવાળી ન થાય તો દ ડ ' 'પર્વતિથિએ લીલોતરી, સચિત્ત, ખાડવુ, દળવુ, કપડા ધોવા, વગેરે ત્યાગ, તથા બ્રહ્મચર્ય '

ચોમાસાના નિયમ—ચોમાસામા જીવોત્પત્તિ વધારે તથા વિકારોની પ્રબળતા હોય, વેપાર ધધા મંદ હોય તથા ગુરુમહારાજનો સંયોગ હોય, તેથી ધર્મ કરવાની મોસમ હોય છે. તેથી ચોમાસા માટે ખાસ નિયમો કરાય છે. ૧૮ દેશના રાજા કુમાર પાળ ચોમાસામા રોજ એકાશન, ઘી સિવાય પાચ વિગઈ ત્યાગ લીલા શાક ત્યાગ, ચારે માસ બ્રહ્મચર્ય, પાટણથી બહાર જવુ નહિ, વગેરે નિયમ રાખતા એમ શકય રીતે નિયમ કરી લેવા જોઈએ દા ત કોઇના મૃત કાર્ય કે અકસ્માત સિવાય બહાર ગામ જવુ નહિ. શહેરોમા પણ રાતના ફરવા તરીકે બહાર જવુ નહિ.

જીવનના નિયમો—એવા જીવનભર માટે નિયમ કરાય કરાય છે દા ત ' જીવનમા કદી ખેતી કરુ નહિ મોટા યંત્રોની ફેકટરીના ધંધા કરુ નહિ સાતવ્યસન સેવુ નહિ. મિથ્યા, દેવ, ગુરુ, ધર્મને માનું પૂજુ નહિ. પરસ્ત્રીગમન કે અમુક ઉંમર પછી અબ્રહ્મ સેવવુ નહિ ઘરે મોટર ગાડી, પશુ, બંગલા, રેડિયો ટેલીફોન વગેરે રાખુ નહિ એમ અનેક પ્રકારે ત્યાગના નિયમ કરી શકાય, બારવ્રત લઈ શકાય

૨૨ જિનભક્તિ અને ગુરુવંદન

ભગવાન અરિહંત પરમાત્માનો આપણા પર અનંત ઉપકાર છે એમના પ્રભાવે જ આવો સુંદર મનુષ્યભવ, ઊંચુ કુળ, આર્યપણું વગેરે મળ્યું છે તેમજ એમણે આપેલ મોક્ષ-માર્ગથી જ તરવાનું છે—તો એમની ભક્તિ, દર્શન, પૂજા વગેરે કર્યા વિના રહેવાય નહિ. રોજની બીજી પ્રવૃત્તિની જેમ આ પ્રવૃત્તિ પણ અવશ્ય જોઈએ. ભાણા પર માત્ર ભોજનના દર્શન કરીને ઊઠી જતા નથી, તો અહીં માત્ર પ્રભુદર્શનથી કેમ પતે? પૂજા પણ અવશ્ય કરવી જોઈએ એમની ભક્તિમાં કાંઈ ને કાંઈ રોજનો ખર્ચ, રોજ દૂધ-ઘી વગેરેનું સમર્પણ કરવું જ જોઈએ રોજ એમના સ્તવન, ગુણગાન, જાપ, ધ્યાન, પ્રાર્થના કરવી જ જોઈએ શ્રાવકને ખુમારી હોય કે 'હું જૈન છું, મારા અનંત ઉપકારી નાથની ભક્તિ કર્યા વિના જમું નહિ'

મંદિરની વિધિ—

૧૦ ત્રિક—ખૂબ સુંદર ભાવના સાથે ઘરેથી નીકળી રસ્તામાં નીચે જીવજંતુ ન મરે એ ખ્યાલ રાખી મંદિરે જવું. મંદિરની બહારથી પ્રભુ દેખાતા અંજલિ મસ્તકે લગાડી 'નમો જિણાણં' બોલવું. પછી મંદિરમાં પેસતા નિસ્સિહીથી માંડી ચૈત્ય વંદન સુધી ૧૦ ત્રિક (૩-૩ વસ્તુ) સાચવવાના હોય છે પેસતા (૧) નિસ્સિહી, પછી (૨) પ્રદક્ષિણા, પછી (૩) પ્રભુ સામે ઊભા રહી પ્રણામ-સ્તુતિ, પછી (૪) પૂજા, પછી (૫) પ્રભુ સામે ખડા રહી ભાવના (પ્રભુની અવસ્થાનું ચિંતન)—એમ પાંચ. એ પછી ચૈત્યવંદન કરવાના પાંચ,—એમાં ...લા તો

ભગવાન સિવાયની દિશા જોવાનો ત્યાગ, પછી બેસવાની જમીન પર જવજંતુ ન મરે માટે ખેસના છેડાથી પ્રમાર્જન, પછી ચિત્તનું આલંબન નક્કી કરવાનું, પછી હાથ વગેરેની મુદ્રા યોજવાની, તથા પાચમું, પ્રણિધાન (એકાગ્રતા) જમાવવાની, અને ચૈત્યવંદન કરવાનું.

દશ ત્રિકની સમજ:—

આ દરેક ત્રણ–ત્રણ છે. (૧) **નિસિહી** (-નિષેધ) ૩,–પહેલી મંદિરમાં પેસતા સંસારવ્યાપાર છોડવા માટે કહેવાની, બીજી ગભારામાં પેસતી વખતે મંદિરની સાફસુફી, સલાટકાર્ય વગેરેની ભાળ–ભલામણ બંધ કરવા માટે કહેવાની, અને ત્રીજી ચૈત્યવંદન પહેલા હવે દ્રવ્યપૂજાનું ધ્યાન બંધ કરવા માટે કહેવાની. (૨) **પ્રદક્ષિણા** ૩,–પ્રભુજીના જમણેથી ડાબે ચારે બાજુ ત્રણ વાર ફરવાનું, જેથી ભવભ્રમણ મીટે. ત્રણ એટલા માટે કે ભવરોગ મિટાવનાર ઔષધ ત્રણ, દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્ર પ્રાપ્ત થાય. ફરતી વખતે જાણે સમવસરણને પ્રદક્ષિણા દઈએ છીએ એવી ભાવના કરવાની. (૩) **પ્રણામ** ૩,–એક અંજલિબદ્ધ પ્રણામ સહેજ નમેલા મસ્તકે અંજલિ લગાડી 'નમો જિણાણં' બોલવાનું. તે મંદિરે પહેલવહેલા પ્રભુદર્શને. બીજો 'અર્ધાવનત' પ્રણામ ગભારાના દ્વારે પ્રભુ સામે ઊભા રહેતા શરીર અડધું નમાવી અંજલિબદ્ધ પ્રણામ કરવાનો તે. ત્રીજો 'પંચાગ પ્રણિપાત' પ્રણામ તે ચૈત્યવંદન કરતા બે ઢીંચણ, બે હાથ અને માથું જમીનને અડાડી કરાતો પ્રણામ (ખમાસમણું). (૪) **પૂજા** ૩,–અંગ પૂજા, અગ્ર પૂજા અને ભાવ પૂજા. પ્રભુને અંગે અડાડીને કરાય તે અંગપૂજા. દા. ત. જલ (દૂધ); ચંદન (કેશર), પુષ્પ (વરખ બાદલું અલંકાર). પ્રભુની આગળ કરાય તે અગ્રપૂજા;—ધૂપ, દીપ; અક્ષત; ફળ

તથા નિવેદ. અગપૂજા ત્રણ અને અગ્રપૂજા પાચ મળીને અષ્ટ પ્રકારી પુજા કહેવાય. તે દ્રવ્યપુજા છે. પછી ચૈત્યવદન, પ્રભુના ગુણગાન વગેરે ભાવભક્તિ કરાય તે ભાવપૂજા કહેવાય (૫) **અવસ્થાચિતન** ૩.–દ્રવ્યપૂજા કર્યા પછી પ્રભુજીની સામે પુરુષે પ્રભુની જમણી (અર્થાત્ પોતાની ડાબી) બાજુ અને સ્ત્રીએ પ્રભુની ડાબી (અર્થાત્ પોતાની જમણી) બાજુ ઊભા રહી પ્રભુની પિંડસ્થ–પદસ્થ–રૂપસ્થ એ ત્રણ અવસ્થા ચિતવવાની. ૧. પિંડસ્થમા પાછી જન્મ અવસ્થા, રાજ્ય અવસ્થા, શ્રમણાવસ્થા એમ ત્રણ ચિંતવવાની ચિત્વન આ રીતે કરવાનુ — **જન્માવસ્થા** —' હે નાથ ! આપ તીર્થંકરના ભવમા જન્મ પામ્યા ત્યારે ૫૬ દિક્કુમારીઓ ને ૬૪ ઇદ્રોએ આપના જન્માભિષેક ઉત્સવ ઉજવ્યા ! જન્મ વખતે પણ આ કેવો આપનો મહિમા ! છતાં પ્રભુ ! આપે લેશ માત્ર અભિમાન ન આણ્યુ ! ધન્ય લઘુતા ! ધન્ય ગાભીર્ય !' **રાજ્યાવસ્થા**—' હે તારક દેવ ! આપને મોટમોટી રાજ્યસંપત્તિ પરિવાર મળ્યા, છતા આપ એમા જરાય રાગ-દ્વેષથી લેપાયા નહિ, અનાસક્ત યોગી જેવા રહ્યા ! ધન્ય વૈરાગ્ય !' **શ્રમણાવસ્થા**—' હે વીર પ્રભુ ! મોટો વૈભવી સંસાર તૃણવત્ ફગાવી દઈ આત્મકલ્યાણ અર્થે આપે સાધુજીવન સ્વીકારીને ઘોર પરીસહ અને ઉપસર્ગ સમતાભાવે સહ્યા ! સાથે અતુલ ત્યાગ તથા કઠોર તપસ્યા કરી ! અને રાતદિ' ખડે પગે ધ્યાન ધર્યા ! એમ કરી ઘનઘાતી કર્મના ભુક્કા ઉડાવ્યા ! ધન્ય સાધના ! ધન્ય પરાક્રમ !'

૨. **પદસ્થ અવસ્થા** એટલે તીર્થંકરપદ ભોગવવાની અવસ્થા એને અગે એ ભાવવાનુ કે ' હે નાથ ! આપે અરિહત તીર્થંકર બની જગત ઉપર કેટલો બધો ઉપકાર કર્યો ! જગતને આપે જીવ-અજીવ વગેરે સમ્યક્તત્ત્વ આપ્યા ! સમ્યગ્

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર-તપનો મોક્ષમાર્ગ આપ્યો ! અનેકાંતવાદ, નયવાદ, વગેરે લોકોત્તર સિદ્ધાન્ત આપ્યા ! હે ત્રિભુવનગુરુ ! આપ અષ્ટપ્રાતિહાર્યથી સેવાઓ છો ! ઇન્દ્રો જેવા પણ આપના ચરણે નમે છે ! મહાબુદ્ધિનિધાન ગણધરો આપની સેવા કરે છે ! કેવો આપનો વાણી પ્રભાવ કે જગલી પશુપણ પોતાના શિકાર સાથે મિત્રભાવે બેસી એ સાભળે છે ! અહો, આપ સ્મરણમાત્રથી દાસના પાપનો નાશ કરો છો ! આપનો કેટલો અપરંપાર ઉપકાર ! છતા પણ બદલામા આપને કાંઈ જોઈતું નથી. કેવી અકારણ વત્સલતા !'

૩. રૂપસ્થ એટલે કે શુદ્ધ સ્વરૂપ અવસ્થા અગે વિચારવાનું 'હે પરમાત્મન્! આપે સર્વ કર્મનો નિર્મૂળ નાશ કરી અશરીરી, અરૂપી શુદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી કેવુ અનંત જ્ઞાન અનંત સુખમાં ઝીલવાનુ કર્યું ! કેવા અનંત ગુણ ! કેવી ત્યાં સદા નિષ્કલક, નિરાકાર, નિર્વિકાર સ્થિતિ ! કોઈ જ ત્યા જન્મ, મરણ, રોગ, શોક કે દારિદ્રય વગેરે. પીડા જ નહિ ધન્ય પ્રભુ !'

આ પાચ ત્રિક થયા. હવે બીજા પાચ ત્રિક, ■ ૬. દિશાત્યાગ ૩,–હવે ચૈત્યવંદન કરવુ છે, તો પહેલા આપણી બે બાજુ અને પાછળની દિશામા જોવાનું બધ કરવાનુ, અથવા ઉપર, નીચે, અને આજુબાજુ જોવાનુ બધ કરવાનું, ને ચૈત્યવંદન પૂરૂ થાય ત્યાસુધી પ્રભુસામે જ જોવાનુ ■ ૭. પ્રમાર્જના ૩,–બેસતા ત્રણવાર ખેસના છેડાથી જગા પ્રમાર્જી લેવી જેથી બરાબર જીવરક્ષા થાય. ■ ૮. આલંબન ૩,–બેસીને મનને ત્રણ આલબન આપવાના,–૧. પ્રતિમા, ૨. આપણે બોલીએ તે સૂત્ર-શબ્દ, અને ૩. એનો અર્થ એ ત્રણમા જ ચિત્ત રાખવાનું.

■ ૯. મુદ્રા ૩,–સૂત્રો, સ્તુતિ, સ્તવન વગેરે બોલતી વખતે બે કોણી પેટ પર રાખી બે હાથ એવી રીતે જોડવા કે એક આગળીના ટેરવાની પાછળ સામી આગળીનુ ટેરવુ આવે એ યોગમુદ્રા કહેવાય. 'જાવંતિ ચેઈઆઇ, જાવંત કેવિસાહૂ અને જયવીયરાય' સૂત્ર વખતે ટેરવા સામસામી આવે, તથા વચમા મોતીની છીપની જેમ પોલા રહે, એ રીતે જોડવા એ મુક્તાસુક્તિ-મુદ્રા કહેવાય અને કાયોત્સર્ગ વખતે ઊભા રહી બે પગની વચમા આગળ ૪ આગળ અને પાછળ એથી ન્યૂન જગા રહે, હાથ લટકતા રહે, અને દષ્ટિ નાસિકા-અગ્રે રહે, એ જિનમુદ્રા કહેવાય. ૧૦. પ્રણિધાન ૩,–અર્થાત્ ઇન્દ્રિયો સહિત કાયા, વચન અને મનને બીજા ત્રીજા વર્તાવ, વાણી કે વિચારમા ન જવા દેતા પ્રસ્તુત ચૈત્યવદનમા બરાબર એકાગ્રપણે સ્થાપવા, અને ચૈત્યવંદન કરવુ

પૂજામાં સાવધાની —

અહી ધ્યાન રાખવાનુ કે દ્રવ્યપૂજામા આપણી શક્તિ અનુસાર પૂજાદ્રવ્યો ઘરેથી લઈ જવા પુષ્પની કળિયો તોડાય નહિ, કે એનો હાર બનાવતા સોયથી વિંધાય નહિ

પ્રભુના અગે વાળાકૂચી વાપરતા એનો સહેજ પણ અવાજ ન ઉઠે એ રીતે દાતમા ભરાયેલ કણી સળીથી સાચવીને લઈ લઇએ તેમ ખૂણે ભરાયેલ કેશર લઈ લેવાનુ, બાકી તો મોટા ભીના કપડાથી કેસર સાફ કરવાનુ

પ્રભુના અગે લગાડવાના ફુલ અગલૂછણા, વગેરે નીચે ભોય ન પડવા જોઈએ પડયા હોય તો ન વપરાય એને ચોકખી થાળીમા રાખવા કેશર વાટવાનુ તે મો બાધી હાથ ઓરશિયો વગેરે બરાબર ધોઈને.

ચૈત્યવંદન સ્તુતિ વગેરે એવી રીતે ન બોલાય કે જેથી બીજાને પોતાના ભક્તિયોગમા વ્યાઘાત થાય. તેમ એ વખતે સાથિયો કે બીજી કોઈ ક્રિયા ન થાય. બહાર નીકળતા પ્રભુને પૂંઠ ન થાય વગેરે વગેરે.

ગુરુવંદન :—

ગુરુમહારાજ—મુનિમહારાજ પાસે જઈને ત્યા અંજલિ જોડી 'મત્થએણ વંદામિ' કહેવાનું. મહાન બ્રહ્મચારી, સંયમી મુનિના દર્શન મળવા પર દિલમા અપૂર્વ આહ્લાદ પ્રગટાવવાનો. બે ખમા૦ (પંચાગ પ્રણિપાત) દઈ પછી 'ઇચ્છકાર સુહરાઈ૦' સૂત્ર બોલી સુખશાતા પૂછવાની અને ભાતપાણીનો લાભ આપવા વિનંતિ કરવાની. ઇચ્છકાર સુહરાઇ૦ સૂત્ર બોલી સુખ-શાતા પૂછયા પછી 'અબ્ભુઠ્ઠિઓ' સૂત્ર જમીન પર માથું, હાથ સ્થાપી બોલવુ. એમા ગુરુની અવજ્ઞા-આશાતનાનો 'મિચ્છામિ-દુક્કડં' દેવાનો- 'મારૂ દુષ્કૃત્ય મિથ્યા થાઓ' એ કહેવાનું પછી પચ્ચક્ખાણ લેવાનું. પચ્ચકખાણ કે જ્ઞાન લેવાય તે વંદના કરીને જ લેવાય. વ્યાખ્યાનમા પણ પહેલા વંદના કરીને પછી સાભળ-વાનું ગુરુ આગળ અવિનય ન થાય, એમની બહાર નિંદા ન કરાય, ઘસાતુ ન બોલાય. એ અવિનયાદિ મહાન પાપો છે

૨૩ પર્વો અને આરાધના

ચાલુ દિવસ કરતા પર્વ દિવસોમા વિશેષ પ્રકારે ધર્મની આરાધના કરવી જોઈએ કેમકે જેમ વ્યવહારમા દિવાળી વગે-રેના ખાસ દિવસોમા લોકો વિશિષ્ટ ભોજન અને આનંદમંગળના કાર્યક્રમ કરે છે, તો ઉલ્લાસ વધે છે, એવી રીતે પર્વ આરાધના વિશેષ પ્રકારે કરવાથી ધર્મ-ઉલ્લાસ વધે છે

પર્વ દિવસોની નોંધ

દરેક માસની	કા. સુ. ૫ ૨ ચોમાસી ૧૪	વર્ષની જુદીજુદી તિથિઓમા ૨૪ તીર્થંકરોના	કારતક-ફાગણ અસાડમા ૩ અઠ્ઠાઈ દિવસો
૨ બીજ			
૨ પાચમ	{મા સુ ૧૧ {મૌન અગિ૦	૧૨૦ પંચકલ્યાણક૦ખાસ કરીને	
૨ આઠમ		વીરપ્રભુનું દીક્ષા	ચૈત્ર-આસોમા
૨ અગિયારસ	{મા વ. ૧૦ {પોસ દશમ	કલ્યા. કા.વ ૧૦ જન્મ ક૦	નવપદજી ઓળીની બે અઠ્ઠાઈ
૨ ચૌદશ		ચૈ૦ સુ૦ ૧૩	
૨ {પૂનમ {અમાસ	{પો વ. ૧૩ {મેરુ તેરસ	કેવળ ક૦ વૈ૦ સુ૦ ૧૦ ચ્યવન ક૦ અ૦ સુ૦ ૬	પર્યુષણ અઠ્ઠાઈ
કુલ ૧૨ તિથિ	ફાગણ વ ૮ વર્ષીતપ- પ્રારંભ	મોક્ષ ક૦ આસો દિવાળી	

સામાન્ય પર્વ-દિવસોમાં તપસ્યા, અર્હંત્ પ્રભુની વિશેષ ભક્તિ, ચૈત્યપરિપાટી (ગામના મંદિરોમા દર્શન), સમસ્ત સાધુને વંદના, પોષધ, સામાયિક, બ્રહ્મચર્ય તથા બે વાર પ્રતિક્રમણ આદિ કરવું સચિત્ત-જલત્યાગ, વિગઈ ત્યાગ, લીલોતરી ત્યાગ, દળવું-ખાડવું-કપડા ધોવા- રંગવું-ખોદવું . વગેરે આરંભ સમારંભનો ત્યાગ, કલેશકલહનો ત્યાગ કરવો. પ્રાય પરભવનું આયુષ્ય પર્વતિથિએ બંધાય છે, તેથી દિવસ ધર્મમય જાય તો દુર્ગતિનું આયુષ્ય ન બંધાય દર માસે બીજ વગેરે બારતિથિ આરાધવી. તે ન બની શકે તો કમમા કમ પાચ તિથિ સુદ ૫--બે ૮-બે ૧૪ તો અવશ્ય આરાધવી. બાકી બારમાની

એકાદ એકાદ તિથિ પણ તે તે ઉદ્દેશથી ઉપવાસ વગેરેથી ખાસ આરાધવામાં આવે છે. બધી પર્વતિથિઓ ઉચ્ચ રીતે કદાચ ન આરાધી શકાય, તો પણ શકય પ્રમાણમા કોઇને કોઈ વિશેષ આરાધવું કલ્યાણક તિથિઓમા ક્રમમા ક્રમ તે તે પ્રભુના નામની તે તે કલ્યાણકની નવકારવાળી ગણવી તેથી અર્હદ્ભક્તિનો ભાવ જાગતો અને વધતો રહે છે

ચોમાસી અગીયારસ અને ચોમાસી ચૌદશે ઉપવાસ, પોષધ, ચોમાસી દેવવંદન વગેરે કરાય છે. આરાધક આત્માએ પક્ખી (પાક્ષિક) ચૌદશે ઉપવાસ, ચોમાસી ચૌદશે છઠ (૨ ઉપ૦) અને સંવત્સરીનો અઠ્ઠમ અવશ્ય કરવો જોઈએ એમા ૧૪-૧૫ છઠ્ઠની શક્તિ ન હોય તો અગિયારસ-ચૌદશ બેના છૂટા ઉપવાસ કરવાથી પણ ચોમાસી પર્વનો તપ પૂરો થાય

કારતક સુદ ૧ સવારે નવસ્મરણ-ગૌતમરાસ સાભળવાનો, પછી ચૈત્ય પરિપાટી, પછી સ્નાત્ર ઉત્સવ સાથે વિશેષ પ્રભુભક્તિ .. **કારતક સુદ ૫ સૌભાગ્ય પંચમી છે.** એ દિવસે ઉપવાસ-પોષધ -જ્ઞાનપંચમીના દેવવંદન 'નમોનાણુસ્સ'ની ૨૦ માળાથી ૨૦૦૦ જાપ કરાય છે. **માગસર સુદ ૧૧** મૌન અગીયારસ છે માટે આખો દિવસ-રાત મૌન રાખી ઉપ૦ પોષધ, મૌન ૧૧ ના દેવવંદન તથા તે દિવસે થયેલ ૯૦ ભગવાનના ૧૫૦ કલ્યાણકની ૧૫૦ માળા ગણવાની... **માગશર** વદ ૧૦ પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું જન્મ કલ્યાણક હોઇ એ દિવસે ખીરનુ એકાશન અગર આયંબિલ કરી, પાર્શ્વપ્રભુની સ્નાત્રાદિથી ભક્તિ તથા ત્રિકાળ દેવવંદન અને ૐ હ્રીં શ્રી પાર્શ્વનાથ અર્હતે નમઃ'ની ૨૦ માળા ગણાય છે... **મેરૂ તેરસ** પોસ વદ ૧૩-આ યુગના પ્રથમ ધર્મ પ્રવર્તક શ્રી ઋષભદેવ તીર્થંકર પ્રભુનો મોક્ષ ગમન દિવસ છે. આ દિવસે ઉપવાસ કરી પાચ મેરૂની રચના તથા ઘીના દીવા

કરી 'શ્રી ઋષભદેવ પારગતાય નમ'નો ૨૦૦૦ જાપ કરાય છે . ફાગણ વદ ૮ ઋષભદેવ પ્રભુના જન્મ અને દીક્ષા કલ્યાણકનો દિવસ છે. અહીં આગલા દિવસથી છઠ્ઠ યા અઠ્ઠમ કરી વર્ષીતપ શરૂ કરાય છે એમા એકાતરે ઉપવાસ-બિયાસણુ સતત ચાલે છે. વચમા ચૌદશ આવે ત્યા ઉપવાસ કરવો, ચોમાસીનો છઠ્ઠ કરવો એમ સળગ ચાલતા બીજા વર્ષના વૈ. સુ. ૨ સુધી તપ ચાલે છે વૈશાખ સુદ ૩ અક્ષય તૃતીયાના દિવસે માત્ર શેરડીના રસથી પારણુ થાય છે ઋષભદેવ પ્રભુએ તો સળગ એકલા ચોવિહાર ઉપવાસ લગભગ ૪૦૦ દિવસ કરેલા, અને શ્રેયાસકુમારે વૈ.સુ ૩ પારણુ કરાવેલુ એનુ આ વર્ષીતપ સૂચક છે વૈ સુ. ૧૧ મહાવીર પ્રભુએ પાવાપુરીમા શાસનની સ્થાપના કરી ગણધરદીક્ષા-દ્વાદશાગી આગમ રચના ને ચતુર્વિધ સઘરચના આ દિવસે થયેલ. આની સકલસઘમા ખાસ સમૂહ ઉપાસના થવી જોઈએ . દિવાળીએ પ્રભુ મહાવીરદેવે આગલા દિવસે સવારથી ધર્મદેશના શરૂ કરેલી તે સળંગ ઠેઠ દિવાળીની પાછલી રાત સુધી ચાલી. પછી પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા. લોકોએ ભાવદીપક ગયાની સ્મૃતિરૂપે દીવા કર્યા તેથી દિવાળી પર્વ ચાલ્યુ નિર્વાણ પછી પ્રભાતે ગૌતમસ્વામીજીને કેવળજ્ઞાન થયુ. છઠ્ઠ કરીને દિવાળીની રાત્રે પહેલા 'શ્રી મહાવીર સ્વામી-સર્વજ્ઞાય નમ ની' ૨૦ માળા, પાછલી રાત્રે વીર નિર્વાણનુ દેવવદન તથા 'શ્રી મહા૦ પારગતાય નમ 'ની ૨૦ માળા, પછી ગૌતમ સ્વામીજીના દેવવદન અને 'શ્રી ગૌતમસ્વામિ સર્વજ્ઞાય નમ'ની ૨૦ માળા ગણુવાની શ્રી મહાવીર ભગવાનના પાંચ કલ્યાણક દિવસોએ વિશેષમા વરઘોડો, સમૂહ ગુણુ-ગાન, પૂજા-ભાવના અને તપ સાથે ૨૦-૨૦ માળા ગણુવાની વર્ષમા ક્રમશ કારતક વદ ૧૦ દીક્ષા કલ્યાણુક 'શ્રી મહાવીર સ્વામિનાથાય નમ.'
ચૈ. સુ. ૧૩ જન્મ૦ ' ,, અર્હતે નમ.'

વૈ. સુ. ૧૦ કેવળજ્ઞાન૦ ‘ „ સર્વજ્ઞાય નમ.’
અસાડ સુદ ૬ ચ્યવન કલ્યાણક ‘ „ પરમેષ્ઠિને નમઃ’
દિવાળીએ નિર્વાણ „ „ પારગતાય નમ.’

ચોવીશે તીર્થંકર ભગવાનના ૫ કલ્યાણક દિવસોની તપ, જપ, જિનભક્તિ આદિથી કરવામા અદ્ભુત લાભ છે. તપમા એક જ દિવસે ૧, ૨, ૩, ૪ યા ૫ કલ્યાણકો હોય તો ક્રમશ. એકાશન–નીવી આંબેલ–ઉપવાસ–ઉપવાસ સાથે એકાશન કરવુ. પ્રભુના ચરિત્ર વાચવા. અરિહંત પદ આરાધનાર્થ ૧૨ લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ, ૧૨ ખમા૦ ૧૨ સાથિયા, ત્રિકાળ દેવવદન વગેરે કરવુ. બધું શકય ન હોય તો ઓછુ, છેવટે તે તે કલ્યાણકની એક માળા ગણીને પણ કલ્યાણકની સ્મૃતિ કરવી. ૬ અઠ્ઠાઈ કારતક–ફાગણ–અસાડની ૩ અઠ્ઠાઈ સુદ ૭ થી ૧૪ સુધી, ૨ અઠ્ઠાઈ ચૈત્ર અને આસો સુદ ૭ થી ૧૫ સુધીની શાશ્વતી ઓળીમા અને એક અઠ્ઠાઈ પર્યુષણાની શ્રા. વદ ૧૨ થી ભા. સુ ૪ સુધી એમ છ અઠ્ઠાઈ પર્વ આરાધવા.

શાશ્વત ઓળીમા ખાસ કરીને નવપદ (૫ પરમેષ્ઠી + દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્ર–તપ)ની આરાધના કરાય છે. ૧–૧ દિવસે ૧–૧ પદ. તેમા નવે દિવસ આયબિલ કરવાના હોય છે, અને તે તે પદની ૨૦–૨૦ માળા, પદ પ્રમાણે લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ પ્રદક્ષિણા–ખમાસમણા અને સાથિયા, નવ મદિરે નવ ચૈત્યવદન કરવાના.

પર્યુષણામા અમારી પ્રવર્તન (જીવોને અભયદાન) સાધર્મિક વાત્સલ્ય, કલ્પસૂત્રના શ્રવણ સાથે અઠ્ઠમનો તપ, સર્વ જીવોને ક્ષમાપના, ચૈત્યપરિપાટી અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ, આ ખાસ કરવાનુ હોય છે.

૨૪ ચાતુર્માસિક–વાર્ષિક–જન્મ કર્તવ્યો

શ્રાદ્ધવિધિ શાસ્ત્રમા શ્રાવકે ચોમાસા, વર્ષ અને જીવન દરમિયાન કરવા યોગ્ય કર્તવ્યોની નોધ છે.

ચાતુર્માસિક કર્તવ્યો —

શ્રાવકે અષાઢ ચોમાસીમા વિશેષ પ્રકારે ધર્મની આરાધના કરવાની હોય છે. તેના બે પ્રયોજન છે, ૧ વર્ષાની ઋતુ હોવાથી જીવોત્પત્તિ તથા વિકાર સભવ વિશેષ હોય, તેથી જીવદયા અને વિકાર નિગ્રહ ખાસ સાચવવા તથા ૨ વેપાર ધધા મદ હોય તેમજ મુનિઓનો સ્થિર વાસ હોય એટલે ધર્મ કરવાની મળેલી વિશેષ તક સફળ કરવી. આ માટે શ્રાવકે ચાતુર્માસમા જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચારની શુદ્ધિ-વૃદ્ધિ અર્થે અનેક પ્રકારના નિયમો ગ્રહણ કરવાના હોય છે, તેમજ આચાર—અનુષ્ઠાન આદરવાના હોય છે. લીધેલા ૧૨ વ્રત વગેરેમા સક્ષેપ, વ્રત લીધા ન હોય તો નવા નિયમો કરવા, જેમકે-બે અથવા ત્રણ વાર જિનપૂજા, બૃહત્ દેવવદન, સ્નાત્ર મહોત્સવ, નવુ નવુ જ્ઞાનભણવુ-વાચવુ, પાણી ઉકાળેલુ પીવુ, સચિત્ત વસ્તુનો સર્વથા ત્યાગ વગેરે બીજુ ભીતો-થાભલા-ખાટલા-સીકા, ઘી-તેલ કે પાણી વગેરેના ભાજનો તથા કોલસા-છાણા વગેરે સર્વ ચીજોમા લીલ-ફૂગ કે ઈયળ-ધનેરીયાં વગેરે જીવો ઉત્પન્ન ન થાય તે માટે ચુનો રાખ વગેરેનો ઉપયોગ કરવો. પાણી દિવસમા બે અથવા ત્રણ વાર ગાળવુ. ચૂલો, પાણિયારૂ, ખાડણિયો તથા ઘટી ઉપર, વલોણાના, સુવાના, ન્હાવાના તથા જમવાના સ્થળે તેમજ દેરાસરે અને પૌષધ-

શાળાએ એમ દશ સ્થાને ચંદરવા બાધવા, બ્રહ્મચર્ય પાળવું; અન્ય ગામે જવાનો ત્યાગ તથા દાતણુ, પગરખા વગેરેનો ત્યાગ રાખવો. ખોદકામ, રંગકામ, ગાડા ચલાવવા વગેરે પાપ કાર્યો બંધ કરવા. પાપડ-વડીઓ વગેરે તથા સુકા શાક-ભાજી જેમા ફૂગ-જીવાતનો સંભવ છે તે, નાગરવેલના પાન, ખારેક-ખર્જૂર વગેરેનો ત્યાગ કરવો. પંદર કર્માદાનોનો અને ઘણા આરંભવાળા કઠોર કર્મોનો ત્યાગ કરવો, સ્નાન કરવુ, તેલ વગેરે ચોળવા ઈત્યાદિમા પણ પરિમાણ કરવું દેશાવકાશિક, સામાયિક અને પૌષધ એ ત્રણની વૃદ્ધિ કરવી. શક્તિ પ્રમાણે ઉપધાન તપ, સંસારતારણ તપ, ઉપવાસ વગેરે તપશ્ચર્યા વિશેષતયા કરવી. રાત્રે ચોવિહાર, દુ:ખીઓને સહાય, ઈત્યાદિ ચાતુર્માસિક કર્તવ્યો બજાવવાના હોય છે

વાર્ષિક કર્તવ્યો —

૧. સંઘપૂજા	૩. યાત્રાત્રિક	૫. દેવદ્રવ્ય-વૃદ્ધિ	૭. ધર્મજાગરિકા	૯. ઉદ્યાપન
				૧૦. પ્રભાવના
૨. સાધર્મિક ભક્તિ	૪. સ્નાત્ર	૬. મહાપૂજા	૮ શ્રૂતપૂજા	૧૧. શુદ્ધિ

આ ૧૧ કર્તવ્ય શ્રાવકે પ્રતિવર્ષ કરવા જોઈએ. એમાં રથયાત્રાદિ કેટલાંક કાર્ય એકલે હાથે ન બને તો સામૂહિકમા ફાળો આપી કરવાં.

(૧) સંઘપૂજા.—સંપત્તિ અનુસાર સાધુ-સાધ્વીની વસ્ત્ર-પાત્ર-પુસ્તક વગેરેથી તથા શ્રાવક-શ્રાવિકાની પહેરામણી વગેરેથી ભક્તિ-સન્માન કરવુ . (૨) સાધર્મિક ભક્તિ — શ્રાવક-શ્રાવિકાને આમંત્રણ પૂર્વક ઘરે લાવી સ્વાગત-વિનયાદિ કરી માનપૂર્વક જમાડવા; દુ:ખી હોય તેનો ધન વગેરેથી ઉદ્ધાર કરવો, ધર્મકર્મની સગવડ દેવી ધર્મમા સ્થિર કરવા ભૂલ

કરનારને ઉદ્ધાર દિશે ભૂલથી બચાવવા સન્માર્ગમા પ્રોત્સાહિત કરવા હાર્દિક વાત્સલ્ય ધરવુ (૩) યાત્રાત્રિક —૧. અષ્ટાહ્નિકા યાત્રા–અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ, ગીત–વાજિત્ર–ઉચિત દાન–વગેરેથી જિનેન્દ્ર ભક્તિ ૨ રથયાત્રા–ભગવાનને રથમા પધરાવી ઠાઠથી વરઘોડો ૩. તીર્થયાત્રા–શત્રુજયાદિ તીર્થની યાત્રા (૪) સ્નાત્ર મહોત્સવ —રોજ, ન બને તો પર્વ દિવસે, બેસતે મહિને કે છેવટે ભારે ઠાઠથી વર્ષમા એક વાર પ્રભુનો સ્નાત્ર ઉત્સવ ઉજવવો (૫) દેવદ્રવ્ય વૃદ્ધિ —બોલી તથા પ્રતિમાજી અર્થે આભૂષણુ દાન વગેરે દ્વારા દેવદ્રવ્યમા વૃદ્ધિ કરવી (૬) મહાપૂજા —પ્રભુની વિશિષ્ટ અગરચના, આજુ-બાજુ શણુગાર, મદિર શણુગારવુ વગેરે .. (૭) રાત્રિ-જાગરણ—ઉત્સવ પ્રસગે અગર ગુરુનિર્વાણાદિ પ્રસગે રાત્રિએ ધાર્મિક ગીતગાનાદિથી જાગરણ . (૮) શ્રૂતપૂજા:—શાસ્ત્ર-પુસ્તકોની પૂજા-ઉત્સવ. શાસ્ત્રો લખાવવા, છપાવવા વગેરે (૯) ઉદ્યાપન:—નવપદજી, વીસસ્થાનક વગેરે તપની પૂર્ણા-હુતિ નિમિત્તે અગર બીજો કોઈ પ્રસગ પામીને જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રના ઉપકરણુંનુ સમર્પણ (૧૦) તીર્થપ્રભાવના —ગુરુના ભવ્ય પ્રવેશ મહોત્સવાદિ કરવા દ્વારા લોકોમા જિન–શાસનની પ્રભાવના કરવી (૧૧) શુદ્ધિ —સામાન્ય રીતે દર પખવાડિયે, ચોમાસીએ કે છેવટે વર્ષમા એક વાર પાપોની શુદ્ધિ કરવી અર્થાત્ ગુરુ આગળ બાળભાવે યથાસ્થિત જણાવી એનુ પ્રાયશ્ચિત્ત માગી લેવુ અને તે કરી આપવુ

જન્મ કર્તવ્યો—તથા ૧૧ પડિમા —

ગૃહસ્થે આખા જીવનમા એક વખત પણ આ કર્તવ્ય બજાવવા જેવા છે. (૧) ચૈત્ય અર્થાત્ જિનમદિર બનાવવુ એ માટે દ્રવ્યશુદ્ધિ, ભૂમિશુદ્ધિ, શુદ્ધસામગ્રી, કારીગરો સાથે પ્રામાણિ-

ત્યજી અનેક ફરતા ફરતી ઘરોમાથી ભિક્ષા લાવી ગુરુને દેખાડતા ગોચરી લેવાની વિગત રજૂ કરે છે પછી પચ્ચક્ખાણુ પારી સજ્ઝાય ધ્યાન કરી આચાર્ય બાળ–ગ્લાન–તપસ્વી–મેમાન વગેરેની ભક્તિ કરી રાગ–દ્વેષાદિ પાચ દોષ ટાળીને આહાર વાપરે છે પછી ગામ બહાર સ્થડિલ (નિર્જીવ એકાત ભૂમિએ) શૌચાર્થ જઈ આવી ત્રીજા પહોરના અતે વસ્ત્ર–પાત્રાદિની પ્રતિલેખના કરે છે. પછી ચોથે પહોર સ્વાધ્યાય કરી ગુરુ વદન પચ્ચક્ખાણુ કરીને રાત્રિના લઘુશંકાદિ અર્થે જવું પડે તેની જગા જોઈ કરી પ્રતિ-ક્રમણુ કરે છે. ત્યારબાદ ગુરુની ઉપાસના કરી રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરે સ્વાધ્યાય કરીને સથારાપોરિસી ભણુાવી શયન કરે છે.

(૧) સાધુજીવનમા બધુ જ ગુરુને પૂછીને કરવાનું હોય છે. (૨) બિમાર મુનિની સેવા પર ખાસ લક્ષ રાખવાનુ હોય છે. તે સિવાય (૩) આચાર્યાદિની સેવા તથા ગુર્વાદિકનો વિનય, ભક્તિ કરવાની (૪) દરેક દરેક સ્ખલનાઓનું ગુરુ આગળ બાળભાવે પ્રકાશન પૂર્વક પ્રાયશ્ચિત લેવાનું હોય છે (૫) શકયતાએ વિગઈઓનો ત્યાગ, (૬) પર્વ તિથિએ વિશેષ તપ, (૭) વર્ષમા ત્રણુ યા બે વાર કેશનો હાથેથી લોચ, (૮) શેષકા-ળમા ગામેગામ વિહાર, (૯) સૂત્ર-અર્થનુ ખૂબ ખુબ પારાયણુ . વગેરે કરવાનું હોય છે પરિગ્રહ અને સ્ત્રીઓથી તદ્દન નિરાળા રહેવાનુ, કોઈ પરિચય, વાતોચીતો, નિકટવાસ વગેરે કરાય નહિ એમ સ્ત્રી, ભોજન, દેશ કે રાજ્ય સબધી વાતો કરાય નહિ. ટૂકમા મનને આતરભાવમાથી બાહ્યભાવમા લઈ જાય એવી કોઈ વાણી, વિચાર કે વર્તાવ કરવાનો નહિ. માટે જ ગૃહસ્થ પુરુષોનો પણુ ખાસ સસર્ગ નહિ રાખવાનો. સાધુજીવનમા ઇચ્છાકાર આદિ દશ પ્રકારની સામાચારી, બીજા અનેક પ્રકારના આચાર, અષ્ટ પ્રવચનમાતા (સમિતિ-ગુપ્તિ), સંવર, નિર્જરા અને પચાચારનું પાલન કરવાનું હોય છે

૧૦ સામાચારી.—(૧) ઇચ્છાકાર—સાધુએ પોતાનું કાર્ય મુખ્યતયા જાતે જ કરવાનું છે, પરંતુ કારણવશ બીજા સાધુ પાસે કરાવવુ પડે તો સામાની ઈચ્છા પૂછીને કરાવવુ (૨) **મિથ્યાકાર**,—ભૂલ થઈ જાય તો તરત ' મિચ્છામિ દુક્કડં'(મારું દુષ્કૃત્ય મિથ્યા થાઓ)' કહેવુ (૩) **તથાકાર**,—ગુરુ કાંઇ ફરમાવે કે તરત ' તહત્તિ ' (તેમ હો) કહેવુ (૪) **આવશ્યકી**,—બહાર જતા પહેલા આવશ્યક લઘુશંકા-વડીશંકા પતાવી ' આવસ્સહી ' કહીને નીકળવુ (૫) **નૈષેધિકી**—મુકામમા પેસતા ' નિસિહી ' કહેવુ . (૬) **પૃચ્છના**,—કાઇ કામ કરતા પહેલા ગુરુને પૂછવુ **પ્રતિ પૃચ્છના**,—કામ માટે બહાર જવાના અવસરે ગુરુને ફરીથી પૂછવુ . (૮) **છંદના**,—આહાર વાપરતા પહેલા મુનિઓને છંદ અર્થાત્ ઈચ્છા પૂછવી કે ' આમાથી લાભ આપશો ? ' . (૯) **નિમંત્રણા**,—ભિક્ષા લેવા જતા પહેલા મુનિઓને નિમંત્રણા કે ' આપના માટે હુ શુ લાવુ ?' . (૧૦) **ઉપસંપદા**—તપ, વિનય, શ્રુત વગેરેની તાલીમ માટે તેને યોગ્ય આચાર્યનુ સાનિધ્ય સ્વીકારવુ .

બીજા પણ આવશ્યક, સ્વાધ્યાય, વગેરે આચારો છે હવે અહીં સંવર, પ્રવચનમાતા, પંચાચાર વગેરેનુ વર્ણન કરીશ.

૨૬ સંવર

કર્મ આવતા અટકાવે, આશ્રવને રોકે તેનુ નામ સવર એના મુખ્ય આ છ ભેદ છે, સમિતિ, ગુપ્તિ, પરીસહ, યતિધર્મ, ભાવના અને ચારિત્ર આ બધા વાસ્તવિક સવર તોજ બને કે એ જિનાજ્ઞાને વળગીને સેવાય તેથી સમ્યક્ત્વ આમા અનુસ્યૂત

ઉદય કે પરલોક ગમન વખતે જીવને ધન, કુટુંબ વગેરે કોઈ બચાવનાર નથી; માટે ધર્મનેજ વળગું' ૩. સંસાર-'ભવચક્રમા માતા પત્ની થાય છે.-પત્ની માતા, શત્રુ મિત્ર થાય છે-મિત્ર શત્રુ! કેવો બેહુદો સંસાર! ત્યા મમતા શી? અહો જન્મ-જરા-મૃત્યુ, રોગ-શોક વધ-બંધ, ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વગેરે દુઃખભર્યો સંસાર!' એમ વૈરાગ્ય વધારવો ૪. એકત્વ-'હુ એકલો છુ, એકલો જન્મુ-મરૂં છુ, એકલો રોગી-દુ:ખી થાઉં છુ, મારાજ કર્મ-કર્મફળ છે. તો હવે સાવધાન બની રાગદ્વેષ ટાળી નિસંગ બનુ.' ૫. અન્યત્વ-'અનિત્ય-અણુઝ-પ્રત્યક્ષ શરીર જુદું છે, નિત્ય-સજ્ઞાન-અદૃશ્ય હુ આત્મા તદ્દન જુદો છું. ધન, કુટુંબ વગેરે ય મારાથી તદ્દન જુદા છે. તો એ બધાની મમતા મૂકું! ૬. અશુચિત્વ-'આ શરીર ગંદા પદાર્થમા પેદા થયુ, ગંદાથી પોષાયુ, વર્તમાનમાય અંદર બધે ગંદુ, અને ખાનપાન વિલેપનને ગંદું કરનારૂ છે. એનો મોહ છોડી દમન-ત્યાગ-તપ સાધી લઉ' ૭ આશ્રવ-'જેમ નદી ઘાસને તેમ ઇન્દ્રિયાદિ આશ્રવ જીવને ઉન્માર્ગે અને દુર્ગતિમા તાણી જાય છે. એ કેટકેટલા કર્મ બધાવે છે! એને હવે છોડુ.'. ૮ સવર-'અહો! સમિતિગુપ્તિ યતિધર્મ વગેરે કેવા સુદર આશ્રવ વિરોધી! એને સેવી કર્મ બંધનથી બચુ' ૯. નિર્જરા-'પરાધીનપણે અને અનિચ્છાએ સહાતી પીડાથી બહુ કર્મ નથી ખપતા બાહ્ય-અભ્યંતર તપથી એ ખપે છે એ અલૌકિક તપ સેવુ' ૧૦. લોકસ્વભાવ ભાવનામા જીવો પુદ્દગલો વગેરેથી વ્યાપ્ત લોકનું સ્વરૂપ વિચારે, લોકના ભાવો, ઉત્પતિ-સ્થિતિ-નાશ વગેરે વિચારી વિચારી તત્ત્વજ્ઞાન અને વૈરાગ્યને નિર્મળ કરે' ૧૧. બોધિદુર્લભ-'ચારે ગતિમા ભટકતા, અનેક દુખોમા ડૂબતા અને અજ્ઞાન આદિથી પીડાતા જીવને જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ અતિ દુર્લભ છે એ મળી છે તો પ્રમાદ જરાય ન સેવુ.' ૧૨. ધર્મ-

સ્વાખ્યાત–'અહો ! સર્વજ્ઞ અરિહંત ભગવાને કેવો સુંદર શ્રુત-ધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મ ફરમાવ્યો છે ! માટે એમાં ખૂબ ઉદ્યત અને સ્થિર થાઉં.'

૫. ચારિત્ર – **૧. સામાયિક** પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સર્વસાવદ્ય પ્રવૃત્તિનો જીવનભર ત્યાગ અને ૫ ચાચાર પાલન દ્વારા સમભાવમાં રમણતા, **૨. છેદોપસ્થાપનીય**–સડેલા અંગની જેમ દૂષિત પૂર્વચારિત્ર પર્યાયના છેદ પૂર્વક અહિંસાદિ મહાવ્રતમાં સ્થાપન, મહાવ્રતારોપણ **૩. પરિહાર વિશુદ્ધિ**–નવ સાધુથી ત્રણ વિભાગે ૧૮ માસ સુધી વહન કરાતા પરિહાર નામના તપમાં પળાતું ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર. **૪. સૂક્ષ્મસંપરાય** ૧૦મા ગુણસ્થાનકનું અંતિમ અત્યલ્પ રાગવાળું ચારિત્ર **૫ યથાખ્યાત**–વીતરાગ મહર્ષિનું ચારિત્ર

૫ ચાચાર

સાધુજીવનમાં જેમ અહિંસાદિ મહાવ્રતો એ નિવૃત્તિમાર્ગ છે એમ જ્ઞાનાદિ ગુણની પ્રાપ્તિ, રક્ષા અને વૃદ્ધિ માટે ૫ ચાચારનું પાલન એ પ્રવૃત્તિમાર્ગ છે. તે આ— જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચારનું પાલન

૧. જ્ઞાનાચાર —૮ પ્રકારે-૧ કાળ બે સંધ્યા, મધ્યાહ્ન-મધ્યરાત્રિ વગેરે અસ્વાધ્યાયનો સમય ટાળીને યોગ્યકાળે ભણવું **૨. વિનય**— ગુરુ-જ્ઞાનિ–જ્ઞાન સાધનોનો વિનય કરવો. **૩. બહુમાન**— ગુરુ વગેરે પર હૃદયમાં અત્યંત બહુમાન ધરવું ૪ **ઉપધાન**—સૂત્રના તપ આદિ યોગોદ્વહન કરવા **૫ અનિન્હવ**–જ્ઞાનદાતા અને જ્ઞાનનો અપલાપ ન કરવો **૬–૭–૮. વ્યંજન–અર્થ–ઉભય**–સૂત્રના અક્ષર–પદ–આલાવા, તેનો અર્થ–ભાવાર્થ–

તાત્પર્યાર્થ, અને સૂત્ર-અર્થ બને યથાસ્થિત શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ રીતે ભણવા.

૨. દર્શનાચાર ૮ પ્રકારે.. ૧ નિઃશંકિત— જિનોક્ત વચન લેશ પણ શંકા રાખ્યા વિના માનવું. ૨. નિકાંક્ષિત— મિથ્યા ધર્મ તરફ જરાય આકર્ષાવું નહિ ૩ નિર્વિચિકિત્સ— ધર્મના ફળ પર લેશ પણ સંદેહ ન કરતા તે સાધવો. ૪. અમૂઢદૃષ્ટિ—મિથ્યાદૃષ્ટિના ચમત્કાર-પૂજા-પ્રભાવના દેખી મૂઢ ન બનવું, પણ એમ વિચારવું કે જયા મૂળના ઠેકાણા નથી એની શી કિંમત ? ૫ ઉપબૃંહણા—સમ્યગ્ દૃષ્ટિ આદિના સમ્યગ્દર્શન વગેરે ધર્મની પ્રશંસા-પ્રોત્સાહન કરવા ૬ સ્થિરીકરણ—ધર્મમા સીદાતાને તન-મન-ધનથી સહાય કરી સ્થિર કરવા. ૭. વાત્સલ્ય—સાધર્મિક ઉપર માતા કે બંધુની જેમ હેત ધરવું ૮. પ્રભાવના—જૈન ધર્મની ઈતરોમા પ્રભાવના પ્રશંસા થાય એવા સુકૃત કરવા.

૩. ચારિત્રાચાર ૮ પ્રકારે— પાંચસમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન

તપાચાર ૧૨ પ્રકારે ૬ બાહ્યતપ+૬ આભ્યંતર તપ (આનું વર્ણન આગળ 'નિર્જરા' તત્વમા આવે છે.

૫ વીર્યાચાર ૩૬ પ્રકારે— જ્ઞાનાચારાદિ ચારેયના ૮+૮+૮+૧૨=૩૬ ભેદોના પાલનમા મન-વચન-કાયાની શક્તિ જરાય ન ગોપવતા ભરપૂર ઉત્સાહ ઉછરંગની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરવા સાથે આત્મવીર્ય ફોરવવું,

૨૭ નિર્જરા

નિર્જરા એટલે કર્મનું અત્યંત જર્જરિત થઇ જવું આત્મા પરથી ખરી જવું, તે આંબાની જેમ સ્વતઃ અથવા ઉપાય

દ્વારા પાકીને થાય કર્મ સ્વત ખરી જાય તે અકામનિર્જરા અને ઉપાય દ્વારા ખરી જાય તે સકામનિર્જરા કહેવાય. કર્મ એની સ્થિતિ પાકે એટલે ઉદયમા આવી ભોગવાઈને ખરી જાય તે સ્વતઃ નિર્જરા થઈ અને તપ દ્વારા નાશ પામે તે ઉપાય દ્વારા નિર્જરા થઇ પ્રસ્તુતમા તપથી નિર્જરાની વાત છે માટે તપને જ નિર્જરા તત્ત્વ તરીકે કહેવામા આવે છે. (એટલુ ધ્યાનમા રહે કે અનિચ્છાએ ભૂખ-તરસ, મારપીટ વગેરે કષ્ટ સહવામા આવે અને તેથી કર્મ સ્વત ભોગવાઈ નાશ પામે તેને અકામનિર્જરા કહે છે ત્યારે કર્મક્ષય, અને આત્મશુદ્ધિ કરવાની કામનાથી અનશન વગેરે તપ સેવીને જે કર્મક્ષય થાય તેને સકામ નિર્જરા કહે છે)

તપ બે પ્રકારે છે ૧ બાહ્ય અને ૨. આભ્યન્તર. બાહ્ય એટલે બહારથી કષ્ટરૂપે દેખાય તે, અથવા બહાર લોકમા પ્રસિદ્ધ છે તે, અને આભ્યન્તર એટલે આતરિક મલિન વૃત્તિઓને કચરવારૂપે કરાય તે યા જૈનશાસનની અદર બતાવ્યો છે તે. બાહ્ય, આભ્યન્તર દરેકના ૬-૬ પ્રકાર છે, તેથી તપના અર્થાત્ નિર્જરાના કુલ ૧૨ ભેદ છે

બાહ્ય તપના ૬ પ્રકાર,—અનશન, ઊનોદરિકા, વૃત્તિસક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયક્લેશ, અને સલીનતા. આભ્યન્તર તપના ૬ પ્રકાર, પ્રાયશ્ચિત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ આ બારેનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે :—

(૧) અનશન=આહારનો ત્યાગ, તે ઉપવાસ, એકાસણુ, બિયાસણું, ચોવિહાર-તિવિહાર-અભિગ્રહ વગેરેથી થઈ શકે... (૨) ઊનોદરિકા=ભોજન વખતે બે-પાચ કોળિયા જેટલુ ઓછું

ખાવામાં આવે તે, આટલો ત્યાગ પણ તપ છે . (૩) વૃત્તિ-સંક્ષેપ=ભોજનમા વાપરવાના દ્રવ્યો(ચીજો)નો સંકોચ રાખ-વામા આવે કે, ' આટલાથી વધુ યા અમુક વસ્તુ નહિ ખાઉં' તે . (૪) રસત્યાગ=દૂધ, દહીં વગેરે વિગઈઓ અમુક અથવા બધી વાપરવાનો ત્યાગ . (૫) કાયક્લેશ=કેશનો લોચ, ઉગ્ર વિહાર, પરીસહ, ઉપસર્ગ વગેરેના કષ્ટ સહવા તે. (ઉપસર્ગ = દેવ, મનુષ્ય યા તિર્યંચથી કરાતા ઉપદ્રવ). (૬) સલિનતા = શરીરના અવયવ અને ઈન્દ્રિયો તથા મનની અસત્ પ્રવૃત્તિ અટકાવી એને ગોપવી રાખવા તે આ બાહ્ય તપના છ પ્રકાર થયા.

આભ્યન્તર તપના છ પ્રકારનું સ્વરૂપ આ રીતે —

(૧) પ્રાયશ્ચિત્ત —

પ્રાય· ચિત્તને વિશુદ્ધ કરનાર અને કર્મનો છેદ કરનાર આલોચન વગેરે ૧૦ પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત્ત છે ૧. **આલોચન** = ગુરુની આગળ પોતાના પાપ યા કરવા ધારેલી પ્રવૃત્તિ પ્રગટ કરવી તે ૨. **પ્રતિક્રમણ**=પાપનો પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક મિથ્યાદુષ્કૃત કરી પાપથી પાછા હઠવુ તે. ૩. **ઉભય** = આલોચના સહિત પ્રતિક્રમણ. ૪. **વિવેક**=બિનજરૂરી યા અકલ્પ્ય આહાર, ઉપકર-ણનો ત્યાગ કરવો તે ૫ **વ્યુત્સર્ગ** = સૂત્રાધ્યયન, વિધિ યા પ્રતિક્રમણ વિધિમા કાયોત્સર્ગ કરાય તે ૬ **તપ** = પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે ગુરુએ કહેલ ઉપવાસ વગેરે તપ કરાય તે. ૭ **છેદ** = અતિચાર(વ્રતસ્ખલના)ની શુદ્ધિ અર્થે ચારિત્રપર્યાય-માથી કાપ મૂકાય તે ૮. **મૂળ**= અનાચાર સેવવાને લીધે મૂળથી સર્વ ચારિત્રપર્યાયનો ઉચ્છેદ કરી ફરીથી મહાવ્રતારોપણ કરવામા આવે તે ..૯. **અનવસ્થાપ્ય**=ગચ્છની સાથેના વાતચીત સુદ્ધાના વ્યવહાર બંધ કરાવી અમુક સમય ગચ્છમા જ વિશિષ્ટ મર્યાદા

બદ્ધ રખાય તે. ૧૦ **પારાંચિત** = ગચ્છ બહાર મુનિવેશ વિના અમુક સમય સંયમમા જ રખાય તે.

(૨) વિનય

બાહ્ય સેવારૂપ ભક્તિ, આતર પ્રીતિરૂપ બહુમાન, પ્રશંસા, નિંદાનો પ્રતિકાર અને આશાતના ત્યાગ—એમ સામાન્ય રીતે પાચ રીતે વિનય કરવામા આવે તે પણ તપ છે. આ વિનય જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનો, મન-વચન-કાયયોગનો અને લોકોપચાર (ઉપચાર) વિનય, એમ સાત પ્રકારે છે. વિશેષ વિનય તરીકે

૧. **જ્ઞાનવિનયમા** જ્ઞાન-જ્ઞાનીની ૧ ભક્તિ ૨ બહુમાન, ૩ સર્વજ્ઞકથિત પદાર્થનું સમ્યગ્ મનન, ૪ યોગ-ઉપધાન આદિ જ્ઞાનાચારોના પાલન પૂર્વક જ્ઞાનગ્રહણ ૫ અભ્યાસ, એમ પાચ પ્રકાર છે

૨. દર્શનવિનયમા સમ્યગ્દર્શન ગુણે અધિકની શુશ્રૂષા અને અનાશાતના આવે. **શુશ્રૂષાવિનય** ૧૦ પ્રકારે—સત્કાર (નમસ્કાર આવકાર-‘ પધારો ’), ૨ અભ્યુત્થાન (આસનેથી ઊભા થવુ), ૩ સન્માન (હાથમાની વસ્તુ ઊંચકી લેવી વગેરે), ૪ આસન પરિગ્રહ (એમના આસન વગેરે સભાળી લેવા), ૫ આસનદાન, ૬ વદના, ૭ અજલિ જોડવી, ૮ એ આવતી વખતે સામે લેવા જવુ, ૯ બેઠા હોય ત્યારે ઉપાસના અને ૧૦ જતી વખતે વળાવવા જવુ. ૨. **અનાશાતના વિનય** ૪૫ પ્રકારે. તીર્થંકર-ધર્મ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-વય શ્રુત પર્યાય-સ્થવિર-કુલ (એક આચાર્યની સતતિ), ગણ (અનેક કુલસમૂહ), સંઘ (અનેક ગણસમૂહ)—સાભોગિક (જેમની સાથે ગોચરી વગેરે વ્યવહાર ચાલતો હોય તેવા સાધુ)—ક્રિયા -પરલોક છે, આત્મા છે, વગેરે પ્રરૂપણા અને મતિજ્ઞાનાદિ પાચ એમ પંદરની આશા-

તનાનો ત્યાગ, ભક્તિ બહુમાન તથા સદ્ભુત ગુણપ્રશંસા દ્વારા યશોવૃદ્ધિ, કુલ ૧૫ × ૩ = ૪૫.

૩. ચારિત્ર વિનયમાં ૧૫ પ્રકાર,-પાંચે પ્રકારના ચારિત્રની શ્રદ્ધા, પાલન અને યથાસ્થિત પ્રરૂપણા

૪-૫.-૬ ત્રિવિધ યોગ વિનયમાં, આચાર્યાદિની પ્રત્યે અશુભ વાણી-વિચાર-વર્તનનો ત્યાગ અને શુભ વાણી આદિનું પ્રવર્તન.

૭. લોકોપચાર વિનયમાં ગુર્વાદિ પ્રત્યે લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા ૭ વિનય પ્રકાર—૧ એમની નજીકમાં રહેવું, ૨ એમની ઇચ્છાને અનુસરવું, ૩ એમના ઉપકારનો સારો બદલો વાળવાનો પ્રયત્ન, ૪ જ્ઞાનાદિ ગુણ નિમિત્તે જ એમની આહારાદિથી ભક્તિ, ૫ એમની પીડા-તકલીફની તપાસ રાખવી અને તે નિવારવા પ્રયત્નશીલ રહેવું, ૬ એમની સેવા-ભક્તિમાં ઉચિત દેશ-કાળનો ખ્યાલ રાખવો, અને ૭ એમને સર્વ વાતે અનુકૂળ રહેવું.

(૩) વૈયાવચ્ચ—

આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સ્થવિર-તપસ્વી-બિમાર-શૈક્ષક(નૂતન મુનિ)-સાધર્મિક-કુલ-ગણ-સંઘ, એ દશની સેવા-શુશ્રુષા કરવી એ ૧૦ પ્રકારે વૈયાવચ્ચ છે

(૪) સ્વાધ્યાય —

સ્વાધ્યાય એટલે જ્ઞાન-ધ્યાનમાં રમણતા. તે પાંચ પ્રકારે, ૧ વાચના = સૂત્ર-અર્થનું અધ્યયન અધ્યાપન, ૨ પૃચ્છા = ન સમજાયેલું અથવા શંકા પડેલી પૂછવી, ૩ પરાવર્તન = ભણેલ સૂત્ર અને અર્થની પુનરાવૃત્તિ કરવી, ૪ અનુપ્રેક્ષા = સૂત્ર-અર્થ

ઉપર ચિંતન કરવુ, અને ૫ ધર્મકથા = તાત્ત્વિક ચર્ચા-વિચારણા, ઉપદેશ

(૫) ધ્યાન—

ધ્યાન એટલે એક વસ્તુ પર એકાગ્ર ચિત્તે ચિંતન. તે બે પ્રકારે—૧ શુભ ધ્યાન, ૨ અશુભ ધ્યાન. આમા અશુભ ધ્યાન એ તપ નથી, કર્મનાશક નથી, કર્મનો આશ્રવ છે શુભ ધ્યાન એ તપ છે, અપૂર્વ કર્મનાશ કરે છે પ્રસગ વશાત્ અશુભ ધ્યાનની પણ વિચારણા કરીશુ જેથી એનાથી બચી શકાય

અશુભ ધ્યાન ૨ પ્રકારે.—૧ આર્તધ્યાન, ૨ રૌદ્રધ્યાન. આ દરેકના ૪-૪ પ્રકાર છે, એને ચાર પાયા પણ કહે છે. આર્તધ્યાનમા ૧ ઇષ્ટસયોગ કેમ મળે અથવા ટકે, જાય નહિ, એનુ ચિતન ૨ અનિષ્ટવિયોગ કેમ થાય અગર અનિષ્ટ ન આવે એનું ચિતન ૩ વેદના-વ્યાધિના નાશ અને એના ઉપચારનુ ચિંતન ૪ નિદાન અર્થાત્ પૌદ્ગલિક સુખની ચોટભરી આશંસા

રૌદ્રધ્યાનમા. ૧-૨-૩ હિસા, જૂઠ અને ચોરી (અનીતિ, લૂંટ વગેરે) કરવા સબધી ક્રૂર ચિતન કરવું તે. ૪ સંરક્ષણા-નુબધી = ધન, કીર્તિ વગેરેના રક્ષણઅર્થે ક્રૂર ચિતન કરવુ તે

શુભ ધ્યાન ૨ પ્રકારે—૧ ધર્મધ્યાન, ૨ શુકલધ્યાન.

ધર્મધ્યાનના ૪ પ્રકારમા આજ્ઞા-અપાય-વિપાક-સંસ્થાન (૧) આજ્ઞાવિચય=જિનાજ્ઞા, જિનવચન કેટલા બધા અદ્‌ભુત, લોકોત્તર અને સર્વ જીવ હિતકર અનત કલ્યાણદાયી છે' તેનુ ચિતન (૨) અપાયવિચય=રાગ-દ્વેષ-પ્રમાદ-અજ્ઞાન-અવિરતિ વગેરેના કેવા ભયકર અનર્થ નીપજે છે તેનુ ચિંતન. (૩)

વિપાકવિચય = સુખ-દુઃખ એ કેવા કેવા પોતાના જ શુભા-શુભ કર્મના વિપાક છે એનું ચિંતન (૪) **સંસ્થાનવિચય** = ૧૪ રાજલોકનું સંસ્થાન, ઉર્ધ્વ-અધો-મધ્ય લોકમાની તે તે પરિસ્થિતિ એકાગ્રતાથી ચિંતવવી તે.

શુકલધ્યાનનાં ૪ પ્રકાર—(૧) **પૃથક્ત્વ વિતર્કસવિચાર** **પૃથક્ત્વ** = અન્યાન્ય પદાર્થો પર ધ્યાન જવાથી વિવિધતા, **વિતર્ક** = ૧૪ પૂર્વગત શ્રુત, **વિચાર** = પદાર્થ, શબ્દ અને ત્રિવિધ યોગમા પરસ્પર સંચરણ,—આ ત્રણ ખાસિયતવાળુ તે પૃથક્ત્વવિતર્કસવિચાર શુકલધ્યાન કહેવાય. (૨) **એકત્વ-વિતર્ક-અવિચાર** ધ્યાન, આમા **એકત્વ** = અન્યાન્ય નહિ પણ એક જ પદાર્થનું આલંબન હોય છે. તથા **અવિચાર** અર્થાત્ પૂર્વોક્તવિચાર(-સંચરણ)રહિત હોય છે આ બન્ને ધ્યાન પૂર્વધર મહર્ષિ કરી શકે. (૩) **સૂક્ષ્મક્રિયાઅપ્રતિપાતી** અર્થાત્ મોક્ષે જતા સંસારને અંતે બાદર મન-વચન-કાયયોગના અને સૂક્ષ્મ વચનયોગ મનોયોગના નિરોધ કરનાર અને જેમા સૂક્ષ્મ કાયયોગ અપ્રતિપાતી એટલે કે નષ્ટ નહિ, ઊભો છે, એવી આત્મપ્રક્રિયા. ૪ **વ્યુચ્છિન્ન ક્રિયા નિવૃત્તિ** ધ્યાન અર્થાત્ જેમા સૂક્ષ્મ કાયયોગ પણ નષ્ટ થઇ ગયો છે એવી શૈલેશી અવસ્થા. અહી સર્વ કર્મનો નાશ થઇ મોક્ષ મળે છે.

ધર્મધ્યાનના દશ પ્રકારો

ધ્યાનના પ્રસંગમા વિશેષરૂપે ધ્યાનશતકમા ઉપરોક્ત આર્ત-રૌદ્ર વગેરે ચાર પ્રકારના ધ્યાન પૈકી દરેક ઉપર ૧૦-૧૨ મુદ્દાઓના આધારે સુદર પ્રતિપાદન કરેલું છે. શ્રીસન્મતિતર્કની

ટીકા, શાસ્ત્રવાર્તા-ટીકા અને અધ્યાત્મસારમા ધર્મધ્યાનને આ દશ પ્રકારે બતાવવામા આવ્યુ છે,-

૧	૨	૩	૪	૫	૬
અપાયો	પાય	જીવા	જીવ	વિપાક	વિરાગ
૭	૮	૯	૧૦		
ભવ	સસ્થાન	આજ્ઞા	હેતુવિચય		

તે આ રીતે ધ્યાવવાનુ,—

(૧) અપાયવિચય-અહો ! અશુભ મન-વચન-કાયા અને ઇન્દ્રિયોની વિશેષ પ્રવૃત્તિઓ અર્થાત્ વિશેષ કોટિના અશુભ વિચાર-વાણી-વર્તાવ અને ઈન્દ્રિય-વિષય-સપર્કથી નીપજતા ભયકર અનર્થ હુ શા માટે વહોરૂં ? જેમ કોઈને મોટું રાજ્ય મળ્યું હોય છતા ભીખ માગવાની બાલિશતા કરે, તેમ મોક્ષ મારા હાથવેતમા છતા સસારમા રખડવાની મૂર્ખતા શા માટે કરૂ !' આવી શુભ વિચારધારાથી દુષ્ટ યોગોના ત્યાગના પરિણામ જાગે છે. . ● (૨) ઉપાય૦-'અહો !' શુભ વિચાર-વાણી-વર્તાવને હુ કેમ વિસ્તારૂ કે જેથી મારા આત્માની મોહપિચાશથી રક્ષા થાય !' આ સકલ્પધારાથી શુભ પ્રવૃત્તિના સ્વીકારની પરિણતિ જાગે છે ●(૩) જીવવિચયમા જીવના અસખ્ય પ્રદેશ-સાકાર અનાકાર (જ્ઞાન-દર્શન) ઉપયોગ, અનાદિના-કરેલા કર્મનું ભોગવવાપણુ વગેરે સ્વરૂપનુ સ્થિર ચિતન કરાય છે, તે જડ કાયાદિ છોડીને માત્ર સ્વાત્મા પર મમત્વ કરાવવામા ઉપયોગી છે . ●(૪)અજીવ વિચયમા ધર્મ-અધર્મ-આકાશ-કાલ-પુદ્ગલોની ગતિસહાય-સ્થિતિસહાય-અવગાહના-વર્તના-રૂપરસાદિ ગુણો તથા અનત પર્યાયરૂપતાનુ ચિતન કરવુ એથી શોક રોગ વ્યાકુળતા, નિયાણુ દેહાત્મ અભેદભ્રમ, વગેરે દૂર થાય ●(૫) વિપાક વિચયમાં કર્મની મૂળ-ઉત્તર પ્રકૃત્તિના મધુર અને કટુ ફળનો વિચાર, ઠેઠ અરિહત પ્રભુની સમવસરણાદિ સપત્તિથી માડીને

નરકની ઘોર વેદનાઓ શુભાશુભ કર્મથી નીપજવાનો વિચાર, તથા કર્મનું વિશ્વ ઉપર એકછત્રી સામ્રાજ્ય હોવાનો વિચાર કરવો તેથી કર્મફળની અભિલાષા દૂર થાય ●(૬) **વિરાગ-વિચયમાં** 'અહો ! આ કેવુ કથિરનુ શરીર કે જે ગંદા રજ-રુધિરમાથી બન્યુ, મળમૂત્રાદિ અશુચિએભર્યું, દારૂના ઘડાની જેમ એમા જે નાખો તેને અશુચિ કરનારૂ, મિષ્ટાન્નને વિષ્ટ અને પાણીને શુ અમૃતનેય પેસાબ બનાવનારૂ છે ! આવુ ય પાછુ સતત નવ દ્વારોમાથી અશુચિ વહેવડાવનારૂ છે ! વળી તે વિનશ્વર છે, સ્વય રક્ષણહીન છે, મને ય રક્ષણ રૂપ નથી ! મૃત્યુ કે રોગના હુમલા વખતે માતા–પિતા–ભાઈ–બેન–પત્ની પુત્ર પૌત્રી, કોઈજ બચાવી શકતુ નથી ત્યારે આમા કોણ મનોહર રહ્યુ ? વળી શબ્દ–રૂપ–રસ વગેરે વિષયો જોઈએ તો એના ભોગવટા ઝેરી કિંપાકફળ ખાવા સમાન પરિણામે કટુ છે ! સહજ વિનાશી છે ! પરાધીન છે ! સતોષરૂપી અમૃતાસ્વાદના વિરોધી છે ! સત્પુરુષો એને એવા જ ઓળખાવે છે ! વિષયોથી લાગતુ સુખ પણ બાળકને લાળ ચાટવામા લાગતા દૂધના સ્વાદના સુખની જેમ કલ્પિત છે, ! વિવેકીને આમા આસ્થા હોય નહિ. વિરતિ જ શ્રેયસ્કરી છે ઘરવાસ એ તો સળગી ઉઠેલ આગ જેવો છે, જયા જાજવલ્યમાન ઇન્દ્રિયો પુણ્યરૂપી કાષ્ઠને સળગાવી દે છે અને અજ્ઞાન પરપરાનો ધુમાડો ફેલાવે છે ! આ આગને ધર્મમેઘ જ બુઝવી શકે માટે ધર્મમા જ પ્રયત્ન કરવા યોગ્ય છે.. ' વગેરે રાગના કારણોમા કલ્યાણવિરોધ હોવાનું ચિંતન કરવુ. એથી પરમ આનંદનો અનુભવ થાય છે . ●(૭) **ભવ-વિચયમાં** 'અહો કેવો દુ ખદ આ સંસાર ! કે જયા સ્વકૃત કર્મના ફળ ભોગવવા જન્મવુ પડે છે. અરઘટની ઘડીની જેમ, મળમૂત્રાદિ અશુચિભર્યા માતાના પેટના બખોલમા, કેઇ ગમના-ગમન કરવા પડે છે વળી સ્વકૃત કર્મના ભોગવટામા કોઈ

સહાય કરતુ નથી. ધિક્કાર છે આવા સસાર ભ્રમણને ! એવા ચિતનથી સત્પ્રવૃત્તિ અને સસારખેદ ઉત્પન્ન કરે છે •(૮) **સસ્થાનવિચયમા** ચૌદરાજલોકની વ્યવસ્થા ચિતવવાની, એમા અધોલોક ઉધી પડેલી ખાલટી યા ઉધી નેતરની બાસ્કેટ જેવો, મધ્યલોક ખજરી જેવો અને ઉર્ધ્વલોક ઊભો ઢોલક યા શરાવ સપુટ જેવો છે અધોલોકમા પરમાધામી આદિના તીવ્ર ત્રાસભરી સાત નરકપૃથ્વીઓ છે મધ્યલોકમા 'મત્સ્યગલાગલ' ન્યાયના પ્રદર્શનભૂત અસખ્ય દ્વીપસમુદ્રો છે અને ઉર્ધ્વલોકમા શુભપુદ્ગલોની વિવિધ ઘટનાઓ છે એવુ તથા સકલ વિશ્વમા રહેલા શાશ્વત–અશાશ્વત અનેકવિધ પદાર્થો વગેરેનુ ચિતન આવે છે આ ધ્યાનથી ચિત્તને વિષયાન્તરોમા જતુ ને ચચળ તથા વિહ્વળ થતુ અટકાવી શકાય •(૯) **આજ્ઞાવિચયમાં** એ ચિતવવાનુ કે અહો ! આ જગતમા હેતુ–ઉદાહરણ–તર્ક વગેરે હોવા છતા અમારા જેવા જીવો પાસે બુદ્ધિનો તેવો અતિશય નથી તેથી આત્માને લાગતો કર્મબધ, પરલોક, મોક્ષ, ધર્મ, અધર્મ વગેરે અતીન્દ્રિય હોઈ સ્વત જાણવા સમજવા બહુ મુશ્કેલ પડે છે છતાં એ આપ્ત પુરુષના વચનથી જાણી શકાય છે. તો વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રીતીર્થંકરભગવાનના વચને એનો કેવો સુદર પ્રકાશ આપ્યો છે ! એમને જૂઠ બોલવાને હવે કોઇ કારણ નથી તેથી એમના વચન સત્ય જ છે, એમનુ કહેલું યથાસ્થિત જ છે કેવી કેવી અનત કલ્યાણ સાધક વિદ્વજ્જનમાન્ય અને સુરાસુરપૂજિત એમની આજ્ઞા! આ ચિતન–અનુચિતનથી સકલ સત્પ્રવૃત્તિના પ્રાણભૂત શ્રદ્ધાનો પ્રવાહ અખડ વહેતો રહે છે •(૧૦) **હેતુવિચયમાં** જયા આગમના વિષમ પદાર્થ પર વિવાદ ખડો થાય ત્યા તર્કનુ અનુસરણ કરવા દ્વારા સ્યાદ્વાદ–નિરૂપક આગમનો કષ–છેદ–તાપની કેવી પરીક્ષા પૂર્વક આશ્રય કરવો લાભદાયી છે એ ચિંતવવાનું. (કોઇપણ શાસ્ત્રની સુવર્ણની જેમ

કષ (કસોટી) પરીક્ષા એટલે એ જોવાનું કે એમા યોગ્ય વિધિ-નિષેધ છે? દા ત કહ્યું તપ-સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરવુ, હિંસાદિ પાપ ન કરવા, ૨. છેદપરીક્ષા માટે એ જોવાનું કે એમા વિધિ નિષેધને જરાય બાધક નહિ પણ સાધક આચાર કહેલા છે? દા ત. કહ્યું સમિતિ-ગુપ્તિ આદિ પંચાચાર પાળવા; તો એમા લેશમાત્ર હિંસાદિ નથી અને તપ-ધ્યાનાદિ-વિધિપાલનને અનુ-કૂળતા છે ૩ તાપપરીક્ષા માટે એ જોવુ કે એમા વિધિનિષેધ અને આચારને અનુકૂળ તત્ત્વવ્યવસ્થા છે? દા. ત અનેકાતવા-દની શૈલીએ આત્માદિ દ્રવ્યોની નિત્યા-નિત્યતા, ઉત્પાદ-વ્યય ધ્રૌવ્ય, દ્રવ્ય-પર્યાયનો ભેદાભેદ વગેરે તત્ત્વવ્યવસ્થા આ ચિંતનથી વિશિષ્ટ શ્રદ્ધાની સગીન વૃદ્ધિ થાય છે.

ધ્યાનના કેટલાક નમૂના

બાકી ધ્યાનના પ્રાથમિક અભ્યાસ માટે પહેલા એકાગ્રતા કેળવવા વિવિધ જાતના અભ્યાસ જોઈએ દા. ત ● (૧) અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય યુક્ત અરિહંત પ્રભુને મનની સામે અને પછી હૃદય-કમળની કર્ણિકા પર બિરાજમાન કરી 'ૐ હ્રીં અર્હં નમ·' એ મૃત્યુજય જપ જાપ્યે જવાનો એમા એ જોતા રહેવાનુ કે વચમા લેશ પણ બીજો વિચાર આવ્યા વિના કેટલી સખ્યા અગર કેટલા સમય સુધી જાપ અખડ ચાલે છે. એમા વારવાર અભ્યાસથી અખંડ જાપનું પ્રમાણ વધે છે ● (૨) હૃદયકમળમા શ્રી નવકારમંત્રના સફેદ રત્ન શા ચમકતા અક્ષર વાચી અખડ જાપ વધારવાનો ●(૩) આખ બધ રાખી પહેલા મોઢેથી ઉચ્ચારણ

(ભાષ્ય જાપ) અને અભ્યાસ વધતા પછી માનસિક ઉચ્ચારણ (ઉપાંશુ જાપ) કરીને 'ઋષભદેવ, અજિતનાથ, સભવનાથ .' એમ ૨૪ ભગવાનના નામ બોલવાના એક વાર પૂરા થાય કે તરત ફરી બીજી વાર, ત્રીજી વાર, એમ વચમા બીજો કોઈ જ વિચાર ન આવે અને બોલતા અક્ષર વાચવા પર બરાબર લક્ષ રહે એ રીતે આગળ વધતા માપ જોયા કરવાનું કે અખડ ૨૫, ૫૦, ૧૦૦ નામ ચાલે છે ને? ત્રીજા પ્રકારના માનસ જાપ માટે આતરિક ઉચ્ચારણ પણ નહિ, કિંતુ અદરમા જાણે વિના બોલ્યે અક્ષર શું લખ્યા છે તે સ્પષ્ટ દેખીએ છીએ એ રીતે જાપ કર-વાનો અલબત આમા ઉતાવળ કામ નહિ લાગે, પરતુ એકાગ્રતા એવી કેળવાશે કે ધ્યાન કરવાની શક્તિ આવશે ◉ (૪) એક પ્રકાર એ છે કે આપણા અંતરમા જાણે કોઈ આપણને પરિચિત સ્વરવાળા ગુરુ મહારાજ વગેરે બોલી રહ્યા છે આપણને એમના હોઠ હાલતા દેખાય છે અને એમના ઉચ્ચારણ પર બરાબર અદરમા આપણે કાન ધરીને સ્ફુટ અક્ષર સાભળી રહ્યા છીએ ◉ (૫) નજર સામે જાણે અનત સમવસરણ છે, એના પર અનતા અરિહંતદેવ છે, આગળ અનતા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય સાધુઓ છે. મસ્તક પર અનતા સિદ્ધભગવાન છે એ ધારણા કરીને પછી એમને ક્રમસર નમસ્કાર કરતા હોઈએ એ રીતે નમસ્કારમત્રનો જાપ થઈ શકે પછી જાપમાથી ધ્યાનમા જવા માટે સકલાર્હત્૦ વગેરે સ્તુતિઓ તથા સ્તવનોની એકેક ગાથા લઈ એના આધાર પર એના ભાવોને જાણે નજર સામે ચિત્રાત્મક હુબહુ ખડા કરી અરિહતનું ધ્યાન કરવાનુ ◉ (૬) ચૈત્યવદન તથા પ્રતિક્રમણની ક્રિયા વખતે પણ, તે તે સૂત્રની દરેક ગાથાના ભાવનુ ચિત્ર જે પહેલા કલ્પી રાખ્યુ હોય, તેને મનમા નજર સામે લાવવાનુ, અને તેના પર હૃદયના ભાવ ગાથા બોલતા ઉતારવા દા ત. 'જે અ અઈયા સિદ્ધા '

ગાથા બોલતા જાણે ડાબી બાજુએ અનંતા અતીત તીર્થંકર, એમ જમણી બાજુએ અનંતા ભાવી તીર્થંકર અને સામે વિચરતા વીસ ભગવાન નજર સામે આવે એમને મન-વચન-કાયાથી નમસ્કાર કરવાનો. ગાથાનો અર્થ ન આવડે ત્યા મનમા ઊભા કોલમમા ઉપરથી નીચે ગાથાની ચાર લીટી લખેલી દેખાય, તે વાચવાની. આ પાચમુ 'ધ્યાન' તપ થયુ.

[૬] કાયોત્સર્ગ :—

કાર્યોત્સર્ગ એ ઉત્કૃષ્ટ આભ્યન્તર તપ છે. એમા અન્નત્થ૦ સૂત્ર બોલી કાયાને સ્થાનથી, વાણીને મૌનથી અને મનને ચોકસ કરેલા ધ્યાનથી સ્થિર કરવામા આવે છે. આ અખંડ ધ્યાન ઉપરાત પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કાયા અને વાણીને ક્રિયા રહિત-સ્થિર કરવામા આવે છે, એ વિશેષતા છે એથી અંતરાયાદિ સર્વપાપ કર્મોનો અપૂર્વ ક્ષય થાય છે. કાયોત્સર્ગ એ એક પ્રકારનો વ્યુત્સર્ગ (ત્યાગ) છે.

વ્યુત્સર્ગ બે પ્રકારે—૧. દ્રવ્યથી, અને ૨. ભાવથી દ્રવ્યથી વ્યુત્સર્ગ ૪ પ્રકારે—૧. ગણત્યાગ = વિશિષ્ટ જ્ઞાન, તપસ્યાદિ અર્થે આચાર્યની અનુજ્ઞાથી એક સમુદાય મૂકી બીજા ગચ્છમા જવુ તે અથવા જિનકલ્પ આદિ સાધનાર્થે ગણને છોડી જવુ તે ૨. દેહત્યાગ = કાયોત્સર્ગ, અંતિમ પાદપોપગમન અનશન, યા સજીવ-નિર્જીવનો યોગ્ય સ્થળે ત્યાગ. ૩-૪ ઉપધિઆહાર ત્યાગ = સદોષ કે અધિક વસ્ત્ર-પાત્ર તથા આહારનો વિધિ મુજબ નિર્જીવ એકાંત સ્થળે ત્યાગ. ભાવવ્યુત્સર્ગ = કષાયો, કર્મ અને સંસારનો ત્યાગ.

૨૮. મોક્ષ–સત્પદ આદિ–માર્ગણા

અહીં સુધી જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, બંધ, સંવર અને નિર્જરા, એમ આઠ તત્ત્વની વિચારણા થઈ હવે નવમું 'મોક્ષ' તત્ત્વ જોઈએ સકલ કર્મનો ક્ષય થઈ પ્રગટ થતું આત્માનું સર્વથા શુદ્ધ સ્વરૂપ તે મોક્ષ આ શક્ય છે કેમકે જે કારણોએ સંસાર છે તેનાથી વિપરીત કારણો સેવતા સંસારનો અંત આવી શકે છે સુવર્ણ અને માટીનો મૂળથી સંયોગ છતાં ખાર આદિ પ્રયોગથી જેમ સુવર્ણ સર્વથા શુદ્ધ થઇ શકે છે તેમ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની આરાધનાથી અનાદિ કર્મસંયોગનો નાશ થઈ ભવ્ય આત્મા સર્વથા શુદ્ધ-સિદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત થઈ શકે છે. મુક્ત થયેલાને ફરી કદી કર્મનો સંયોગ થતો નથી, એટલે હવે અક્ષય-અવ્યાબાધ અનંત સુખ, અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અને અનંતવીર્ય એ ચાર અનંતાની નિત્ય સ્થિતિ હોય છે એમ તો આઠ કર્મના નાશથી મૂળ આઠ ગુણ પ્રગટ થાય છે

સત્પદ પ્રરૂપણાદિ

મોક્ષતત્વ અને બીજા પણ તત્વોનો વિસ્તારથી વિચાર કરવો હોય તો સત્પદાદિ નવ રીતે ૬૨ માર્ગણા દ્વારોમાં વિચાર (વ્યાખ્યાન) થઈ શકે છે.

માર્ગણાદ્વાર = વસ્તુ વિચારવા માટેના મુદ્દા (Points)

૧ સત્પદ પ્રરૂપણા—એટલે તે તે પદ (=નામ) વાળી વસ્તુની સત્તાને ગતિ, ઇન્દ્રિય વગેરે માર્ગણાદ્વાર(સ્થાનો)માં પ્રરૂપવી તે પ્રરૂપણ=કથન, વિચારણા કરાય તે દા. ત સમ્યગ્દર્શન નરકગતિમાં છે? પૃથ્વીકાયમાં છે? કાયયોગમાં છે? ..

૨. દ્રવ્યપ્રમાણ—એ વસ્તુ પ્રમાણમા કેટલી છે ?

૩. ક્ષેત્ર—કયી કે કેટલી જગામા રહી છે ?

૪. સ્પર્શના—વસ્તુ સાથે કેટલા આકાશ પ્રદેશનો સ્પર્શ છે ? પરમાણુનું ક્ષેત્ર એક આકાશપ્રદેશ, સ્પર્શના ૭ આકાશપ્રદેશ.

૫. કાળ—એની કેટલી સ્થિતિ છે ?

૬, અતર—એ વસ્તુ ફરી બનવામા વચ્ચે કેટલા કાળનું આતરૂં-વિરહ પડે ?

૭. ભાગ—તે વસ્તુ સ્વજાતીયની કે પરની અપેક્ષાએ કેટલામે ભાગે છે ?

૮. ભાવ—ઔદયિક વગેરે પાચ ભાવમાથી કયા ભાવે એ વસ્તુ વર્તે છે ?

૯. અલ્પબહુત્વ—વસ્તુના પ્રકારોમાં પરસ્પર ન્યૂનાધિકતા બતાવવી

૫ ભાવ—અહીં ભાવ એટલે કે વસ્તુમા રહેતો પરિણામ. એ પાચ પ્રકારે છે. ૧. ઔદયિક—કર્મના ઉદયથી થતો જેમકે અજ્ઞાન, નિદ્રા, ગતિ, શરીર વગેરે. ૨ પારિણામિક—અનાદિનો તેવો પરિણામ, દા ત. જીવત્વ, ભવ્યત્વ, વગેરે. ૩ ઔપશમિક —મોહનીય કર્મના ઉપશમથી થતો દા. ત સમ્યકત્વ અને ચારિત્ર ૪. ક્ષાયોપશમિક—ઘાતિ કર્મના ક્ષયોપશમથી થતો. દા. ત. જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થતા જ્ઞાન, દર્શન, ક્ષમા, દાન વગેરે. ૫ ક્ષાયિક—કર્મના ક્ષયથી થતો પરિણામ દા. ત. કેવલજ્ઞાન, સિદ્ધત્વ વગેરે.

મોક્ષ શબ્દ એ શુદ્ધ (=એક, અસમાસ) અને વ્યુત્પત્તિસિદ્ધ પદ છે, માટે મોક્ષ સત્વિદ્યમાન છે, પરંતુ બે પદવાળા આકાશપુષ્પની જેમ અસત્ નથી.

૬૨ માર્ગણાદ્વાર.— માર્ગણા=શોધન કરવાના મુદ્દા મોક્ષની વિચારણા ૧૪ માર્ગણા દ્વારોથી થાય છે એ ૧૪ના ઉત્તર ભેદ ૬૨ છે **૧૪ માર્ગણા**—૧. ગતિ ૪, ૨. ઇન્દ્રિય ૫, ૩. કાય, ૬, પૃથ્વીકાયાદિ, ૪. યોગ ૩, ૫. વેદ ૩ સ્ત્રી-પુ-નપુ૦, ૬. કષાય ૪, ૭. જ્ઞાન-અજ્ઞાન ૮, ૮. સંયમ ૭, ૯. દર્શન ૪, ૧૦ લેશ્યા ૬, ૧૧. ભવ્યત્વ અભવ્યત્વ ૨, ૧૨ સમ્યક્ત્વ ૬, ૧૩. સંજ્ઞી-અસંજ્ઞી ૨, ૧૪. આહારક-અના-હારક ૨, (આમા ૭ સંયમ=સામાયિકાદિ ૫, દેશવિરતિ અને અવિરતિ ૬ સમ્ય૦=ક્ષાયિક, ક્ષાયોપ૦, ઔપ૦, મિશ્રમોહ૦ સાસ્વાદન, અને મિથ્યાત્વ) એમ કુલ ૬૨ માર્ગણા

આમાથી મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિય, ત્રસકાય, ભવ્યત્વ, સંજ્ઞિ યથાખ્યાત ચારિત્ર, ક્ષાયિક સમ્ય૦, અનાહારક, કેવલજ્ઞાન-દર્શન,-આટલી માર્ગણાએ મોક્ષ થાય. બાકીમા નહિ યોગ, વેદ વગેરે શૈલેશી વખતે છે જ નહિ માટે એ માર્ગણાદ્વારોમા મોક્ષ નથી થતો આ 'સત્' એટલે મોક્ષ હોવાની વિચારણા થઇ એ પ્રમાણે ૬૨ માર્ગણાઓમા દ્રવ્યપ્રમાણ, ક્ષેત્ર, વગેરેની વિચારણા કરવાની અર્થાત્ કેટલી સંખ્યામા જીવો મોક્ષે જાય, કેટલા ક્ષેત્રમા વગેરે

૨. દ્રવ્યપ્રમાણ-સિદ્ધો અનંતા છે. સર્વજીવથી અનંતમે ભાગે, અને સર્વ અભવ્યોથી અનંતગુણ છે ૩-૪ ક્ષેત્ર-સ્પર્શના એક કે સર્વ સિદ્ધ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના તથા સ્પર્શનાવાળા છે અવગાહ ક્ષેત્ર કરતા સ્પર્શના એ આજુ-બાજુએ સ્પૃષ્ટ આકાશ પ્રદેશોથી અધિક છે ૫ કાળ-એક સિદ્ધની અપેક્ષાએ સાદિ અનંત ૬. અંતર-સિદ્ધપણામાથી ચ્યવી બીજે જઇ આવી ફરીથી સિદ્ધ થાય તો અંતર પડ્યુ કહેવાય પણ કદી ચ્યવવાનુ નથી માટે અંતર નથી ૭. **ભાગ**-

સર્વજીવોના અનંતમે ભાગે. ૮. ભાવ-સિદ્ધોનું કેવલજ્ઞાન-દર્શન ક્ષાયિક ભાવે છે ૯. અલ્પબહુત્વ-સૌથી થોડા નપુંસકપણે થયેલા સિદ્ધ છે, (નપું. તે જન્મથી નહિ, પણ કૃત્રિમ-પાછળથી થયેલા) તેથી સંખ્યાત ગુણ સ્ત્રીપણે થયેલા સિદ્ધ છે
તેથી „ „ પુરુષપણે „ „ „

વધુમાં વધુ કેટલા આત્મા, ક્યાં સુધી સતત સિદ્ધ થાય?

૧ થી ૩૨.	૮ સમય સુધી	૭૩ થી ૮૪	૪ સમય સુધી
૩૩ થી ૪૮	૭ „ „	૮૫ થી ૯૬	૩ „ „
૪૯ થી ૬૦.	૬ „ „	૯૭ થી ૧૦૨	૨ „ „
૬૧ થી ૭૨	૫ „ „	૧૦૧ થી ૧૦૮	.૧ „ „

૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણ મનુષ્ય લોકમાથી જ મનુષ્ય જ મોક્ષે જાય લોકની ટોચે સિદ્ધશિલા પણ તેટલા માપની છે ભરત-ઐરવતમા ૩જા-૪થા આરામા જ જન્મેલા અને મહાવિદેહમા સદા મોક્ષે જઈ શકે યથાખ્યાતચારિત્રી કેવલી જ મોક્ષે જાય . કોઈ સિદ્ધિ પામ્યા પછી વધુમા વધુ છ માસે તો બીજા આત્માની સિદ્ધિ થાય જ.. જેટલા આત્મા સિદ્ધ થાય તેટલા જીવ અનાદિ નિગોદમાથી બહાર નીકળે ..

સંહૃત કરતા જન્મક્ષેત્રે સિદ્ધ, ઉર્ધ્વ કરતા અધોલોકે, તે કરતા તિર્છાલોકે સિદ્ધ, સમુદ્ર કરતા દ્વીપોમાથી, ઉત્સ૦-અવસ૦ કરતા મહાવિદેહમાથી સિદ્ધ, [ઉત્સ૦ કરતા અવસ૦મા વિશેષાધિક], તિર્યંચમાથી આવીને સિદ્ધ થયેલા કરતાં મનુષ્યમાથી આવીને સિદ્ધ થયેલા, તે કરતા નરક . , તે કરતા દેવ..., અતીર્થસિદ્ધ કરતા તીર્થસિદ્ધ, અસંખ્યગુણા હોય.

ચરમભવની અપેક્ષાએ સિદ્ધના ૧૫ ભેદ છે. ૧. કોઈ જિનસિદ્ધ (તીર્થંકર થઈને સિદ્ધ), ૨. કોઈ (સંખ્યાતગુણા)

અજિનસિદ્ધ, ૩ કોઈ તીર્થંસિદ્ધ (તીર્થ સ્થપાયા પછી મોક્ષે ગયેલા), ૪ કોઈ અતીર્થંસિદ્ધ (મરુદેવા), ૫ ગૃહસ્થલિંગ-સિદ્ધ (ગૃહસ્થવેશે કેવલજ્ઞાન પામ્યા, ભરત વગેરે), ૬. અન્ય લિગસિદ્ધ (તાપસાદિ વલ્કલચીરી), ૭. સ્વલિગસિદ્ધ (સાધુ વેષ), ૮-૯-૧૦ સ્ત્રી-પુરુષ-નપુસકલિગે સિદ્ધ (નપુ૦ ગાગેય), ૧૧ પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ (વૈરાગજનક નિમિત્ત પામી વિરાગી અને કેવળી થયેલ, કરકંડુ), ૧૨ સ્વયબુદ્ધ સિદ્ધ (કર્મસ્થિતિ લઘુ થવાથી બુદ્ધ, કપિલ), ૧૩ બુદ્ધબોધિત સિદ્ધ (ગુરુથી ઉપદેશ પામી) ૧૪. એકસિદ્ધ (એક સમયમા એક, શ્રી વીરવિભુ) અને ૧૫ અનેકસિદ્ધ

૫ મા-૬ ઠ્ઠા અગે ધ્યાનમા રાખવુ કે પૂર્વભવમા ચારિત્રની ખૂબ સાધના કરી હોય છે

નવતત્વનો પ્રભાવ —

જીવ અજીવ વગેરે નવ તત્વોને જાણવાથી સમ્યક્ત્વ-સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે. એટલુ જ નહિ, પણ નવ તત્વના વિસ્તૃત સ્વરૂપને ન જાણતો છતો 'આ તત્વો જ સાચા' એવી ભાવથી શ્રદ્ધા કરનારો પણ સમ્યક્ત્વ પામે છે. કારણ કે, સર્વજ્ઞ એવા શ્રીજિનેશ્વરદેવોના સર્વ વચન સત્ય હોય છે, પણ એકેય વચન મિથ્યા નથી હોતુ,-' આ બુદ્ધિ જેના મનમા છે, તેનામા સમ્યક્ત્વ કહ્યુ છે રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનને લીધે જૂઠ બોલાય, પણ તે તો સર્વજ્ઞમા છે નહિ, માટે એમનુ કહેલું બધુ સાચુ જ છે.

એક અંતર્મુહૂર્ત પણ જેને સમ્યક્ત્વ સ્પર્શ્યુ હોય, તે સસારમા અર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તથી અધિક કાળ ન જ રહે, વધુમા વધુ એટલા કાળમાં મોક્ષે જાય જ અનંતા કાળચક્રો = એક પુ૦ પરાવર્ત. અનતા પુ૦ પરાવર્ત = અતીત કાળ.

જૈનદર્શનને વિષે જ્યારે પણ પ્રશ્ન થાય કે અત્યાર સુધીમાં કેટલા જીવ મોક્ષે ગયા ત્યારે ત્યારે એનો ઉત્તર એ છે કે એક નિગોદમા રહેલા અનતાનત જીવોના અનંતમા ભાગ જેટલી સંખ્યા મોક્ષ ગયેલાની છે.

૨૯. આત્માનો વિકાસક્રમ : ૧૪ ગુણસ્થાનક

પૂર્વે જે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ અને યોગરૂપી આશ્રવો બતાવ્યા, તે આત્માના આભ્યન્તરદોષ છે. એનાથી આત્મા નીચી સ્થિતિમા રહે છે એ ઓછા થતા આવે તેમ તેમ ગુણ પ્રગટ થતા જાય છે, આત્મા ગુણસ્થાનકમા આગળ આગળ વધે છે.

જૈનશાસનમા ચૌદ ગુણસ્થાનકની યોજના બતાવવામા આવી છે, તેના નામ આ પ્રમાણે —

૧ મિથ્યાત્વ	૬ સર્વવિરતિ પ્રમત્ત	૧૧ ઉપશાતમોહ
૨ સાસ્વાદન	૭ અપ્રમત્ત	૧૨ ક્ષીણમોહ
૩ મિશ્ર	૮ અપૂર્વકરણ	૧૩ સયોગીકેવળી
૪ અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ	૯ અનિવૃત્તિબાદર	૧૪ અયોગીકેવલી
૫ દેશવિરતિ	૧૦ સૂક્ષ્મસંપરાય	

૧ મિથ્યાત્વ એ દોષરૂપ હોવા છતા ૧ જીવની નીચામા નીચી કક્ષા બતાવવાની અપેક્ષાએ, તેમજ ૨. મિથ્યાત્વ હ્રાસ પામ્યુ હોય ત્યારે પ્રગટ થતા પ્રાથમિક ગુણની અપેક્ષાએ, અહીં મિથ્યાત્વ અવસ્થાને—પહેલુ ગુણસ્થાનક તરીકે કહેવામાં આવ્યુ છે. આમા પહેલી અપેક્ષામાં, બધા જ એકેન્દ્રિયથી

આડી અસજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો તથા ભવાભિનદી યાને કેવળ પુદ્ગલ રસિક સંજ્ઞીપચેન્દ્રિય જીવો આવે. બીજી અપેક્ષામા, વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રીતીર્થંકરભગવાનના વચનની શ્રદ્ધા નહિ પામેલા છતા જે મોક્ષાભિલાષી, સંસારથી ઉદ્વિગ્ન માર્ગાનુસારી જીવ હોય, અહિંસા–સત્ય વગેરે પાચ યમ અને શૌચ–સંતોષ–ઈશ્વર પ્રણિધાન–તપ–સ્વાધ્યાય સ્વરૂપ પાચ નિયમવાળા જે હોય, તે આવે

૨ **સાસ્વાદન ગુણસ્થાનક** એ પહેલા ગુણસ્થાનક કરતા એટલું વિકાસવાળું છે કે એમા મિથ્યાત્વ દોષ ઉદયમા નથી છતા આ ગુણસ્થાનક પહેલેથી ચઢીને નથી પ્રાપ્ત થતુ કિન્તુ ચોથા ગુણસ્થાનકેથી પડતા આવે છે. તે આ રીતે કે જીવ જ્યારે સમ્યક્ત્વ–અવસ્થામા ઢીલો પડે છે અને એના અનંતાનુબંધી કષાયો ઉદયમા આવે છે ત્યારે આ કષાયો ઘાતક હોવાથી સમ્યક્ત્વ ગુણ નાશ પામે છે છતા હજુ મિથ્યાત્વ ઉદયમા નથી આવ્યુ એટલે જીવ ચોથેથી પડી બીજે સાસ્વાદન ગુણઠાણુ આવે છે અહી ઉલ્ટી કરી નાખેલા સમ્યક્ત્વનું કંઈક લેશ આસ્વાદન કરે છે તેથી સાસ્વાદન કહેવાય છે આ અવસ્થા અતિ અલ્પ કાળ (વધુમા વધુ ૬ આવલિકા) ટકે છે, કેમકે ત્યા અનંતાનુબંધી કષાયનું જોર મિથ્યાત્વને ઝટ ઉદયમા ખેચી લાવે છે, એટલે જીવ પહેલા ગુણસ્થાનકે ચાલ્યો જાય છે.

૩. **મિશ્ર ગુણસ્થાનક**—પહેલા ગુણસ્થાનકવાળો જીવ મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાય બંનેને રોકે છે અને મિશ્ર મોહનીયનું વેદન કરે છે ત્યારે આ ગુણસ્થાનક પામે છે તેમજ ચોથાવાળો પણ સમ્યક્ત્વ ગુમાવીને મિશ્રમોહ અનુભવે છે ત્યારે અહીં આવે છે. મિશ્ર એટલે જેમ નારિયેળી દ્વીપના વાસીને નાળિયેરનો જ ખોરાક હોઈ અન્ન ઉપર રુચિ, અરુચિ કાંઈ નથી,

તેમ જીવને તત્ત્વ ઉપર રુચિ, અરુચિ કાંઈ નહિ ને મિથ્યા તત્ત્વ પર પણ રુચિ નહિ, કિન્તુ વચલો મિશ્રભાવ.

૪. અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ— જીવ ઉપરોકત મિથ્યાત્વ-અનંતાનુ૦-મિશ્ર મોહને રોકે અને સમ્યકત્વ ગુણ પામે પરંતુ વ્રત નહિ, ત્યારે આ ગુણસ્થાનકે આવે છે. સમ્યકત્વ ૩ રીતે પમાય છે.—૧. મિથ્યાત્વકર્મનો તદ્દન ઉપશમ કરાય, અર્થાત્ વિશિષ્ટ શુભ અધ્યવસાયના બળે અંતર્મુહૂર્ત કાળના એ કર્મને આગળ પાછળ ઉદયવશ કરી દઈ એટલો કાળ મિથ્યાત્વના સર્વથા ઉદય વિનાનો કરી દેવાય, ત્યારે ઉપશમ સમ્યકત્વ પમાય છે. ૨ મિથ્યાત્વકર્મ દળિયાનું સંશોધન કરી અશુદ્ધ અને અર્ધશુદ્ધ દળિયાનો ઉદય રોકી શુદ્ધ દળિયાનો ઉદય ભોગવાય ત્યારે ક્ષયોપશમ-સમ્યકત્વ પમાય છે ૩ સમસ્ત શુદ્ધ-અર્ધશુદ્ધ-અશુદ્ધ મિથ્યાત્વ-કર્મપુદ્ગલોનો અનંતાનુબંધી કષાયોના નાશ પૂર્વક નાશ કરાય ત્યારે ક્ષાયિક સમકિત પમાય છે. ત્રણેયમા શ્રદ્ધા તો એ જ જિનવચન પર જ હોય છે, જિનોક્ત નવ તત્વ અને મોક્ષ માર્ગ તથા અરિહંતદેવ-નિર્ગ્રન્થ મુનિ ગુરુને જિનોક્ત ધર્મ પર એકમાત્ર શ્રદ્ધા હોય છે. અહીં હિંસાદિ પાપોના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા અર્થાત્ વિરતિ નથી કરી, માટે અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ

૫. દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક – સમ્યકૃત્વ પામ્યા પછી જેવી શ્રદ્ધા કરી કે હિંસા-જૂઠ વગેરે પાપો ત્યાજ્ય છે,' એ પ્રમાણે એના આંશિક ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરાય ત્યારે એ અંશે વિરતિ અર્થાત્ દેશવિરતિ શ્રાવકનું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થયું ગણાય

૬ પ્રમત્ત (સર્વવિરતિ) ગુણસ્થાનક – વૈરાગ્ય ભરપૂર થઈ વીર્યોલ્લાસ વિકસાવતા હિંસાદિ પાપોનો સર્વથા સૂક્ષ્મ

રીતે પણ ત્યાગ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કરાય ત્યારે સર્વવિરતિ સાધુપણુ આવ્યુ કહેવાય. અહીં હજી પ્રમાદ નડી જાય છે તેથી પ્રમત્ત અવસ્થા છે, માટે એને પ્રમત્ત ગુણસ્થાનક કહે છે.

૭ **અપ્રમત્ત** ગુણ૦ .- છટ્ઠા ગુણસ્થાનકની અવસ્થામાથી પ્રમાદનો ત્યાગ કરાય ત્યારે અહી અવાય છે. પરતુ વિસ્મૃતિ, ભ્રમ, વગેરે પ્રમાદ એવા નાજુક છે કે એને ક્ષણભર ટાળ્યા હોય છતાં પાછા ઊભા થાય છે અને ૭મુ ગુણસ્થાનક અતર્મુહૂર્તથી વધુ સમય ટકવા દેતા નથી અને જીવને ૬ઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે તાણી જાય છે પરતુ સાધક આત્માની પ્રમાદની સામે સતત લડાઈ ચાલુ છે એટલે પાછો ઉપર સાતમે ચઢે છે. વળી પડે છે, પાછો ચઢે છે.

૮. અપૂર્વકરણ ગુણ૦ – મિથ્યાત્વ, અવિરતિ પ્રમાદ અને કષાયની ૩ ચોકડીના ઉદય ટાળવાથી ૭મે ગુણસ્થાનકે અવાયું. હવે સજ્વલન કષાયનો રસ મંદ કરાય અને પાચ અપૂર્વ કરવામા આવે ત્યારે આ આઠમે ગુણસ્થાનકે અવાય છે. અહીં ખાસ કરીને મોહનીય કર્મનો ઉપશમ કરનારી ઉપશમ શ્રેણી અથવા ક્ષયકરનારી ક્ષપકશ્રેણીએ ચઢાવનાર અદ્ભુત ધ્યાનમા લીન બનાય છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાયના બળે ૧ અપૂર્વ સ્થિતિઘાત, ૨. અપૂર્વરસઘાત, ૩. અપૂર્વ અસંખ્ય ગુણ–અસખ્યગુણ ક્રમથી કર્મરચનારૂપી ગુણશ્રેણી, એમજ ૪ અપૂર્વ ગુણસક્રમ અને ૫ અપૂર્વ સ્થિતિબંધ–એ પાચ અપૂર્વ સાધવામા આવે છે

૯. અનિવૃત્તિ બાદર ગુણ૦ .- આઠમાને અતે સૂક્ષ્મ પણ હાસ્યમોહનીય આદિ કર્મને સર્વથા ઉપશાન્ત યા ક્ષીણ કરી દે છે, શુભ ભાવમા આગળ વધે છે, ત્યારે આ ગુણસ્થાનક

પામે છે. અહીં એકસાથે પ્રવેશ કરનાર અનેકના આતરિક ભાવ આખા ગુણસ્થાનક-કાળમા એકસરખી ચઢતી કક્ષાએ આગળ વધે છે પણ તેમા તફાવત-તરતમતા (નિવૃત્તિ) નથી હોતી તેથી આને 'અનિવૃત્તિ બાદર ગુણ૦' કહે છે. 'બાદર' એ દષ્ટિએ કે હજી અહીં સ્થૂલ કષાય ઉદયમા છે.

૧૦. સૂક્ષ્મ સ પરાય ગુણસ્થાનક .- એ બાદર કષાયને ઉપશમાવી યા ક્ષીણ કરી દઇને હવે સંપરાય એટલે કે કષાય, તે પણ માત્ર લોભ (રાગ) સૂક્ષ્મ કોટિનો ઉદયમા રહે ત્યારે આ ગુણસ્થાનકે અવાય છે

૧૧. ઉપશાન્ત મોહ ગુણ૦ – ઉક્ત સૂક્ષ્મ લોભને પણ તદ્દન ઉપશાત કરી દેવાય ત્યારે આ ગુણસ્થાનક પમાય છે. મોહનીય કર્મ ઉપશાત કર્યાં એટલે એનો તત્કાલ ઉદય સર્વથા રોકયો, પરંતુ સિલિકમા તો એ પડયા છે, તેથી અ તર્મુહૂર્તમા જ એ પાછા ઉદયમા આવી જીવને નીચેના ગુણસ્થાનકોમાં ઘસડે છે. એટલે અહીં સર્વથા ઉપશાન્ત થવાથી જે વીતરાગ દશા અને યથાખ્યાત ચારિત્ર મળ્યુ હતુ તે લુપ્ત થઈ જાય છે.

૧૨. ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક .- જેમણે મોહનીય કર્મની ઉપશમના કરતા રહેવાનુ કર્યું તે તો ૧૧મુ ગુણ૦ પામે છે, પરતુ જેમણે પહેલેથી જ ક્ષપણા (ક્ષય) કરવા માડી, તે ૧૦માને અ તે મોહ સર્વથા ક્ષીણ થઈ જતા તરત ૧૨મે આવી ક્ષીણ-મોહ વીતરાગ બને છે. હજી અહી જ્ઞાનવરણ-દર્શનાવરણ-અ તરાય નામના ઘાતીકર્મ ઉદયમા વર્તે છે તેથી એ સર્વજ્ઞ નથી બન્યા

૧૩ સયોગી કેવળી ગુણ૦ .- બારમાને અંતે સમસ્ત ઘાતી કર્મોનો નાશ કરે છે ત્યારે અહી આવી કેવળજ્ઞાન-દર્શન

પામે છે. એથી લોકાલોકના ત્રણેય કાળના સમસ્ત ભાવોને પ્રત્યક્ષ જુએ છે હજી અહી ઉપદેશ, વિહાર, આહારપાણી વગેરે પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે, એ વચન–કાયાના યોગ છે, તેથી સયોગી કેવળી કહેવાય છે. ૧૧–૧૨–૧૩મે ગુણસ્થાનકે માત્ર યોગ નામનો આશ્રવ બાકી છે તેથી માત્ર શાતાવેદનીય કર્મ બાધે છે પછી મોક્ષે જવાની તૈયારી હોય ત્યારે શુક્લધ્યાનના ત્રીજા–ચોથા પ્રકાર વડે બાદર અને સૂક્ષ્મ મન–વચન–કાયાના યોગોને અટકાવે છે

૧૪. અયોગી કેવળી ગુણસ્થાનક – ૧૩માને અંતે સર્વ યોગોને સર્વથા અટકાવી દે છે ત્યારે આત્મપ્રદેશ જે પૂર્વે યોગથી કંપનશીલ હતા તે હવે સ્થિર શૈલેશ–મેરૂ જેવા બની જાય છે. એને શૈલેશીકરણ કહે છે અહીં अ–इ–उ–ऋ–ऌ પાચ હ્રસ્વ સ્વરના ઉચ્ચારણ જેટલો કાળ રહે છે. એમા સમસ્ત અઘાતી કર્મનો નાશ કરી અંતે સર્વકર્મરહિત, શુદ્ધ, અનંત જ્ઞાન–દર્શન–સુખમય બની આત્મા મોક્ષ પામે છે અને એટજ સમયમા ૧૪ રાજલોકના મથાળે સિદ્ધશિલાની ઉપર જઈ શાશ્વત કાળ માટે સ્થિર થાય છે

૩૦ પ્રમાણો અને જૈન શાસ્ત્રોના વિભાગ

વસ્તુનો બોધ બે રીતે થાય છે, એક સમગ્ર રૂપે અને બીજો અંશે આખ ખોલી, ઘડો જોયો, એ ઘડાનો સમગ્ર રૂપે બોધ થયો કહેવાય. પણ શહેર બહાર ગયા અને યાદ આવ્યુ કે ‘ઘડો શહેરમા રહ્યો’ એ અંશે બોધ કર્યો ગણાય, કેમકે એમ

તો 'ઘડો ઘરમા રહ્યો છે, પાણિયારામા રહ્યો છે, યાવત્ પોતાના અવયવમા રહ્યો છે' એવા પણ અંશો છે, પરંતુ અમુક દૃષ્ટિ રાખીને બોધ કર્યો કે 'શહેરમા રહ્યો' તેથી એ અંશે બોધ થયો.

સમગ્ર રૂપે થતા બોધને સકલાદેશ અર્થાત્ પ્રમાણ કહેવાય છે. અંશે થતા બોધને વિકલાદેશ અર્થાત્ નય કહેવામાં આવે છે. પ્રમાણ અને નય એ જ્ઞાનના જ બે પ્રકાર છે પ્રમાણજ્ઞાન સમગ્ર રૂપે થતુ હોઈ એમા 'અમુક અપેક્ષાએ આમ છે' એવુ નથી જીભથી સાકર મીઠી જાણી કે શાસ્ત્રથી નિગોદમા અનત જીવ જાણ્યા, એમા વચમા અપેક્ષા ન આવી; પરંતુ ઘડો રામલાલનો હોવાનું જાણ્યુ એમા અપેક્ષા છે કે માલિકીની દૃષ્ટિએ અગર બનાવટની દૃષ્ટિએ યા સગ્રાહકપણાની દૃષ્ટિએ, અર્થાત્ ઘડો રામલાલ નામના માલિકનો કે બનાવનારનો અથવા સંગ્રાહકનો છે, એવું જ્ઞાન, આ અપેક્ષાએ થતુ જ્ઞાન એ નય છે

૫. પ્રમાણ—પ્રમાણજ્ઞાન બે પ્રકારે છે. ૧. પ્રત્યક્ષ અને ૨. પરોક્ષ. પ્રત્યક્ષ એટલે 'અક્ષ' (આત્મા)ને 'પ્રતિ' અર્થાત્ સાક્ષાત (બાહ્ય સાધન વિના) થાય તે, પરોક્ષ એટલે આત્માને 'પર=' એટલે કે ઇન્દ્રિય વગેરે કોઈ સાધન દ્વારા થાય તે પરોક્ષજ્ઞાનના બે પ્રકાર છે ૧ મતિજ્ઞાન અને ૨. શ્રુતજ્ઞાન પ્રત્યક્ષજ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર છે ૧ અવધિજ્ઞાન, ૨ મનઃપર્યવજ્ઞાન અને ૩. કેવળજ્ઞાન. આમ પ્રમાણજ્ઞાનના પાચ પ્રકાર થયા મતિ,૦ શ્રુત,૦ અવધિ,૦ મન પર્યવ,૦ અને કેવળજ્ઞાન.

૬ મતિજ્ઞાન—મતિજ્ઞાન ઇન્દ્રિયો અને મનથી થાય છે. ચક્ષુથી રૂપીદ્રવ્ય અને રૂપ (વર્ણ) સંખ્યા, આકૃતિ વગેરેનુ જ્ઞાન થાય. દા. ત. જોયુ-'આ ઘડો છે, લાલ છે, એક જ છે,

ગોળ છે,' ઈત્યાદિ ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ગંધનુ ભાન થાય, ' આ સુગંધિ ક્યાથી આવી ?' રસનેન્દ્રિયથી રસનુ, ' આમા મિઠાશ સારી છે,' સ્પર્શનેંદ્રિયથી સ્પર્શનુ— ' આ સુવાળુ છે,' શ્રોત્રેન્દ્રિયથી શબ્દનુ ' વાહ કેવો મધુર શબ્દ !' ને મનથી ચિંતન, સ્મરણ, અનુમાન, તર્ક વગેરે થાય તે દા. ત. ' કાલે જઈશ,' ' પેલો માર્ગમા મળેલો,' ' ધુમાડો દેખાય છે માટે અગ્નિ સળગતો હશે.'

મતિજ્ઞાનમા ચાર કક્ષા છે— પહેલા ' કંઈક ' એવુ ભાન થાય છે. એ અવગ્રહ, પછી ' આ શું હશે ? અમુક નહિ, અમુક સંભવે છે,' એ ઇહા, પછી ' અમુક જ છે ' એવો નિર્ણય એ અપાય, અને પછી એ ભૂલી ન જવાય એવી ચોકસાઈ એ ધારણા. આમ મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારે થયુ,–અવગ્રહ, ઇહા, અપાય અને ધારણા દા ત સ્વર કાને આવતા ' કંઈક વાગે છે,' ' એ તબલાનો છે કે ઢોલકનો ? વિશેષતાએ ઢોલકનો લાગે છે,' ' બરાબર ઢોલકનો જ છે,' એમ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી અવગ્રહ-ઈહા-અપાય મતિજ્ઞાન કર્યા, પછી મનમા એ અવાજ ચોકસ ધારી રાખ્યો તે ધારણા મતિજ્ઞાન થયુ. અવગ્રહમા પણ બે પ્રકાર છે,—એક, ' કંઇક ' એવો ભાસ વ્યક્ત થવા માટે પહેલા પદાર્થ ઇન્દ્રિયના સંપર્કમા જોડાતો જાય તે વ્યંજનાવગ્રહ, અને પછી ' કંઈક ' એવો પદાર્થનો ભાસ થાય તે અર્થાવગ્રહ કહેવાય. ઉંઘતા માણુસને કેટલોક વખત એના નામના શબ્દ કાને અથડાયા કરે છે. પછી એને કંઈક અવાજ ભાસે છે. ત્યા શબ્દ અથડાવામા અવ્યક્ત ચેતના જાગૃત્ થઇ રહી છે, તેથી એને પણ (વ્યંજનાવગ્રહ) જ્ઞાન કહેવામા આવે છે. ભીંત પર પણ શબ્દ અથડાય છે, છતા આવુ કાઈ નથી થતુ માટે જીવની ઈન્દ્રિયોને અથડાવાનુ જુદુ છે, માત્ર સંપર્ક નહિ કિંતુ અવ્યક્ત

જ્ઞાન છે. આ વ્યંજનાવગ્રહ ચક્ષુ અને મન સિવાય ચાર ઈન્દ્રિયોનેજ હોય છે, કેમકે ચક્ષુ અને મનને પોતાના વિષયનો સંપર્ક થવાની જરૂર નથી, માત્ર યોગ્ય દેશમાં આવેલી વસ્તુને અડ્યા વિના ચક્ષુ પકડી લે છે એમ મન પણ વિષયને અડ્યા વિના ચિંતવી લે છે.

મતિજ્ઞાનના રૂપકો:—મનથી ભાવિનો વિચાર થાય તે ચિંતા, ભૂતકાળનું યાદ આવે તે **સ્મૃતિ**, વર્તમાનનો વિચાર આવે તે **મતિ** યા **સંજ્ઞા**, 'આ એજ માણસ છે,' એમ વર્તમાન સાથે ભૂતકાળનું અનુસંધાન થાય તે **પ્રત્યભિજ્ઞા**, 'અમુક હોય તો અમુક હોવુ જ જોઈએ,' એવો વિકલ્પ તે તર્ક, હેતુ જોઈને કલ્પના થાય તે **અનુમાન**, દા ત નદીમા પૂર જોઈને લાગે કે 'ઉપર વરસાદ પડ્યો હશે, દેખાતી કે સંભળાતી વસ્તુ અમુક વિના ન ઘટે માટે એ અમુકની કલ્પના તે **અર્થાપત્તિ**, દા. ત. કોઈ સશક્ત માણસ છે. તે દિવસે ખાતો નથી એમ જાણ્યા પછી થાય કે જરૂર તે રાત્રે ખાતો હશે

શ્રુતજ્ઞાન—ઉપદેશ સાભળીને કે લખાણુ વાચીને થાય છે. અમુક શબ્દ સાભળ્યા તે તો શ્રોત્રથી શબ્દનું **મતિજ્ઞાન** થયુ. એ તો ભાષા ન જાણતો હોય એને પણ થાય. પરંતુ શબ્દ-શ્રવણુ પછી એનાપરથી ભાષાના જાણકારને પદાર્થબોધ થાય, કહેવાની વસ્તુ સમજાય તે **શ્રુતજ્ઞાન** છે એ શાસ્ત્રથી થાય, કોઇના ઉપદેશથી સલાહ કે શિખામણથી પણ થાય.

જયા જયા ઉપદેશ, આગમ વગેરેને અનુસરીને જ્ઞાન થાય ત્યા ત્યાં તે શ્રુતજ્ઞાન છે

શ્રુતજ્ઞાનના ૧૪ ભેદ છે. **અક્ષરશ્રુત**, **અનક્ષરશ્રુત**-ખુખારો ચેષ્ટા વગેરેથી બોધ થાય તે, **સંજ્ઞિશ્રુત**—મન સંજ્ઞાવાળાને

થાય તે, **અસંજ્ઞિશ્રુત**—એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને થાય તે, **સમ્યક્શ્રુત**—સમકિતીનો શ્રુતબોધ, **મિથ્યાશ્રુત** મિથ્યાત્વીનો શાસ્ત્રબોધ, **સાદિશ્રુત**—ભરતાદિ ક્ષેત્રમાં આદિ પામનારુ શ્રુત, **અનાદિશ્રુત** મહાવિદેહમા અનાદિથી ચાલ્યુ આવતુ શ્રુત, **સપર્યવસિતશ્રુત**-નાશ પામનારુ શ્રુતજ્ઞાન, **અપર્યવસિતશ્રુત**-અવિનાશી શ્રુતધારા, **ગમિકશ્રુત**-સરખા ગમ યાને આલાવા (ફકરા) વાળુ શ્રુત, **અગમિકશ્રુત**-એથી ઊલટું, **અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત**—આચારાગથી દૃષ્ટિ વાદ સુધીના ૧૨ અગનુ શ્રુત, **અનંગપ્રવિષ્ટ૦**-અગ બહારના આવશ્યક આદિ શાસ્ત્રનુ શ્રુત

૪૫ **આગમ**—તીર્થંકર ભગવાન સસારવાસ તજી ચારિત્ર અને બાહ્ય-આભ્યંતર તપની સાધના કરીને વીતરાગ સર્વજ્ઞ બને છે, પછી એ ગણધર શિષ્યોને 'ઉપ્પન્નેઇ વા, વિગમેઈ વા, ધૂવેઈ વા' એ ત્રણ પદ (ત્રિપદી) આપે છે. ત્યા એના શ્રવણ ઉપર પૂર્વજન્મની વિશિષ્ટ સાધના, બુદ્ધિવૈશદ્ય, તીર્થંકર ભગવાનનો યોગ, ચારિત્ર વગેરે વિશિષ્ટ કારણો આવી મળવાથી ગણધરદેવોને શ્રુતજ્ઞાનાવરણ કર્મનો અપૂર્વ ક્ષયોપશમ (અમુક રીતનો નાશ) થાય છે. એથી વિશ્વના તત્ત્વનો પ્રકાશ થવાથી એ બાર અગ (દ્વાદશાગી) આગમની રચના કરે છે. સર્વજ્ઞ પ્રભુ એને પ્રમાણિત કરે છે, તે બાર અગ આ,—આચારાગ, સૂત્રકૃતાગ, સ્થાનાગ, સમવાયાગ, ભગવતી (વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ), જ્ઞાતાધર્મકથા, ઉપાસકદશાગ, અતકૃતદશાગ, અનુત્તરોપપાતિકદશાગ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાકસૂત્ર અને દૃષ્ટિવાદ. ૧૨ મા અગ દૃષ્ટિવાદમા ૧૪ 'પૂર્વ' નામના શાસ્ત્રનો સમાવેશ છે વીરપ્રભુના નિર્વાણ પછી હજારેક વર્ષે દૃષ્ટિવાદ આગમ વિચ્છેદ પામી ગયુ છે એટલે રહ્યા ૧૧ અંગ+ 'ઔપપાતિક' વગેરે ૧૨ ઉપાગ+બૃહત્કલ્પ વગેરે ૬ છેદસૂત્ર+

આવશ્યક, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન, ઓઘનિર્યુક્તિ એ ૪ મૂળસૂત્ર+નંદીસૂત્ર અને અનુયોગદ્વાર એ ૨ + ૧૦ પ્રકીર્ણકશાસ્ત્ર (ગચ્છાચાર પયન્નો વગેરે) = એમ કુલ ૪૫ આગમ આજે ઉપલબ્ધ છે.

પંચાંગી આગમ —

દસ આગમસૂત્ર પર શ્રુત કેવલી ચૌદપૂર્વધર આચાર્ય શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ શ્લોકબદ્ધ ટૂંકી વિવેચના લખી છે તે 'નિર્યુક્તિ', એના પર પૂર્વધર મહર્ષિએ શ્લોકબદ્ધ વધુ વિવેચન કર્યું છે તે '**ભાષ્ય**', અને ત્રણેયના ઉપર આચાર્ય ભગવંતોએ પ્રાકૃત-સંસ્કૃત વિવેચન કર્યાં છે તે 'ચૂર્ણિ' અને '**ટીકા**' કહેવાય છે એમ સૂત્ર-નિર્યુક્તિ-ભાષ્ય-ચૂર્ણિ-ટીકા એ પંચાંગી આગમ છે

આ સિવાય તત્ત્વાર્થમહાશાસ્ત્ર, જીવ વિચાર, નવતત્ત્વ દંડક, સંગ્રહણી, ક્ષેત્રસમાસ, છ કર્મગ્રંથ, પંચસંગ્રહ, કર્મપ્રકૃતિ દેવવંદનાદિ ભાષ્ય, લોકપ્રકાશ, પ્રવચનસારોદ્ધાર વગેરે અનેકાનેક **પ્રકરણ શાસ્ત્રો** બહુશ્રુત આચાર્યોએ રચ્યા છે. **ઉપદેશ-શાસ્ત્રોમાં** ઉપદેશમાળા, પુષ્પમાળા, ઉપદેશતરંગિણી, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુપ, શાતસુધારસ, ૩૨ અષ્ટક, ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથા વગેરે શાસ્ત્રો છે. **આચારગ્રન્થોમાં** શ્રાવકધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ શ્રાદ્ધવિધિ, ધર્મરત્નપ્રકરણ, શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણવૃત્તિ, આચારપ્રદીપ, ધર્મબિંદુ, પંચાશક, ૨૦ વીશી, ષોડશક, ધર્મસંગ્રહ વગેરે છે.

યોગગ્રન્થોમાં ધ્યાનશતક, યોગબિંદુ, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય, યોગશાસ્ત્ર, અધ્યાત્મસાર, ૩૨ બત્રીશી, યોગસાર, વગેરે છે.

દર્શનશાસ્ત્રોમાં સન્મતિતર્ક, અનેકાંતવાદ, લલિતવિસ્તરા, ધર્મસંગ્રહણી, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય, ષડ્દર્શનસમુચ્ચય, સ્યાદ્-

વાદ રત્નાકર. ઉત્પાદાદિસિદ્ધિ, નયોપદેશ, અનેકાંતવ્યવસ્થા, પ્રમાણમિમાંસા, ન્યાયાવતાર, દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ ..વગેરે છે.

ચરિત્રગ્રન્થોમાં- વસુદેવહીંડી, ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષચરિત્ર, સમરાઇચ્ચકહા, ભવિસયદત્તચરિય, તરંગવતી, અનેક ચરિત્રો.

શબ્દશાસ્ત્રમાં- સિદ્ધહેમવ્યાકરણ, બુદ્ધિસાગર વ્યા૦ અભિધાન-ચિંતામણિ, અનેકાર્થનામમાલા, કાવ્યાનુશાસન, લિંગાનુશાસન,

કાવ્યશાસ્ત્રોમાં-તિલકમંજરી, દ્વયાશ્રયકાવ્ય, શાલિભદ્રચરિત્ર, હીરસૌભાગ્ય, જૈનમેઘદૂત, ગૌતમીયકાવ્ય, વિજયપ્રશસ્તિ, કુમારપાળ ચરિત૦

જ્યોતિષશાસ્ત્ર-આરંભસિદ્ધિ, નારચંદ્ર, લગ્નશુદ્ધિ આ સિવાય વાસ્તુસાર વગેરે શિલ્પશાસ્ત્ર તથા બીજા શાસ્ત્રો ગુજરાતી રાસા ઈત્યાદિ છે

૩ અવધિજ્ઞાન -

અવધિ એટલે મર્યાદા, અર્થાત્ રૂપી દ્રવ્ય પૂરતુ અને ઇન્દ્રિય વગેરેની સહાય વિના આત્માને સીધુ જ પ્રત્યક્ષ થાય તે અવધિજ્ઞાન છે, દેવ અને નારકને આ જન્મસિદ્ધ હોય છે, અને મનુષ્ય તિર્યંચને તપ વગેરે ગુણથી પ્રગટે છે, એટલે એક ભવપ્રત્યયિક, બીજું ગુણપ્રત્યયિક એ કેટલાય દૂર દેશ-કાળના રૂપી પદાર્થ પ્રત્યક્ષ જોઇ શકે છે

અવધિજ્ઞાન કોઇ નાશ પામે છે અગર કોઇ ટકી રહે છે, તે પ્રતિપાતી અને અપ્રતિપાતી, વળી કોઈ ઉત્પત્તિક્ષેત્રની બહાર જીવની સાથે જઈ શકે છે, તો કોઈ નથી જઈ શકતુ તે અનુગામી, અનનુગામી વળી કોઈ વધતુ ચાલે છે

તો કોઈ ઘટતું; તે વર્ધમાન અને હીયમાન એમ છ પ્રકાર છે

૪. મન. પર્યવ જ્ઞાન :—

અઢીદ્વીપમા રહેલા સંજ્ઞીપચેન્દ્રિય જીવોએ ચિંત્વન માટે મનોવર્ગણામાંથી જે મન બનાવેલ હોય તે મનનું પ્રત્યક્ષ કરવાનુ ખાસ કાર્ય મનઃપર્યાયજ્ઞાન કરે છે. એ અપ્રમાદી મુનિમહર્ષિને થાય છે. એના બે પ્રકાર છે, ૧. ઋજુમતિ, ૨. વિપુલમતિ પહેલાથી સામાન્ય રૂપે જુએ છે, દા ત. આ માણસ ઘડો ચિંતવી રહ્યો છે, ત્યારે બીજાથી વિશેષ જાણે છે, જેમકે આ પાટલીપુત્રનગરનો અને અમુક કાળે તથા અમુકે બનાવેલો ઘડો વિચારી રહ્યો છે.

કેવળજ્ઞાન—ત્રણેય કાળના સર્વદ્રવ્યોના સર્વપર્યાયને પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે તે કેવળજ્ઞાન. ત્યા હવે વિશ્વની કોઈ કાળની કોઇ જ વસ્તુનુ અજ્ઞાન નથી, માત્ર જ્ઞાન જ છે. આત્મા સમ્યકત્વ સહિત સર્વવિરતિ ચારિત્ર વગેરે ગુણસ્થાનકે ચઢતો આગળ જઈ શુકલધ્યાનથી સર્વ મોહનીય કર્મનો નાશ કરવા પૂર્વક સર્વ જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણ-અંતરાય કર્મનો નાશ કરે ત્યારે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે જ્ઞાન નવુ કોઈ બહારથી નથી આવતુ, આત્માના સ્વરૂપમા બેઠુ જ છે, માત્ર ઉપર આવરણ લાગ્યા છે, એ જેમ જેમ તૂટે તેમ તેમ જ્ઞાન પ્રગટતુ આવે છે. સર્વ આવરણ નષ્ટ થયે સમસ્ત લોકાલોકને પ્રત્યક્ષ કરતુ કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે.

આત્મા જડથી જુદો પડે છે તે જ્ઞાન સ્વભાવને લઇને એના પરના આવરણ ખસે તેમ તેમ એ પ્રગટ થાય. હવે દર્પણની જેમ જ્ઞાનનો સ્વભાવ જ્ઞેયને પકડવાનો છે, જ્ઞેય પ્રમાણે પરિણમવાનો છે જો કોઇ જ આવરણ હવે બાકી નથી તો

સહજ છે કે એ સર્વ જ્ઞેયને વિષય કરે માટે કેવળજ્ઞાનમા સર્વ પ્રત્યક્ષ છે

આવુ સર્વ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જેને થાય એ જ જગતને સત્ય તત્ત્વ અને સાચો મોક્ષમાર્ગ બતાવી શકે, એ જ પરમ આપ્ત પુરુષ કહેવાય, અને એમનુ વચન જ અર્થાત્ આગમ પ્રમાણભૂત હોઈ શકે. પછી એમના વચનને બરાબર અનુસરનારા પણ આપ્ત કહી શકાય દા. ત. ગણધર મહર્ષિ. એમના આગમ પ્રમાણ છે.

પાચે જ્ઞાન એ પ્રમાણ છે એમા મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાનને પરોક્ષ પ્રમાણમા ગણ્યુ તે **પારમાર્થિક** દૃષ્ટિએ. વ્યવહારમા ઈન્દ્રિયથી સાક્ષાત્ થતુ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે, તે **સાંવ્યવહારિક** પ્રત્યક્ષ છે. મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનમા પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, આગમ, અર્થાપત્તિ વગેરે પ્રમાણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે

અનુમાન પ્રમાણમાં એક પ્રત્યક્ષ દેખાતી યા સભળાયેલી વસ્તુ યાને હેતુ ઉપરથી બીજી એની સાથે અવશ્ય સબદ્ધ વસ્તુ હોવાનો નિર્ણય કરવામા આવે છે દા ત દૂરથી ધજા કે શિખર જોઈ મદિરનો નિર્ણય, એ અનુમાન વાદ ચાલે ત્યા પહેલી સ્થાપના કરાય તે **પ્રતિજ્ઞાવાક્ય**, જેમકે પર્વત પર અગ્નિ છે એને સિદ્ધ કરવા માટે હેતુ આપવામા આવે છે દા ત કેમકે ત્યા ધુમાડો દેખાય છે, એ હેતુવાક્ય પછી વ્યાપ્તિ અને ઉદાહરણ બતાવવામા આવે છે દા ત જ્યાં જ્યા ધુમાડો હોય ત્યા ત્યા અગ્નિ અવશ્ય હોય, જેમકે રસોડામા અગ્નિ વિના ધુમાડો ન હોઈ શકે, ન ઘટી શકે અહી વિના ન હોઈ શકે = અવિનાભાવી, અન્યથાનુપપન્ન, વિના = અન્યથા. ન ઘટી શકે = અનુપપન્ન. ધુમાડો અગ્નિની દૃષ્ટિએ અવિનાભાવી

છે, અન્યથાનુપપન્ન છે. આ અવિનાભાવ કે અન્યથાનુપપન્નત્વને વ્યાપ્તિ કહે છે અવિનાભાવીને વ્યાપ્ય અને બીજા સંબંધીને વ્યાપક કહે છે ધુમાડો વ્યાપ્ય છે, અને અગ્નિ વ્યાપક છે વ્યાપ્ય-વ્યાપકની વચ્ચે રહેલ વ્યાપ્તિની ખબર હોય તો વ્યાપ્ય પરથી વ્યાપકનું અનુમાન થઈ શકે, અથવા વ્યાપકના અભાવ પરથી વ્યાપ્યના અભાવનું જ્ઞાન થઈ શકે. વ્યાપ્તિ અને ઉદાહરણ જાણ્યા પછી ઉપસંહાર કરાય તેને **ઉપનય** કહેવાય દા ત. પર્વતમા અગ્નિ વ્યાપ્ય ધુમાડો છે એને નિગમન કહે છે

આત્મા, પરલોક, કર્મ, વગેરે અતીન્દ્રિય પદાર્થોનો નિર્ણય અનુમાન પ્રમાણથી થઈ શકે છે.

૩૧. નય અને નિક્ષેપ

વસ્તુમા અનંત ધર્મ રહેલા છે એટલે વસ્તુ અનંત ધર્માત્મક છે કેમકે વસ્તુમા તન્મયભાવે અનેકાનેક ગુણો અને ખાસિયતો વગેરે પર્યાયો છે. ઉપરાત એ વસ્તુ જગતના અનંત પદાર્થો સાથે કારણતા-કાર્યતા, સહભાવિતા, વિરોધિતા, સમાનતા-અસમાનતા વગેરેની દૃષ્ટિએ સંબદ્ધ હોઈ તે તે અપેક્ષાએ તેવા તેવા અનેક ધર્મ આ વસ્તુમા છે. દા ત દીવાનો પ્રકાશ, એમા તેજ (ઝગમગાટ) પીળાશ વગેરે ગુણ છે. દીવો તેલનો, મણિલાલનો, ઘરમાં રહેલો વગેરે ખાસિયતો એ પર્યાય છે; તેમ અંધકારની વિરોધિતા, તેલ-વાટની કાર્યતા, વસ્તુદર્શનની કારણતા વગેરે અપરંપાર ધર્મ એનામા છે.

આ ધર્મોમાથી તેવી અપેક્ષાએ કોઈ ધર્મને આગળ કરીને વસ્તુનું જ્ઞાન કરાય તે **નયજ્ઞાન** છે. દા. ત. મનુ અમદાવાદમા

રહે છે. એક ભારતમા ય રહે છે ગુજરાતમા ય રહે છે અને અમદાવાદમા પણ અમુક પોળમા રહે છે છતા અહી બીજા શહેરોની અપેક્ષાએ ખાસ અમદાવાદનો ઉલ્લેખ કરી જ્ઞાન કર્યું. એમ મનુના બીજા ધર્મો— ઉમર, ઉંચાઈ, આરોગ્ય, ભણતર, વગેરેને પણ અહી લક્ષમા ન લીધા

વસ્તુમા અમુક અપેક્ષાએ નિશ્ચિત થતા અશથી વસ્તુનો બોધ યા શાબ્દિક વ્યવહાર તે નય કહેવાય.

નય જ્યારે વસ્તુનુ અશે જ્ઞાન કરે છે, ત્યારે એ સમજાય એવુ છે કે તે તે અશનુ જ્ઞાન કોઇ દષ્ટિબિન્દુના હિસાબે કરશે, માટે નયને દષ્ટિ પણ કહેવામા આવે છે. આના ભેદ તો જેટલા વચનપ્રકાર તેટલા બની શકે પરંતુ બહુ પ્રચલિત ભેદ સાત છે,–નૈગમનય, સગ્રહ૦, વ્યવહાર૦, ઋજુસૂત્ર૦, શબ્દ (સાપ્રત)૦ સમભિરૂઢ૦ અને એવભૂતનય.

૧ નૈગમનય—પ્રમાણ વસ્તુને સમગ્રતાએ જુએ છે, તેથી કોઈ અપેક્ષા તરફ એની દષ્ટિ નથી, ત્યારે નય વસ્તુને એના, અનેક અંશોમાથી એક અશ રૂપે જુએ છે તેથી એને અપેક્ષા તરફ દષ્ટિ હોય છે. ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન નયજ્ઞાન થાય છે સ્થૂલ અપેક્ષાથી પ્રાગ્ભના નૈગમાદિ નુ અને સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ અપેક્ષાએ પછીના નયોનુ જ્ઞાન હોય છે.

વસ્તુ માત્રમા સામાન્ય અશ અને વિશેષ અશ હોય છે દા ત વસ્ત્ર બીજા વસ્ત્રની જેમ વસ્ત્ર સામાન્ય છે. પણ એક ડગલા તરીકે વસ્ત્ર વિશેષ છે. એમાય પાછુ એ બીજા ડગલાની હારોહાર ડગલો સામાન્ય છે.

પરંતુ રેશમી ડગલા તરીકે ડગલો વિશેષ છે. એમાય વળી બીજા રેશમી ડગલાના હિસાબે એ સામાન્ય છે, પણ ખાસ સિલાઇવાળા તરીકે વિશેષ છે. આમ તે તે અપેક્ષાએ વસ્તુ અનેક સામાન્ય-વિશેષરૂપે જણાય છે. આ કાર્ય નૈગમનય કરે છે. નૈગમ=નૈક ગમ, અનેક બોધ અનેક સામાન્ય-અનેક વિશેષ રૂપે જ્ઞાન અલબત એક વખતે એક સામાન્ય યા એક વિશેષરૂપે જ નૈગમનય જ્ઞાન થવાનું

૨. **સંગ્રહનય** વસ્તુને માત્ર સામાન્યરૂપે જાણે છે. દા. ત. 'મોહ શુ કરો છો? બધું ય અતે નાશવત છે.' અહીં સમગ્રને એક નાશવંત સામાન્ય તરીકે જાણ્યુ તે સગ્રહનય જ્ઞાન. એમ 'વડ કહો કે પીપળા કહો, બધુંય વન છે.' આ સંગ્રહનય.

૩ **વ્યવહારનય** લોકવ્યવહાર મુજબ વસ્તુને માત્ર વિશેષ રૂપે જાણે છે એ કહે છે કે એકલા સામાન્ય તરીકે કોઇ વસ્તુ જ નથી, જે વ્યવહારમા છે, જે ઉપયોગમા આવે છે, તે વિશેષ જ છે, વડ, પીપળો, બાવળ વગેરેમાનું કશુ ન હોય એ વૃક્ષ જેવી કોઇ ચીજ છે? ના, જે છે તે કા વડ છે, કા પીપળો છે.

ઋજુસૂત્રનય એથી ઊંડે જઇને ઋજુ એટલે સરળ સૂત્રથી વસ્તુને જાણે છે; અર્થાત્ વર્તમાન અને પોતાની જ વસ્તુ હોય તેને જ વસ્તુ તરીકે જાણે છે દા. ત ખોવાઇ-ખેચાઈ ગયેલું નહિ કિંતુ હાલમા મોજુદ હોય તેટલા ધન પર કહેવાય કે 'મારી પાસે આટલું ધન છે.' એમ કોઈનું સાચવતો હોય તેના પર નહિ, કિંતુ પોતાની માલિકીનું હોય તેના પર કહેવાય છે કે 'હુ હજારપતિ છુ,' કે 'લાખપતિ છુ, .' વગેરે આ ઋજુસૂત્ર નયનું જ્ઞાન છે.

૫. **શબ્દ(સાંપ્રત)નય** એથી ઊંડે જઈને વસ્તુને સમાન લિંગ-વચનવાળી હોય ત્યાં સુધી જ એને એ રૂપે જાણે છે. લિંગ-વચન જુદા પડતા વસ્તુને જુદી કહે છે. દા. ત. ઘડો, કળશ, કુંભ એ સમાન વસ્તુ છે, ઘડી, લોટી, ગાગર એ પેલાથી જુદી વસ્તુ છે. પ્રસંગે આ વિવક્ષાથી બોધ કે વ્યવહાર થાય છે તે શબ્દનયના ઘરનો છે, દા. ત. આ પત્ની નથી દાર છે, કેમકે પુરુષ જેવી છે. એમ, ઘડી, એ નાનો ઘડો જ છે છતાં કહેવાય છે કે ' આ ઘડો શું લાવ્યા? મારે તો ઘડી જોઈએ છે.

૬ **સમભિરૂઢનય** એથી ય ઊંડે જઈ વસ્તુનો શબ્દાર્થ ઘટે તો જ તે વસ્તુ તરીકે માને છે દા ત વકિલનો દિકરો ' વકિલ 'ની અટકવાળો છતાં કહેવાય છે કે ' આ કાંઈ વકિલ નથી.' એમ, ગોવાળિયાનું નામ ઈન્દ્ર પાડ્યું છે પરંતુ તે કાંઈ ખરેખર ઈન્દ્ર નથી, ખરેખર ઈન્દ્ર તો દેવનો સ્વામી છે, કેમકે ઈન્દ્ર શબ્દનો અર્થ ઇન્દન વાળો એટલે કે ઐશ્વર્યવાળો, તે આમાં જ ઘટે છે. ' ઈન્દ્ર પ્રભુને મેરુ શિખર પર લઇ જાય છે.' આ ઈન્દ્રનું જ્ઞાન કે વ્યવહાર સમભિરૂઢ નયના છે.

૭. **એવંભૂત નય** એથી પણ ઊંડે જઈને જણાવે છે કે શબ્દાર્થ પણ વર્તમાનમાં ઘટતો હોય તો જ તે વસ્તુ તરીકે તેને સંબોધી શકાય, નહિ કે પૂર્વે ઘટ હતો તેટલા માત્રથી, દા. ત. ' ઈન્દ્ર ચક્રવર્તી કરતાય વૈભવસમ્રાટ છે,' આમાં ઇન્દ્રનું જ્ઞાન એવંભૂત નયનું થઇ રહ્યું છે, કેમકે દેવસભામાં સિંહાસન પર ઈન્દ્રપણાના ઐશ્વર્ય સાથે બિરાજમાન દેવરાજાને જ ઈંદ્ર તરીકે સમજી રહ્યો છે. એમ રસોઇ વખતે ઘીનો ડબ્બો લાવો ' એટલે કે ઘી ભરેલો ડબ્બો લાવો ' એમ કહેવાય છે ને એવંભૂત નયથી (પૂર્વે ઘી ભરતા હતા પણ અત્યારે ખાલી છે,

તે ઘડાનો બોધ જો એમ કરાય કે 'પેલો ઘીનો ઘડો નાનો છે' તો તે સમભિરૂઢ નયનુ જ્ઞાન થયુ.)

આમ વસ્તુ એની એ છતાં એનો જુદી જુદી અપેક્ષાએ અમુક અમુક ચોક્કસ પ્રકારે બોધ થાય છે અને વ્યવહાર કરવામા આવે છે, તે ભિન્ન ભિન્ન નયના ઘરના છે એમ પદાર્થ ઉપર દ્રવ્ય ઉપર, પર્યાય ઉપર, બાહ્ય વ્યવહાર ઉપર, કે આતરિક ભાવ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી ભિન્ન ભિન્ન નયોનુ પ્રવર્તન થાય છે. તેથી ઉક્ત સાત નયોનો સક્ષેપ શબ્દનય–અર્થનય, કે દ્રવ્યાર્થિકનય –પર્યાયાર્થિક નય, યા નિશ્ચયનય–વ્યવહારનય, ઈત્યાદિરૂપે થઇ શકે છે.

નિક્ષેપ

એક જ નામ જુદા જુદા પદાર્થમા વપરાય છે, દા ત. કોઇ છોકરાનુ નામ રાજાભાઈ પાડ્યુ છે, તો તે રાજા તરીકે સબોધાય છે. એમ કોઇ રાજાના ચિત્રને પણ રાજા કહેવાય છે. વળી કયારેક રાજપુત્રને ય રાજા કહેવાય છે, 'આ બાપથી સવાયો રાજા છે,' અને ખરેખર રાજા પણ રાજા કહેવાય છે. આમ 'રાજા'નુ સ્થાપન કેવળ નામમા કે, આકૃતિમા કે દ્રવ્યમા, અથવા રાજા પણાના ભાવમા થાય છે. જૈન શાસ્ત્રમા એને નિક્ષેપ કહે છે, ન્યાસ કહે છે

દરેક વસ્તુના ઓછામા ઓછા ચાર નિક્ષેપ થાય છે,— નામનિક્ષેપ સ્થાપનાનિક્ષેપ, દ્રવ્યનિક્ષેપ અને ભાવનિક્ષેપ. (૧) **નામનિક્ષેપ** એટલે ખાલી નામથી વસ્તુ; દા ત. ઇંદ્ર નામનો છોકરો, જૈનપણાના કોઇ પણ ગુણ વિનાનો નામમાત્રથી જૈન. (૨) **સ્થાપના નિક્ષેપ** એટલે મૂળ વ્યક્તિની મૂર્તિ, ચિત્ર, ફોટો,

વગેરે. એમા સ્થાપના અર્થાત્ ધારણા કરવામા આવે છે, દા. ત મૂર્તિને ઉદ્દેશીને 'આ મહાવીર સ્વામી છે' એમ કહેવાય છે નકશામા 'આ ભારત દેશ છે, આ અમેરિકા છે,' વગેરે કહેવાય છે (૩) **દ્રવ્ય નિક્ષેપ**—મૂળ વસ્તુની પૂર્વ ભૂમિકા કે ઉત્તર અવસ્થા (કારણ અવસ્થા), એ દ્રવ્ય નિક્ષેપ તે વસ્તુ છે, દા ત. ભવિષ્યમા રાજા થનાર રાજપુત્રને અવસરે રાજા કહેવાય છે. તીર્થંકર થનાર આત્માને તીર્થંકર થવા પૂર્વે પણ 'મેરુ પર તીર્થંકરનો અભિષેક થાય છે.' ઇત્યાદિ, અથવા સમવસરણ પર બેસી તીર્થ નથી પ્રવર્તાવી રહ્યા કિંતુ વિહાર કરી રહ્યા છે ત્યારે પણ તીર્થંકર તરીકે સંબોધવામા આવે છે (૪) **ભાવ નિક્ષેપ**—તે તે નામનો ભાવ અહી બરાબર જયા લાગુ થાય તે ભાવ નિક્ષેપે વસ્તુ કહેવાય દા. ત. સમવસરણ પર દેશના દેતા હોય ત્યારે તીર્થંકર ભાવ નિક્ષેપે ગણાય. સાધુતાના ગુણોવાળા સાધુ, દેવસભામા સમૃદ્ધિએ શોભતો ઇન્દ્ર. વગેરે ભાવ નિક્ષેપે છે

અહી દ્રવ્ય નિક્ષેપ જેમ કારણભૂત વસ્તુમા યોજાય છે તેમ ગૌણ વસ્તુમા પણ યોજાય છે. દા ત અભવ્ય આચાર્ય એ દ્રવ્ય-આચાર્ય છે ચારે નિક્ષેપા એક જ વ્યક્તિમા પણ ઘટી શકે છે ત્યા શબ્દાત્મક જાપ એ નામ નિક્ષેપ, આકૃતિ એ સ્થાપના-નિક્ષેપ, કારણભૂત અવસ્થા એ દ્રવ્ય નિક્ષેપ, અને તે નામની ભાવ-અવસ્થા એ ભાવ નિક્ષેપ.

સ્યાદ્વાદ અને સપ્તભંગી તથા અનુયોગ.

જૈનદર્શન અનેકાતવાદી દર્શન છે. પણુ બીજા દર્શનોની જેમ એકાતવાદી નહિ **એકાંત** એટલે વસ્તુમા જે ધર્મની વાત પ્રસ્તુત હોય, એકલો એ જ ધર્મ હોવાનો નિર્ણય યા-સિદ્ધાત. **અનેકાંત** એટલે એ ધર્મ હોવાનો અને બીજી અપેક્ષાએ ઘટતો એનો પ્રતિપક્ષી ધર્મ પણુ હોવાનો નિર્ણય યા સિદ્ધાન્ત. દા. ત. એકાત મતે આત્મા નિત્ય છે એટલે કે નિત્ય જ છે, અનિત્ય નહિ જ અનેકાંત મતે નિત્ય પણુ છે અનિત્ય પણુ છે, અર્થાત્ નિત્યાનિત્ય છે. આ સંચય અવસ્થા કે અચોક્કસ અવસ્થા નથી, પણુ ચોક્કસ અસંદિગ્ધ અવસ્થા જ છે, કેમકે બંને પૈકી નિત્ય છે તે નિશ્ચિતપણે અને ચોક્કસ રૂપે નિત્ય છે જ; એમ અનિત્ય પણુ નિશ્ચિત અને ચોક્કસ છે જ.

પ્ર૦—એની એ વસ્તુ નિત્ય પણુ ખરી અને અનિત્ય પણુ ખરી એ વિરુદ્ધ નથી? વિરુદ્ધ ધર્મો એક સાથે કેમ રહી શકે?

ઉ૦—વસ્તુ મૂળરૂપે કાયમ રહે છે છતા અવસ્થારૂપે તેમ નથી દા. ત. સોનું સોનારૂપે કાયમ રહે છે, છતા લગડીરૂપે કે કડારૂપે કાયમ નથી હોતુ, એ સ્પષ્ટ દેખાય છે. અવસ્થારૂપે પરિવર્તન પામ્યા કરે છે, અર્થાત્ અનિત્ય છે અલબત નિત્યત્વ અને અનિત્યત્વ વિરુદ્ધ છે પણુ તે એક જ અપેક્ષાએ વિરુદ્ધ હોઈ સાથે ન રહી શકે, કિંતુ જુદી જુદી અપેક્ષાએ એક જ ઠેકાણે સાથે રહી શકે છે. માટે વિરુદ્ધ નથી. દા. ત. પિતાપણુ અને પુત્રપણુ આમ વિરુદ્ધ છે, પણુ તે એક જ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ હોઈ સાથે ન હોઈ શકે પરંતુ ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિની

અપેક્ષાએ તો સાથે રહી શકે છે. રામ એકલા દશરથની અપેક્ષાએ પુત્ર અને પિતા બને નહોતા, પરંતુ દશરથની અપેક્ષાએ પુત્ર અને લવણુ-અંકુશની અપેક્ષાએ પિતા હતા જ ને ? એટલે રામમા પુત્રત્વ-પિતૃત્વ બને સાથે હતુ.

વસ્તુમા અમુક અમુક અપેક્ષાએ જ તેવા તેવા ધર્મ રહે છે તેથી તે તે ધર્મનુ દર્શન કે પ્રતિપાદન તે તે અપેક્ષાએ જ સાચું થઇ શકે, તેથી બીજી જ ભળતી અપેક્ષાએ નહિ તે અપેક્ષાએ તો બીજો જ ધર્મ કહેવો પડે

આમ જુદી જુદી અપેક્ષાથી જુદા જુદા ધર્મ એક જ વસ્તુમા રહી શકે છે તેમા પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મ પણ હોય દા. ત પિતાપણુ-પુત્રપણુ એટલે એકાતે એક ધર્મ હોવાનો આગ્રહ રખાય તો તે ખોટુ છે.

તાત્પર્ય વસ્તુ નિત્ય છે, એક છે, વગેરે, તે નિરપેક્ષપણે કે સર્વ અપેક્ષાએ નહિ, પણ કથચિત્ એટલે કે અમુક અપેક્ષાએ. આ સિદ્ધાતને કથચિદ્વાદ, સ્યાદ્વાદ કહે છે એકાત દૃષ્ટિથી નહિ, પણ અનેકાત દૃષ્ટિથી જ જોવુ કે બોલવુ પ્રામાણિક બને છે, માટે અનેકાતવાદનો સિદ્ધાત પ્રામાણિક છે જૈન દર્શન અનેકાંતવાદી છે, સ્યાદ્વાદી છે, સાપેક્ષતાનો સિદ્ધાત ધરાવે છે. આજના વૈજ્ઞાનિક પ્રો આઇન્સ્ટાઇનને પણ બહુ તપાસને અંતે Principle of Relativity સાપેક્ષતાનો સિદ્ધાત અંકિત કરવો પડયો છે

ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્ય

વસ્તુ માત્રને સાપેક્ષ રીતે જોઈએ તો જ યથાર્થ દર્શન થાય, કેમકે એ અનેકની સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તેમ જ એમા

મૂળ સ્વરૂપ અને નવનવી અવસ્થા એટલે કે દ્રવ્યપણું અને પર્યાય, એમ બે સ્થિતિ હોય છે. દ્રવ્યરૂપે એ ધ્રુવ(કાયમ) રહે છે, અને પર્યાયરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તથા નાશ પામે છે વસ્ત્રનો પહેલા તાકો હતો, હવે કોટ-ખમીસ વગેરે કપડા સીવડાવ્યા, ત્યા વસ્ત્ર દ્રવ્યરૂપે તો કાયમ રહ્યુ પરતુ તાકા-પર્યાયરૂપે નાશ પામ્યુ અને કોટ-પર્યાય વગેરે રૂપે ઉત્પન્ન થયુ માણુસ કારકૂન-પર્યાયરૂપે મટી અમલદાર-પર્યાયરૂપે થયો, ત્યા માણુસ દ્રવ્યરૂપે કાયમ રહ્યો. વસ્તુ નવી આ ક્ષણુની મટી જૂની અતીત ક્ષણુરૂપે થઇ, પણુ વસ્તુરૂપે તો રહી જ. આમ વસ્તુમા પર્યાયરૂપે ઉત્પત્તિ, વિનાશ અને દ્રવ્યરૂપે ધ્રૌવ્ય રહે છે.

સપ્તભંગી

દ્રવ્યમા અનત પર્યાય, અનંત ધર્મ રહે છે. વસ્તુ અનેક-ધર્માત્મક હોય છે. એમા તે તે ધર્મ તે તે અપેક્ષાએ હોય છે. આ અપેક્ષા પર સાત જાતના પ્રશ્ન ઊઠે છે, અને તેનું સમાધાન સાત પ્રકારે કરવામા આવે છે. આ સાત પ્રકારને સપ્તભગી કહે છે દા. ત. ઘડો એક વસ્તુ છે એની સાથે સ્વદ્રવ્ય(ઉપાદાન)-સ્વક્ષેત્ર-સ્વકાળ-સ્વભાવનો સંબધ છે, પણુ તે દ્રવ્ય સાથે પરસ્પર સકળાયેલા રૂપે, અનુવૃત્તિ રૂપે સબદ્ધ છે. અર્થાત્ એ સ્વદ્રવ્ય માટી વગેરે ઘડામય છે. ઘડા સાથે પરદ્રવ્ય-પરક્ષેત્ર-પરકાળ-પરભાવનો ય સબધ છે, પરતુ તે દ્રવ્યથી જુદાઈ રૂપે, વ્યાવૃત્તિ રૂપે અર્થાત્ ઘડાથી એ તદ્દન અલગ છે. કોઈ એક ઘડાનું સ્વદ્રવ્ય માટી છે, સ્વક્ષેત્ર રસોડું છે, સ્વકાળ કારતક માસ છે, સ્વભાવ લાલ, મોટો, કિંમતી વગેરે છે, એથી ઊલટું ઘડાનું પરદ્રવ્ય સૂતર છે, પરક્ષેત્ર અગાશી છે, પરકાળ માગશર માસ છે, પરભાવ કાળો, નાનો, સસ્તો વગેરે છે કેમકે ઘડો

માટીમય છે, રસોડામા છે, કારતક માસમા મોજુદ છે, અને ઘડો એ પોતે લાલ છે, મોટો છે, વગેરે. આ બધા સ્વદ્રવ્યાદિ થયા ત્યારે ઘડો સુતરનો નથી જ, અગાશીમા નથી જ, માગશર માસમા નથી જ, કાળો—નાનો વગેરે નથી જ. આ ઘડાના પરદ્રવ્યાદિ થયા.

હવે આ સ્વદ્રવ્યાદિ અને પરદ્રવ્યાદિ એવા બે જાતના સબધીઓની અપેક્ષાએ સાત પ્રશ્ન ખડા થાય છે

૧ ઘડો સ્વદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ કેવો? તો કહેવાય કે 'અસ્તિ' અર્થાત્ 'સત્'

૨ ઘડો પરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ કેવો? 'નાસ્તિ' 'અસત્'

૩ ઘડો ક્રમશ સ્વદ્રવ્યાદિ અને પરદ્રવ્યાદિ ની અપેક્ષાએ કેવો? 'અસ્તિ અને નાસ્તિ' 'સદસત્'

૪ ઘડો એકસાથે બને અપેક્ષાએ કેવો? 'અવક્તવ્ય' અર્થાત્ ન ઓળખાવી શકાય એવો, કેમકે જો સત્ કહીએ તો તે કાઈ બને અપેક્ષાએ નથી. એજ રીતે અસત્ પણ નથી. તેમ સત્–અસત્ પણ ન કહી શકાય કેમકે બને સયુક્ત અપેક્ષાએ નથી તો સત્ કે નથી અસત્; તથા એકલા સ્વદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ સદસત્ નથી, કે એકલા પરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ પણ સદસત્ નથી, એટલે એક સાથે ઉભયની અપેક્ષાએ શું કહેવુ એ વિચારણીય બને છે, તાત્પર્ય અવાચ્ય છે

૫. ઘટો ક્રમશ સ્વદ્રવ્યાદિ અને ઉભય અપેક્ષાએ કેવો? અસ્તિ (સત્) અને અવક્તવ્ય

૬ ઘડો ક્રમશ પરદ્રવ્યાદિ અને ઉભય અપેક્ષાએ કેવો ? નાસ્તિ (અસત્)ને અવક્તવ્ય.

૭. ઘડો ક્રમશ સ્વદ્રવ્યાદિ, પરદ્રવ્યાદિ અને ઉભય અપેક્ષાએ કેવો ? અસ્તિ નાસ્તિ (સત્ અસત્) અને અવક્તવ્ય

સારાશ, ઘડામા અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ (સત્ત્વ અસત્ત્વ) બને ધર્મ રહે છે પણ જુદી જુદી અપેક્ષાએ રહે છે જે કાળે સત્ છે તેજ કાળે અસત્ પણ છે, ભલે પ્રસગવશ એકલો સત્ કહીએ તો પણ તે સમજી મૂકીને કે એ અસત્ પણ છે જ એનો અર્થ એ કે સત્ કહીએ છીએ તે અમુક અપેક્ષાએ. આ ‘ અપેક્ષાએ ’ નો ભાવ સૂચવવા ‘ સ્યાત્ ’ પદ વપરાય છે, એટલે કહેવાય કે ઘડો સ્યાત્ સત્ છે, પરતુ સત્ તો નિશ્ચિત છે જ એ નિશ્ચિતતા સૂચવવા ‘એવ’ ‘**एव**=પદ વપરાય છે (‘**एव**’=જ) એટલે અંતિમ પ્રતિપાદન આ કે ઘડો સ્યાત્ સત્ એવ, ‘ઘડો કથચિત્ (અપેક્ષાએ) સત્ છે જ, એમ ‘સ્યાત્ અસત્ એવ ’ ‘ ઘડો કથચિત્ (અપેક્ષાએ) અસત્ છે જ ’ વગેરે બાકીના પ્રતિપાદન થાય આને સપ્તભગી કહે છે.

એવી સપ્તભગી સત્-અસત્‌ની જેમ ‘ નિત્ય-અનિત્ય ’ ‘મોટો-નાનો ’ ‘ઉપયોગી-નિરુપયોગી’ ‘ કિમતી-મામુલી ’ વગેરેને લઇને થાય ત્યા બધે જુદી જુદી અપેક્ષાઓ કામ કરે છે. ઘડો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય, ને પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે જ. એમ ઘડીની અપેક્ષાએ મોટો, અને કોઠીની અપેક્ષાએ નાનો છે જ પાણી ભરવાની અપેક્ષાએ ઉપયોગી, અને ઘી કે દૂધ ભરવાની અપેક્ષાએ નિરુપયોગી છે જ.

અપેક્ષાનો ઉલ્લેખ ન પણ કરીએ તો ય તે અધ્યાહારથી સમજવાની છે. માટે સાપેક્ષ કથન સાચુ ઠરે, નિરપેક્ષ નહિ.

અનુયોગ

અનુયોગ એટલે વ્યાખ્યાન, વર્ણન, નિરૂપણ. જૈનશાસ્ત્રોમા અનેક વિષયો પર વ્યાખ્યાન મળે છે. એને ચાર વિભાગમા વહેચી શકાય છે, માટે મુખ્ય ચાર પ્રકારના અનુયોગ છે

૧. દ્રવ્યાનુયોગ–અર્થાત્ જેમા જીવ, પુદ્ગલ વગેરે દ્રવ્યોનુ નિરૂપણ છે. દા ત કર્મશાસ્ત્રો, સન્મતિતર્ક આદિ, લોકપ્રકાશ, પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર, તત્ત્વાર્થમહાશાસ્ત્ર

૨ ગણિતાનુયોગ–એટલે કે જેમા ગણત્રીઓ, ભાગા, માપ; વગેરેનુ વર્ણન છે દા ત સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ક્ષેત્રસમાસ.

૩. ચરણ કરણાનુયોગ–અર્થાત્ જેમા ચારિત્ર અને એના આચાર વિચારનુ વર્ણન છે દા ત આચારાગ, નિશીથ વગેરે.

૪ ધર્મકથાનુયોગ એટલે કે જેમા ધર્મપ્રેરક કથાઓ–દૃષ્ટાન્તોનુ વર્ણન છે દા. ત જ્ઞાતાધ્યયન–આગમ, સમરાદિત્ય ચારિત્ર ...

卐

॥ अर्हम् ॥

卐

जैनधर्म अतिप्राचीन है।

जैनधर्म अन्य सभी धर्मों की अपेक्षा पुराना है यह बात वेद-पुराण उपनिषद्, एवं भारतीय तथा पाश्चात्य विद्वानों के मन्तव्यों से सत्य सिद्ध हो चुकी है। 'जैनधर्म और इसकी प्राचीनता' नामक पुस्तक की प्रस्तावना में पं० श्री अंबालाल लिखते हैं कि,—

"बौद्धधर्म ढाई हजार साल पहले ही प्रगट हुआ है। इतना ही नहीं गौतम बुद्ध ने जैन मुनि होकर जैन सिद्धान्तों का अनुभव किया था। जन सिद्धान्तों में उपदिष्ट तपस्याओं की पराकाष्ठा से उद्विग्न होकर उन्होंने मध्यम मार्ग प्रचलित किया, वही बौद्धधर्म के रूप में प्रचलित हुआ यह ऐतिहासिक सत्य है।

हिन्दु धर्मो में मुख्य वेद शास्त्रों की भाषा और उसका अर्थ अब भी गूढ है। टीकाकारों के द्वारा बहुधा अपने इष्ट अर्थ किये जाते है फिर भी इनमे अमुक स्पष्ट नाम ऐसे उल्लिखित मिलते हैं कि जो जैनधर्म के तीर्थंकरों का सूचन करते हैं। यही परंपरा श्रीमद्-भागवत मे स्पष्टतया दृष्टिगोचर होती है। श्री भागवतकार द्वारा जैनधर्ममान्य श्री ऋषभदेव तीर्थंकर का चरित्र बहुत स्पष्ट करने का प्रयत्न किया गया है, और उन्हे हिन्दुओं मे मान्य २४ अवतारों में स्थान दिया गया है। इस पर से जैनधर्म की परंपरा का स्पष्ट परिचय मिलता है।

भगवान महावीर के ग्यारह गणधर और वाद के धुरंधर जैनाचार्य जो हुए है वे अधिकांश वैदिक शास्त्रों के विद्वान ब्राह्मण ही थे, जिन्होंने अपने ज्ञान की अपूर्णता देख उनसे असतुष्ट हो जैनधर्म की दीक्षा का स्वीकार किया था। यह वस्तु-स्थिति जैनधर्म के प्रति किसी की भी श्रद्धा दृढ कर सके ऐसी है।"

इसी 'जैनधर्म और इसकी प्राचीनता' नामक पुस्तक में उसके विद्वान लेखक-संपादक प. श्री सुशीलविजयजी गणिवर्य लिखते हैं कि –

'विश्व में अनेक धर्म प्रचलित है, इनमे जैनधर्म का स्थान अपूर्व है। इसकी प्राचीनता सनातनता अनादि की है। जिस प्रकार ससार अनादि अनन्त है उस प्रकार जैनधर्म भी अनादि अनंत है।

विश्व में विविध धर्म अपने २ मुख्य मुख्य व्यक्ति के नाम से प्रसिद्ध हुए हैं। बौद्धधर्म गौतमबुद्ध नाम के व्यक्ति से, क्रिश्चियन धर्म जिसस क्राइस्ट नाम के व्यक्ति से, शैवधर्म शिव नामक व्यक्ति से, वैष्णव धर्म विष्णु नामक व्यक्ति से किन्तु जैनधर्म, ऋषभ नाम के व्यक्ति से,पार्श्वनाम के व्यक्ति या महावीर नाम के व्यक्ति से ऋषभधर्म, पार्श्वधर्म अथवा महावीरधर्म के रूप में प्रसिद्धि नहीं पाया है। जैनधर्म यह गुणनिष्पन्न नाम है। राग-द्वेषादि आभ्यन्तर शत्रुओं पर विजय प्राप्त करें वे 'जिन' कहलाते हैं, 'जिनों' के द्वारा उपदिष्ट हो वह 'जैन', और जैन ऐसा धर्म यह 'जैन धर्म'। ....

जैनधर्म के अन्यान्य नाम 'आर्हत्‌दर्शन' अथवा 'अर्हद्दर्शन', 'स्याद्वाद या अनेकान्तदर्शन' 'वीतरागदर्शन या जैनदर्शन' कहिए 'जैन शासन' या 'जैनमत' कहिए,-ये सब जैनधर्म के पर्यायशब्द हैं। .....

अन्य धर्मों की अपेक्षा जैनधर्म की विशिष्टता–सर्वोत्कृष्टता प्रसिद्ध है। समुद्र में जैसे सब नदिया समाविष्ट होती है वैसे ही

जैनधर्म में सभी दर्शनों का समन्वय समवतार होता है। जब कि अन्यान्य दर्शन एकैक नय का आश्रय कर प्रवर्तमान हुए हैं, तब जैन दर्शन सातों नयों से गुम्फित है।

न्यायविशारद न्यायाचार्य महामहोपाध्याय श्रीमद् यशोविजयजी महाराज 'अध्यात्मसार' में लिखते हैं कि बौद्धदर्शन 'ऋजुसूत्र' नय में से निकला, वेदान्ती एवं सांख्यों का दर्शन 'संग्रह' नय से, नैयायिक-वैशेषिक मत 'नैगम' नय से, मीमांसक' मत 'शब्द'नय में से निकला है। जैनदर्शन सभी नयों से गुम्फित है।

जैन दर्शन की सूक्ष्मतम कर्मपद्धति, सूक्ष्मतम सिद्धान्तगण, ६ तत्त्व, ४ अनुयोग, ४ निक्षेप, सप्तभङ्गी, सप्तनय, अनेकान्तवाद, अहिंसा-संयम-तप, योग महाव्रतों का सूक्ष्म रीति से परिपालन इत्यादि तक पहुँचने में अन्य कोई भी दर्शन अद्यावधि समर्थ नहीं हुआ है। ● क्रोडों अब्जों के द्रव्यव्यय से जितने आविष्कार हुए हैं उनके परिणाम जैन सिद्धान्त की मान्यताओं को अनुरूप ही हुए हैं। आणविक सिद्धान्त इसका जीवत-जाग्रत् उदाहरण है। ● इसीलिए जगत के बडे वैज्ञानिक, तत्त्वज्ञ, धुरन्धर पडित,और देश देशान्तर के उच्च अधिकारी वगैरह भी जैन धर्म की मुक्त कठ से प्रशसा कर रहे हैं।

विश्व के धर्मों मे सर्वाङ्ग सपूर्ण कोई भी धर्म हो तो वह जैन धर्म है। भयङ्कर युद्ध के मार्ग पर प्रस्थित राष्ट्रों को विश्वशान्ति का राह बता सके ऐसी क्षमता रखने वाला मार्ग जैनधर्म के सिद्धान्तों मे ही है।

कई कितने एक पाश्चात्य विदेशी विद्वान और साक्षरों के द्वारा जैनधर्म को अन्य धर्म की शाखा रूप मान कर विवेचन किया गया था और वर्तमान हाईस्कूल आदि में उस बात का अब भी पिष्टपेपण किया जाता है, लेकिन जैनधर्म का बहुत गहरा अध्ययन करने पर

सत्य वस्तु (जैनधर्म की स्वतन्त्रता एवं प्राचीनता) स्पष्ट हो जाती है।

जैनधर्म की अति प्राचीनता के प्रमाण, और "जैनधर्म वेदों एव पुराणों से पहले भी था" इसके प्रमाण यहां दिये जाते हैं—

● 'शिवपुराण' में लिखा है कि—केवलज्ञान के द्वारा सर्वव्यापी, कल्याण स्वरूप, सर्वज्ञाता ऋषभदेव जिनेश्वर कैलास (अष्टापद) पर्वत पर उतरे"।

● 'ब्रह्मपुराण' कहता है,—"नाभिराजा को मरुदेवा रानी से मनोहर, क्षत्रियों में श्रेष्ठ और समस्त क्षत्रियवंश में पूज्य, ऐसे ऋषभ नाम के पुत्र हुए। . .इस आर्यभूमि में ही इक्ष्वाकु वंश में उत्पन्न नाभिराजा और मरुदेवा के पुत्र महादेव श्री ऋषभनाथ ने दश प्रकार का धर्म स्वयं स्वीकार किया, और केवलज्ञान पाकर इसका प्रचार किया"।

● 'पभासपुराण' में लिखा है—"रैवताद्रौ जिनो नेमिर्युगादि-विमलाचले। ऋषीणामाश्रयादेव मुक्तिमार्गस्य कारणम्॥" (रैवत-गीरनार पर्वत पर नेमिजिन है; विमलाचल पर युगादि-ऋषभ-जिन है ऋषियों को आश्रय से ही मोक्षमार्ग के कारण है।)

● 'स्कन्दपुराण' में लिखा है—'शत्रुंजय तीर्थ का स्पर्श करने से, रैवताचल को नमस्कार और गजपदकुण्ड में स्नान करने से पुनर्जन्म नहीं लेना पड़ता'।

● 'नागपुराण' में कहा है—'६८ तीर्थों में यात्रा करने से जो पुण्य होता है, वह आदिनाथदेव को स्मरण करने से भी होता है।' (श्री ऋषभदेव विभु का दूसरा नाम आदिनाथ भी है।) "अर्हं" शब्द, हे देवि! परम तत्त्व है। जो उसे जानता है वह संसार के बंधन को काट कर परमगति-मोक्ष को प्राप्त करता है।"

● 'अग्निपुराण' में कहा है—'मरुदेवी से ऋषभ हुए, और ऋषभ से भरत हुए; भरत से भारतवर्ष हुआ, और उसी भरत से सुमति हुए।'

'ऋग्वेद' ३० अ० में लिखा है:—'आदित्या त्वमसि आदित्य सद आसीत् अस्तभ्राद्द्यां वृषभो तरिक्षं जमिमीते वरीमाणं'।

'ऋग्वेद' ३६ अ० ७-३-११ में कहा है:—

'मरुत्वं त वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यशासनमिन्द्रं विश्वा साहम वसे नूतनायोग्रासदोदा मिहंताह्वयेमः ॥'

'ऋग्वेद' अ० ४, अ० ३, वर्ग में लिखा है:—

"अर्हंता ये सुदानवो नरो असो मिसा स प्रयज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चा मरुद्भ्यः ॥'

'ऋग्वेद' स० अ० २ अ० ७ व० २७ में कहा है:—

"अर्हन्बिभाषे सायकानि धन्वार्हन्निष्कं यजतं विश्वरूपं अर्हन्निदं दयसे विश्वं भवभुवं न वा आगीयो रूद्रत्व दस्ति ॥"

'वृहदारण्यक' में कहा है:—

'नमं सुवीरं दिग्वाससं ब्रह्मगर्भं सनातनम् ॥ दधातु दीर्घायुस्त्वाय वलाय वर्चसे सुप्रजास्त्वाय रक्ष रक्ष रिष्टनेमि स्वाहा ॥'

'आरण्यक' में लिखा है:-'ऋषभ एव भगवान् ब्रह्मा भगवता ब्रह्मणा स्वयमेवाचीर्णानि ब्रह्माणितपसा च परं पदम् ॥

'यजुर्वेद' में कहा है:—"ॐ नमो अर्हतो ऋषभो ॐ ऋषभः पवित्रं पुरुहूतमध्वरं यज्ञेषु नग्नं परमं माह ॥"

ॐ ज्ञातारमिन्द्रं वृषभं वदन्ति अमृतारमिन्द्रं हवे सुगतं सुपार्श्वमिन्द्रमाहुरितिस्वा ॥"

'सामवेद अ० ३-खंड १-११ में कहा है:—

'अप्या ददि मेयवामन रोदसी इमा च विश्वा भुवनानि मन्मना यूथेन निष्टा वृषभो विराजास ॥

'ऋग्वेद' (१-३-२) १०-५-२३ में लिखा है:—

वृषभश्चक्रे इन्द्रो निर्ज्योतिषां तम सोगा अदुत्तद् इमस्तोम अर्हते जातवेदसे रथ इस संमहेयम ॥

'मनुस्मृति' कहती है:—

'मरुदेवी च नाभिश्च, भरते कुलसत्तमाः । अष्टमो मरुदेव्यां तु, नाभेर्जात उरुक्रमः ॥ 'दर्शयन् वर्त्मवीराणां, सुरासुरनमस्कृतः । नीतित्रयाणां कर्ता यो, युगादौ प्रथमो जिनः ॥

'भरतक्षेत्र में सात कुलकर राजाओं में उत्तम मरुदेवी और नाभिराजा हुए । नाभिराजा से मरुदेवी को बड़ा पराक्रमी पुत्र (ऋषभ) हुआ जो वीर पुरुषों का मार्ग बताने वाला व सुरासुर से वंदित, व्यवहारनीति, राजनीति और धर्मनीति का कर्ता ओर जो युग की आदि में प्रथम जिन था ।'

'योगवासिष्ठ' में कहा है:—

"नाहं रामो न मे वाञ्छा, भावेषु च न मे मनः ।
शान्तिमास्थातुमिच्छामि, स्वात्मन्येव जिनो यथा ॥"

"मैं राम नहीं मुझे वांछा नहीं, पदार्थों में मेरा मनं नहीं जिस प्रकार 'जिन' अपनी आत्मामें शान्तभाव से रहते है उसी प्रकार मैं स्वात्मामें शान्तभाव से रहना चाहता हूँ"

जैन धर्म के विषय में

विद्वानों एवं तत्त्ववेत्ताओं के सुन्दर अभिप्राय

'डॉ० जॉन्स हर्टल' (जर्मनी) कहते हैं—"मैं अपने देशवासियों को दिखाऊंगा कि—कैसे उत्तम नियम और ऊंचे विचार, जैनधर्म और जैनाचार्यों में है। जैनियों का साहित्य बौद्धों से बहुत बढ़कर है और ज्यों ज्यों मैं जैनधर्म और उसके साहित्य को समझता हूँ त्यों त्यों मैं उनको अधिक पसद करता हूँ"—इत्यादि ॥

'जर्मन डॉ० हर्टल' का मतव्य है—"जैनो के महान् संस्कृत साहित्य को समग्र साहित्य से अलग किया जाए तो सस्कृतकविताकी क्या दशा होवे ?"

'डॉ० हर्मन याकोबी' (जर्मनी) का निश्चित मत है कि—"जैन-धर्म पूरे तौर से स्वतन्त्र धर्म है। इस धर्म ने दूसरे किसी धर्म का अनुकरण या नकल नहीं की है।"

'डॉ० ए गिरनाट' (पेरीस) लिखते हैं कि—"मनुष्यों की तरकी के लिये जैनधर्म का चारित्र बहुत लाभकारी है, यह धर्म बहुत ही असली, स्वतत्र, सादा बहुत मूल्यवान् तथा ब्राह्मणों के मतों से भिन्न है, तथा यह बौद्धों के समान नास्तिक नहीं है।" इत्यादि ...

'डॉ० रवीन्द्रनाथ टागोर' कहते है—"महावीर ने डिंडीम नाद से हिंद में सदेशा फैलाया कि धर्म यह वास्तविक सत्य है, कहते आश्चर्य पैदा होता है कि-इस शिक्षा ने देश को वशीभूत कर लिया।"

'डॉ० राजेन्द्रप्रसाद' (भारतीय राष्ट्रपति) की स्पष्ट राय है कि—"श्री महावीरजी के वताये मार्ग पर चलने से हम पूर्ण शान्ति प्राप्त कर सकेंगे। जैनधर्म ने ससार को अहिंसा की शिक्षा दी है. किसी दूसरे धर्म ने अहिंसा की मर्यादा यहां तक नहीं पहुँचाई, जैनधर्म अपने

अहिंसा सिद्धान्त के कारण विश्वधर्म होने को पूर्णतया उपयुक्त है।"

'डॉ० सतीशचन्द्र' लिखते हैं कि—"वेदांत दर्शन के पहले ही जैनधर्म प्रचार में था, सृष्टि के आरभ से ही जैनधर्म प्रचार मे है।"

'डॉ० राधाकृष्णन्' पल्ली का कहना है—"अपने पूर्व हो गये २३ महर्षि अथवा तीर्थंकरों द्वारा दिये गये उपदेशों की परम्परा वर्धमानने आगे चलायी। ईस्वी सन् के पूर्व ऋषभदेव के असख्य उपासक थे। इस तत्त्व को सिद्ध करने वाले अनेक प्रमाण उपलब्ध है। खास यजुर्वेद मे भी तीर्थङ्करों को मान्यता दी गई हैं। अगणित व युगानुयुग से जैनधर्म चला आ रहा है।"

'डॉ० गगानाथ झा' (एम. ए डी. लिट) 'अगर विरोधी सज्जन जैन-साहित्य का अभ्यास व मनन सूक्ष्मरीति से करेंगे तो उनका विरोध खत्म हो जायगा।'

स्व० मोहनलाल करमचद गाधी'—"अहिंसा तत्त्व के सबसे बड़े प्रचारक महावीर स्वामी ही थे।"

'प० जवाहरलाल नेहरू'.—"जैन या बुद्ध पूरी तौर से भारतीय हैं लेकिन वे हिंदू नहीं है।"

'स्व० लोकमान्य तिलक'.—"ब्राह्मण और हिंदूधर्म मे मासभक्षण और मदिरापान बध हो गया यह भी जैनधर्म का प्रताप है। महावीर स्वामी के पहले भी जैनधर्म प्रचार में था।"

'प्रोफेसर मेक्समुलर'.—"जैनधर्म हिंदू धर्म से बिलकुल भिन्न और स्वतंत्र धर्म है।"

'जी० जे० आर०-फरलाग' "जैनधर्म की स्थापना-शुरुआत-जन्म कब हुआ इसका पता लगाना असभव है। हिन्दुस्तान के धर्मों में जैनधर्म सबसे प्राचीन है।"

'सर अकबर हैदरी'.—"महावीर का सत् सदेश हमारे हृदय मे विश्व बन्धुत्व का शखनाद बजाता है।"

इंपिरियल गेझेटियर ओफ इंडिया–"बौद्ध धर्म संस्थापक गौतम बुद्ध के पहले जैन धर्म के अन्य २३ तीर्थंकर हो गये थे।"

योगी जीवानंद परमहंसः–"एक जैन शिष्यके हाथ में दो पुस्तक देखे, वे लेख इतने सत्य, नि पक्षपाती मुझे दिख पडे कि मानो दूसरे जगत् मे आकर खडा हो गया। आबाल्यकाल ७० वर्षो से जो कुछ अध्ययन किया और वैदिक धर्म बांधे फिरा सो व्यर्थ सा मालूम होने लगा प्राचीन धर्म, परमधर्म, सत्यधर्म, रहा हो तो जैन धर्म था। वैदिक बाते कहीं वह ली गई सो सब जैन शास्त्रों से नमूना एकट्ठी करी है।"

युरोपियनविद्वान डॉ० परडोल्ट—'धर्म के विषय मे 'जैन धर्म यह नि शक परम पराकाष्ठावाला है।'

डॉ०राधा विनोदपाल—लिखते हैं कि "अनोखी अहिंसा की भेट जैन धर्म के निर्यामक तीर्थंकर परमात्माओं ने ही की है।"

न्यायमूर्ति रागलेकर—(बम्बई हाइकोर्ट)कहते हैं, "आधुनिक ऐतिहासिक शोध से यह प्रकट हुआ है कि यथार्थ में ब्राह्मण धर्म सद्भाव अथवा उसके हिन्दू धर्म रूप मे परिवर्तन होने के बहुत पूर्व जैन धर्म इस देश मे विद्यमान था।"

फर्लां ग साहब मेजर.—का कहना है "जैनधर्म के प्रारम्भ को मानना असभव है।"

स्वामी राममिश्रजी शास्त्री—कहते हैं कि "मोहन जो देरो, प्राचीन शिलालेख, गुफाए, एव प्राचीन अनेक अवशेष प्राप्त होने से भी जैन धर्म की प्राचीनता का ख्याल आता है। जैन धर्म तब से प्रचलित हुआ है कि जब से सृष्टि का प्रारम्भ हुआ। वेदान्त दर्शन की अपेक्षा भी जैन धर्म बहुत प्राचीन है।"

डॉ एल. पी. हेसीटोरी (इटालियन विद्वान) का मन्तव्य है कि "जैन धर्म बहुत ही ऊंची पंक्ति का है। इसके मुख्य तत्त्व विज्ञान स्वरूप के आधार पर रचे हुए हैं। ज्यों ज्यों पदार्थ विज्ञान आगे

बढ़ता जाता है त्यों त्यों वह जैन धर्म के सिद्धान्तों को सिद्ध कर रहा है।"

प्रो. आनन्दशकर ध्रुव —लिखते हैं कि स्याद्वाद एकीकरण का दृष्टि बिन्दु हमारे सामने उपस्थित करता है। शंकराचार्य ने स्याद्वाद पर जो आक्षेप किया है वह मूल रहस्य के साथ सम्बन्ध नहीं रखता। विविध दृष्टि बिन्दुओं के द्वारा निरीक्षण किये बिना कोई भी वस्तु संपूर्ण रूप मे समझ मे नहीं आ सकती। स्याद्वाद यह सशयवाद नहीं है किन्तु विश्व का किस प्रकार अवलोकन करना चाहिए यह हमे सिखाता है।"

ज्योर्ज बर्नार्ड शो —(इग्लन्ड के प्रसिद्ध नाट्यकार) कहते है-"जैन धर्म के सिद्धान्त मुझे बहुत ही प्रिय हैं। मेरी यह इच्छा है कि मृत्यु के बाद मैं जैन परिवार में जन्म प्राप्त करूं।"

अमेरिकन बहेन ओर्डीकार्जेरी का कहना है—"जैन धर्म एक ऐसा अद्वितीय धर्म है कि जो प्राणिमात्र की रक्षा करने के लिए क्रियात्मक प्रेरणा देता है। मैंने ऐसा दयाभाव किसी धर्म में देखा नहीं है।"

डॉ सतीशचद्र विद्याभूषण M A PH D. (कलकत्ता) लिखते हैं —"ऐतिहासिक ससार मे तो जैन साहित्य जगत के लिए अधिक उपयोग की वस्तु है, जो इतिहासलेखक तथा पुरातत्त्वविशारदों के लिए अनुसन्धान की विपुल सामग्री उपस्थित करती है। जैन साधु सचमुच प्रशंसनीय जीवन व्यतीत कर रहे है। जैन साधु पूर्ण रीति से व्रत नियम व इन्द्रियसयम का पालन करते हुए विश्व में आत्मसयम का एक जबरदस्त उत्तम आदर्श उपस्थित करते हैं। एक गृहस्थ का भी जीवन जो जैनत्व (याने जैन आचार-विचार के पालन) को अर्पित है वह इतना भारी निर्दोष है कि भारतवर्ष को उस का गौरव रखना चाहिए।"

टी. डबल्यु. रईस डेव्हिड –"जैनधर्म यह बौद्धधर्म की अपेक्षा भी प्राचीन है।"

श्री वरदकांतजी एम ए —"जैनधर्म का प्रथम प्रचार श्री ऋषभदेव ने किया।"

कर्नल टोड —"भारतवर्ष के प्राचीन इतिहास मे जैनधर्म ने अपना नाम अजरामर रक्खा है।"

पं० राममिश्रजी आचार्य, रामानुज "स्याद्वाद यह जैनधर्म का अभेद्य दुर्ग है। इस दुर्ग में वादी और प्रतिवादी के मायामय गोलों का प्रवेश नहीं होता। वेदात आदि अन्य दर्शन शास्त्रों के पूर्व भी जैनधर्म अस्तित्व में था, इस वारे मे मुझे रति भर भी सदेह नहीं।"

रायबहादुर पूर्णेन्दुनारायणसिह एम. ए 'जैनधर्म पढ़ने की मेरी हार्दिक इच्छा है क्योंकि व्यावहारिक योगाभ्यास के लिये यह साहित्य सबसे प्राचीन है। इसमे हिन्दू धर्म से पूर्व की आत्मिक स्वतन्त्रता विद्यमान है. जिसको परम पुरुषों ने अनुभव व प्रकाश मे किया है।'

अब्जाक्ष सरकार एम. ए. बी. एल —'यह अच्छी तरह प्रमाणित हो चुका है कि जैनधर्म बौद्धधर्म की शाखा नहीं है। जैन दर्शन मे जीवन तत्त्व की जैसी विस्तृत आलोचना है वैसी और किसी भी दर्शन मे नहीं है।"

वासुदेव गोविन्द आप्टे बी. ए –"जैनधर्म में अहिसा का तत्त्व अत्यन्त श्रेष्ठ है। यति कर्म अत्यन्त उत्कृष्ट है।"

स्त्रियों को भी यतिदीक्षा लेकर परोपकारी कृत्यों मे जन्म बीताने की आज्ञा है वह सर्वोत्कृष्ट है। हमारे हाथ से जीवहिसा न होने पावे इसके लिये जैनी जितने डरते है इतने बौद्ध नहीं।

एक समय धर्म, नीति, राजकार्यधुरन्धरता, शास्त्रदान समाजो-

बढ़ता जाता है त्यों त्यों वह जैन धर्म के सिद्धान्तों को सिद्ध कर रहा है।"

प्रो. आनन्दशकर ध्रुव —लिखते हैं कि स्याद्वाद एकीकरण का दृष्टि बिन्दु हमारे सामने उपस्थित करता है। शंकराचार्य ने स्याद्वाद पर जो आक्षेप किया है वह मूल रहस्य के साथ सम्बन्ध नहीं रखता। विविध दृष्टि बिन्दुओं के द्वारा निरीक्षण किये बिना कोई भी वस्तु संपूर्ण रूप मे समझ मे नहीं आ सकती। स्याद्वाद यह सशयवाद नहीं है किन्तु विश्व का किस प्रकार अवलोकन करना चाहिए यह हमे सिखाता है। "

ज्योर्ज बर्नार्ड शो —(इग्लन्ड के प्रसिद्ध नाट्यकार) कहते है- "जैन धर्म के सिद्धान्त मुझे बहुत ही प्रिय हैं। मेरी यह इच्छा है कि मृत्यु के बाद मैं जैन परिवार में जन्म प्राप्त करू'।"

अमरिकन बहेन ओर्डीकार्जेरी का कहना है'—"जैन धर्म एक ऐसा अद्वितीय धर्म है कि जो प्राणिमात्र की रक्षा करने के लिए क्रियात्मक प्रेरणा देता है। मैने ऐसा दयाभाव किसी धर्म में देखा नहीं है।"

डॉ सतीशचद्र विद्याभूषण M A PH D (कलकत्ता) लिखते हैं —"ऐतिहासिक ससार मे तो जैन साहित्य जगत के लिए अधिक उपयोग की वस्तु है, जो इतिहासलेखक तथा पुरातत्त्वविशारदों के लिए अनुसन्धान की विपुल सामग्री उपस्थित करती है। जैन साधु सचमुच प्रशंसनीय जीवन व्यतीत कर रहे हैं। जैन साधु पूर्ण रीति से व्रत नियम व इन्द्रियसयम का पालन करते हुए विश्व में आत्मसयम का एक जबरदस्त उत्तम आदर्श उपस्थित करते हैं। एक गृहस्थ का भी जीवन जो जैनत्व (याने जैन आचार-विचार के पालन) को अर्पित है वह इतना भारी निर्दोष है कि भारतवर्ष को उस का गौरव रखना चाहिए।"

टी डब्ल्यु. रईस डेविड्स —"जैनधर्म यह बौद्धधर्म से अपेक्षा भी प्राचीन है।'

श्री वरदकान्त जी एम ए —"जैनधर्म का प्रथम प्रचार श्री ऋषभदेव ने किया।'

कर्नल टॉड —"भारतवर्ष के प्राचीन इतिहास में जैनधर्म ने अपना नाम अजरामर रक्खा है।'

पं० राममिश्रजी आचार्य, रामानुज "स्याद्वाद वह जैनधर्म का अभेद्य दुर्ग है। इस दुर्ग में वादी और प्रतिवादी के मायामय गोलों का प्रवेश नहीं होता। वेदांत आदि अन्य दर्शन शास्त्रों के पूर्व भी जैनधर्म अस्तित्व में था, इस बारे में मुझे रति भर भी संदेह नहीं।'

रायबहादुर पूर्णेन्दुनारायणसिंह एम ए 'जैनधर्म पढ़ने की मेरी हार्दिक इच्छा है क्योंकि व्यावहारिक योगाभ्यास के लिये यह साहित्य सबसे प्राचीन है। इसमें हिन्दू धर्म से पूर्व की आत्मिक स्वतन्त्रता विद्यमान है जिसको परम पुरुषों ने अनुभव व प्रकाश में किया है।'

अम्बाक्ष सरकार एम. ए. बी एल—'यह अच्छी तरह प्रमाणित हो चुका है कि जैनधर्म बौद्धधर्म की शाखा नहीं है। जैन दर्शन में जीवन तत्त्व की जैसी विस्तृत आलोचना है वैसी और किसी भी दर्शन में नहीं है।"

वासुदेव गोविन्द आप्टे बी ए.—"जैनधर्म में अहिंसा का तत्त्व अत्यन्त श्रेष्ठ है। यति कर्म अत्यन्त उत्कृष्ट है।"

स्त्रियों को भी यतिदीक्षा लेकर परोपकारी कृत्यों में जन्म बीताने की आज्ञा है वह सर्वोत्कृष्ट है। हमारे हाथ से जीवहिंसा न होने पावे इसके लिये जैनी जितने डरते हैं इतने बौद्ध नहीं।

एक समय धर्म, नीति, राजकार्यधुरन्धरता, शास्त्रदान समाजो-

न्नति आदि बातों में उनका समाज इतर जनो से बहुत आगे था।"

मुहम्मद हाफिज सय्यद बी. ए. एल. टी थियोसोफिकल हाई-स्कूल कानपुर--"मै जैन सिद्धान्त के सूक्ष्म तत्त्वों से गहरा प्रेम करता हूँ।"

एम. डी पांडे--"मुझे जैन सिद्धांत का बहुत शोख है, क्यों कि कर्मसिद्धांत का इसमे सूक्ष्मतासे वर्णन किया गया है।"

स्वामी विरुपाक्ष एम ए(प्रो० संस्कृत कालेज, इन्दौर)—'द्वेष के कारण धर्म प्रचार को रोकने वाली विपत्ति के रहते हुए जैनशासन कभी पराजित न होकर सर्वत्र विजयी ही होता रहा है। 'अर्हन् देव' साक्षात् परमेश्वर है।

"अर्हत परमेश्वर का वर्णन वेदो मे भी पाया जाता है।"

कन्नुलाल जोधपुरी-"जैनधर्म एक ऐसा प्राचीन धर्म है कि—जिसकी उत्पत्ति तथा इतिहास का पता लगाना एक बहुत ही दुर्लभ बात है।"

श्री सुव्रतलाल वर्मन् एम ए ऊर्दू मासिक पत्र में लिखते हैं–

"महावीर स्वामी का पवित्र जीवन"

हिंदुओ! अपने इन बुजुर्गों की इज्जत करना सीखो .... .. तुम इनके गुणों को देखो। यह धर्म कर्म की झलकती हुई, चमकती, दमकती मूर्त्ति है इनका दिल विशाल था, समद्र था, जिसमें मनुष्य प्रेम की लहरे जोरशोर से उठती रहती थी ससार के प्राणी मात्र की भलाई के लिये सबका त्याग किया, ये दुनिया के जबरदस्त रिफार्मर, यह हमारी कौमी तवारिख के किमती रत्न हैं। इनमें बेहतर साहबे कमाल तुमको और कहां मिलेंगे ?। इनमे त्याग था, इनमें वैराग्य था इनमें धर्म का कमाल था, इनका खिताब "जिन" है जो बात थी साफ साफ थी, उन्होंने तप जप, योग का साधन करके अपने आपको मुकम्मिल (यथार्थ रूप परम स्वरूप को) और पूर्ण बना लिया था . . ."